

Inledning

Journalisten Lars Svedgård's korta men läsvärda Trotskij-biografi kom ut 1966. Det är den enda Trotskij-biografi som skrivits på svenska språket (fast 1937 utkom en förkortad version av Trotskijs självbiografi, *Mitt Liv*, i svensk översättning¹). Några år efter utgivningen av Svedgård's arbete fick intresset för Trotskij ett stort uppsving, vilket bl a ledde till att flera av de engelskspråkiga böcker som Svedgård hänvisar till i sitt Förord kom ut på svenska (se noterna nedan). Ytterligare lästips ges allra sist.

Martin F (juli 2018).

Innehåll

Inledning.....	1
Förord.....	1
”De har lyckats”	2
Blod i snö	17
Ryssland älskar piskan	23
”Till alla!”	29
Röde Napoleon.....	34
Varken krig eller fred	40
Dödsmässa.....	45
”Man för bort kamrat Trotskij”	50
Ett protokollutdrag	54
Jakt på en gengångare	55
Några data	60
Personregister	61
Lästips	63

¹ Denna version finns på marxistarkivet: [Mitt liv](#)

Förord

”Det finns fler falska papper i Ryssland än någonsin förut i mänsklighetens historia”, lär den amerikanske officeren Raymond Robins ha utbrutit under de kaotiska vinterdagarna 1918 då bolsjevikerna satt som nyetablerade herrar i Petrograd och agenter av alla de slag svärmade runt den nya regimens högkvarter i Smolnyinstitutet. Snart femtio år efteråt skall man finna, att det egentligen är rätt litet som förändrats i det fallet, åtminstone då det gäller den man som vintern 1918 stod i centrum för agenternas intresse: Leo Davidovitj Trotskij.

Som mycket ung och mycket hängiven kommunist stiftade jag under sista fyrtiotalsåret bekantskap med denne kommunismens speciella djävulsgestalt i Michael Sayers och Albert E. Khans ”Den stora sammansvärjningen mot Sovjetunionen”. Under arbetet med det här manuskriptet har jag läst om detta de lösryckta citatens mästerverk. Det har varit mycket intressant.

Det bästa som skrivits om Trotskij är Isaac Deutschers stora biografiska svit, ”The Prophet Armed”, ”The Prophet Unarmed” och ”The Prophet Outcast”.² Dessa jämte hans Stalin-biografi utgör grundmaterial för detta manuskript. Isaac Deutscher har också i hög grad påverkat mina bedömningar.

Wolfgang Leonhards böcker, framför allt då ”Det nya Sovjet”, John Reeds lysande reportage ”Ten days that shook the world”³ samt Alan Mooreheads ”Ryska revolutionen”⁴ har också varit värdefulla, även om Moorehead måste behandlas med viss varsamhet, då han ser som sin främsta uppgift att bevisa Lenins roll av tysk agent. Med stor tvekan och sedan uppgifterna kollationerats så långt det varit möjligt, har jag byggt redogörelsen för attentatet 1940 på Isaac Don Levines ”Mordet på Trotskij”⁵. Det är en mycket subjektiv bok, fylld av tvivelaktigt psykologiserande.

Bernard Shaw talade i ett sammanhang om Trotskij som pamfletternas konung. Hans produktion är enorm. Jag har i denna framställning koncentrerat mig på Trotskijs självbiografi ”Mitt liv”⁶ samt hans ”The History of the Russian Revolution”. Även Trotskijs ”Det verkliga läget i Ryssland” och hans ”The Permanent Revolution” har gett en del dokumentariskt material.⁷

Bland de svenskar som haft med Trotskij att göra är Ture Nermans, Karl Kilboms och Zeth Höglunds skrifter av särskilt intresse. Chefredaktör Olof Lagercrantz, Trotskijkännare av format, har haft vänligheten att titta igenom större delen av mitt manuskript.

Jag har arbetat efter rent journalistiska principer i detta försök att förmedla några glimtar av en mycket färgstark personlighet, som fått förnyad aktualitet i den process världskommunismen nu genomgår. Det arbetet visade sig vara mycket svårare än jag först trodde.

Prag i april 1966

Lars B. Svedgård

http://marxistarkiv.se/sovjet/ryskarev/moorehead-ryska_revolutionen.pdf

² På svenska: [Den väpnade profeten](#), [Den avväpnade profeten](#) och [Den förvisade profeten](#). Så även Deutschers Stalin-biografi: [Stalin](#)

³ Svenska: [Tio dagar som skakade världen](#).

⁴ Alan Moorehead: [Ryska revolutionen](#)

⁵ På svenska: [Mordet på Trotskij](#)

⁶ Förf. syftar här på den förkortade svenska upplagan från 1937. Den finns nu även i en oavkortad svensk översättning: [Mitt liv – försök till en självbiografi](#)

⁷ Dessa 3 böcker på svenska: [Ryska revolutionens historia del 1](#) (1:a delen, består av 3 delar), [Förenade vänsteroppositionens plattform](#) (Huvuddelen av ”Det verkliga läget....” ingår som del av detta arbete), samt [Den permanenta revolutionen](#)

”De har lyckats”

Den 6 maj 1960 gick den närsynte, kraftigt byggde mannen för sista gången ut genom dörren till sin cell i det mexikanska fängelset. Tjugo av sina fyrtiosex levnadsår hade han suttit inspärrad och det hade också satt sina spår. Ingen skulle i den stadige medelålders man med dubbelhaka, som nu i största hemlighet smusslades ut ur cellen och in i baksätet på en polisbil, kunna känna igen den person om vilken tjugo år tidigare hade fällts omdömet: en intagande finlemmad ung man som kan vara både elegant och älskvärd. Ingen skulle kunna känna igen honom och bara få skulle också denna majdag på sextioalet kunna tänkas uppamma något lidelsefullt intresse för honom.

Ett världskrig och en efterkrigstid med andra revolutioner, kättarprocesser och lönnmord, hade förvandlat mannen som trott sig verkställa en historiens dom, till en politisk gengångare och detta även för den rörelse han kallade sin. De som en gång tilldelat honom det mörka dramats bödelsroll var borta — ja, mer än så: störtade, omvärderade — och vad som varit deras politiska dygder hade deklarerats till utslag av meningslös, personlig hämnd. Han var aktören som råkat bli kvar från ett mörkt förflutet och för honom kunde det nuvarande bara medge ett begränsat ansvar: uppgiften att få gengångaren avlägsnad så diskret som möjligt.

Det var därför som två män, diplomater vid den tjeckoslovakiska ambassaden i Mexico City, den 6 maj 1960 väntade vid den mexikanska huvudstadens flyghamn på bilen från fängelset. Sedan diplomaterna växlat några ord med de civilklädda poliser som eskorterat den frigivne, gick de i hans sällskap ombord på ett flygplan med destination Havanna. Några timmar senare befann sig fången från cell 27 i den kubanska huvudstaden. Han var på väg till Prag och den sista tjänst som han skulle kunna göra sin rörelse: att i stillhet låta sig definitivt glömmas.

Det finns de som sedan trott sig ha sett denne man i en liten förstad till Prag. Men ingen visste säkert.

Av en mexikansk domstol dömdes han den 17 april 1943 till tjugo års frihetsförlust för överlagt mord och olaga innehav av vapen. Det var två år och åtta månader efter brottet och hans namn ansågs då vara Jacques Mornard eller Frank Jacson. När han frigavs hade man i ett spanskt polisarkiv letat fram namnet Jaime Ramón Mercader som det sannolika. I det tjeckoslovakiska pass som räcktes honom på flygplatsen i Mexico City blev han Jacques Vandendreschd. Han var mannen utan identitet, fången som hårdnackat vägrat att samarbeta med de poliser, advokater, psykologer, domare och diplomater som försökt lösa identitetens gåta. I relativ anonymitet skulle han också försvinna. Det vore möjligt att tala om honom som den perfekta politiske agenten. I revolutionsdramat blev han mannen med ishackan — mannen som mördade Leo Trotskij.

Det var en kvävande augustidag 1940 som Ramón Mercader — om nu detta verkligen var hans namn — i en liten förstad till Mexico City utförde sin roll i ett drama vars demoniska sista akt kan sägas mynna ut i ett symboliskt crescendo: skriket av skräck och smärta då mördarens ishacka trängde in i den landsflyktige revolutionärens hjärna.

Med det skriket, i brutalt vanvett där offret i en sista hatfylld kraftanspanning kastade sig över bödeln och började bita, slutade en revolutions historia. Kanske var det också det enda logiska slutet. Det finns mycket litet som är skönt över en revolution i nedan.

Framför Ramón Mercader vrålade den augustidagen en hetsad, rotlös, förpinad sextioettåring, som de sista åren av sitt liv sjunkit allt djupare in i ett passionerat augiasföretag. Vanmäktigt hade den gamle — som vännerna kallade honom — bakom sina skyddande betongmurar, järnportar och alarmanordningar besvurit den flod som han varit med om att släppa loss, att ändra riktning, att förinta och att förnya. Nu var det han själv som sopades bort. På hans arbetsbord låg några pappersark med anteckningar om den hatade triumfatorns intriger. De

färgades av blodet från det krossade huvudet.

— Mannen skrek på ett sätt som jag aldrig kommer att glömma så länge jag lever, berättade Ramón Mercader för polisen: Han skrek Aaaaaa ... mycket länge, oändligt länge, och det förefaller mig ännu som om skriket höll på att genomborra min hjärna. Jag såg honom rusa upp från skrivbordet som en galning. Han kastade sig mot mig och bet mig i handen. Titta, här är märkena efter hans tänder! Jag stötte till honom, så han föll i golvet. Han reste sig, mödosamt. Så sprang och stapplade han, jag vet inte hur, ut ur rummet ...

Det var torsdagen den 20 augusti 1940 och det var Leo Davidovitj Trotskijs näst sista dag i livet.

Ett dygn senare, på Röda korsets olycksfallsklinik i den mexikanska huvudstaden, dog den man som tillsammans med Lenin skapat förutsättningarna för vår tids märkligaste ekonomiska, politiska och sociala experiment: sovjetstaten. ”En internationell spion är död”, skrev Pravda.

— Vi hade med inre visshet väntat på lönnmördarna, sade i ett sammanhang Natalia Sedova, Trotskijs hustru.

Bara några månader före mordet med ishackan stormade en grupp beväpnade män i polis- och arméuniformer den fästningsliknande villan vid Coyoacán. Det var en natt i maj. Vilt skjutande med maskingevär tog de sig fram till makarna Trotskijs sovrum, som under flera minuter utsattes för intensiv korseld genom dörrar och fönster. I rummet intill sov den tioårige sonsonen. ”Min hustru berättade senare, att hon hjälpte mig ner på golvet i mellanrummet mellan sängen och väggen”, skrev Trotskij själv om attentatet: ”Hon hade stannat kvar böjd över mig bredvid väggen som för att skydda mig med sin kropp. Men genom viskningar övertalade jag henne att lägga sig raklång. Skotten kom från alla håll — — — När skjutandet dog bort hörde vi vår sonson ropa i det angränsande rummet: farfar! Barnets röst i mörkret är det mest tragiska minnet från denna natt.”

Med döden och det politiska mordet var den gamle kommunisten förtrogen.

— Vi har fått ännu ett uppskov, Natalia, kunde han under dessa sista dagar säga åt hustrun, när ställuckorna för fönstren öppnades och en natt utan attentat var förbi.

Flera av hans sekreterare hade mördats. Alla barnen var döda; offer i den besinningslösa uppgörelsen.

Leo Sedov, älsklingssonen och närmaste medarbetaren, blev den siste av dem som rycktes bort. Trettiotvå år gammal dog han i februari 1938 på ett sjukhus i Paris. Det var Stalins hämnd — mord med ett gift som inte kan spåras ens med den noggrannaste analys, rasade den förtvivlade fadern. Kanske hade han rätt. Över Leo Sedov liksom över fadern hade dödsdomen avkunnats i häxprocessernas Moskva.

I ett av Stalins straffläger hade yngste sonen Sergej dött. Han var en politiskt likgiltig särpling, en tekniker och kringvandrande cirkusartist, som i mycket stod främmande för sin far. Genom att offentligt ta avstånd från familjen hade han kunnat återfå sin frihet. Han hungerstrejkade till döds.

I Moskva dog i djupaste armod och svårt härjad av tuberkulos tjugosexåriga dottern Nina sedan hennes man arresterats för oppositionell verksamhet.

I det Berlin där nazisterna höll på att överta makten begick äldsta dottern Sinaida självmord.

Det finns ett brev från Leo Trotskij, daterat under landsflykten i Turkiet 1933 och adresserat till kommunistpartiets centralkommitté i Moskva, som bättre än någonting annat berättar om familjetragedin:

”Jag anser det nödvändigt att fästa Er uppmärksamhet på anledningen till och sättet på vilket

min dotter berövade sig livet. I slutet av år 1930 utfärdade Ni efter framställning från mig ett tillstånd för min tuberkulösa dotter, Sinaida Volkova, att under någon tid få uppehålla sig i Turkiet för hälsans vårdande. Jag anade den gången inte, att denna generositet från Er sida dölde en baktanke. I januari 1931 anlände min dotter hit med båda sina lungor angripna. Efter att hon tillbringat tio månader i Turkiet lyckades vi — trots ett hårdnackat motstånd från Sovjets utrikesrepresentation — att erhålla ett tillstånd för henne att resa till Tyskland för att där söka bli frisk. Den sjuka återvann också sin hälsa och drömde om att tillsammans med sin lille son få återvända till Ryssland, där hennes dotter och man fanns. Den senare i egenskap av leninistisk bolsjevik deporterad av Stalin.

Den 20 februari utfärdade Ni ett dekret, enligt vilket inte endast jag, min hustru och vår son utan även min dotter berövades sina rättigheter som medborgare i SSSR. Min dotter, vilken Ni hade utrustat med sovjetpass, företog sig ingenting annat i utlandet än att hon genomgick en hälsokur. Hon kunde inte på grund av sitt hälsotillstånd ta någon som helst del i den politiska striden. Att beröva henne medborgarskapet var ingenting annat än en vanmäktig och meningslös hämndeakt mot mig. Men för henne innebar denna åtgärd skilsmässa från dottern, vännerna, en brytning med hela hennes invanda liv. För hennes sinnesjämvikt, som redan var rubbad — först genom den yngre systems död, så genom sjukdomen — betydde detta ett nytt dråpslag, som träffade så mycket hårdare som det kom fullständigt oväntat och inte på något sätt var framkallat genom hennes eget förvållande.

Psykiatrikerna förklarade enhälligt, att det enda som kunde rädda henne från sammanbrott var att hon fick återvända till sitt land, sina gamla förhållanden, till sin familj och sitt arbete. Men det var just denna möjlighet som Ni berövade henne genom dekretet av februari 1932. Påfrestningarna blev henne övermäktiga. Den 5 januari 1933 berövade hon sig livet genom gas. Hon var 32 år gammal.

Under år 1928 måste min yngsta dotter, Nina, vars man Stalin hade spärrat in i en isoleringscell där han nu suttit fem års tid, inläggas på sjukhus kort efter det att vi hade blivit deporterade till Alma Ata. Läkarnas diagnos löd på galopperande lungsot. Ett brev från henne till mig av alltigenom personlig karaktär och utan någon som helst politisk anstrykning, kvarhölls av Er i 63 dagar. Följden blev att mitt svar aldrig nådde henne i livet. Hon dog 26 år gammal.

Jag inskränker mig att delge Er detta meddelande utan några som helst kommentarer. Vad sådana beträffar, blir det framtiden som får formulera dem.”

Leo Trotskij var 54 år gammal då han skrev detta brev. Fjorton år tidigare hade det röda Moskva jublat mot honom, när han vid Lenins sida hyllats som sovjetstatens segrare i inbördeskriget mot de vita. Sju år efter brevet gömde han sig bakom ställuckorna i sin mexikanska villa, förpinad efter en hetsjakt från land till land, fixerad i hatet mot Kain Dzugasjvili, brodermördaren, som han kallade sin förföljare.

Från Turkiet över Frankrike och Norge hade hetsjakten gått under en hysterisk trumeld av anklagelser och motanklagelser.

— Ni tror att ni kan göra vad ni vill med en flykting, hade Leo Trotskij rutit på dåvarande norske justitieministern Tryggve Lies ämbetsrum i Oslo i augusti 1936. Med en visionärs övertygelse hade han tillagt: Ni kommer att få betala för det här. Detta är ert lands första eftergift åt nazismen. Den dagen är nära — kom ihåg det — då nazisterna skall jaga bort er från ert land ...

Det var Moskvaprocesserna med Trotskij som huvudansvarig, som kastade sin skugga över det intermezzot.

Den landsflyktige revolutionärens vistelse i Norge blev en stormig period med intensiva sovjetiska påtryckningar på den norska regeringen för att Trotskijs asylrätt skulle hävas. Man

gick så långt som till hot om ekonomiska sanktioner, innan Trotskij och hans hustru slutligen placerades i en slags husarrest.

I justitieministerns person kanaliserade den internerade sin ilska. Under en av deras otaliga sammanstötningar liknade han den man som skulle bli Förenta nationernas förste generalsekreterare vid borgmästare Stockman i Ibsens "En folkfiende". Vid ett annat tillfälle förbannade Tryggve Lie dumheten att någonsin ge Trotskij inresetillstånd.

— Och den dumheten försöker ni reparera genom att begå ett brott, replikerade den rasande Trotskij.

Det var därför med ömsesidig lättnad som båda parter mottog beskedet, att den mexikanske målaren Diego Riva i sitt hemland utverkat asylrätt för paret Trotskij och att de kunde få disponera konstnärens villa utanför huvudstaden. Den 9 januari 1937 kom de två med norska oljetankern 'Ruth' till Mexico och precis en månad efter ankomsten utmanade Trotskij härskaren i Kreml till en slutlig uppgörelse. Det skedde i ett radiotal från den mexikanska huvudstaden:

— Nu har alla hjul åter satts i rörelse för att tvinga mig till tystnad, började han det dramatiska radiotalet: Varför fruktar Moskva till den grad en enda mans röst? Endast därför att jag känner sanningen, hela sanningen. Endast därför att jag inte har något att dölja. Endast därför att jag är beredd att framträda inför en offentlig och opartisk undersökningskommission med dokument, fakta och vittnesmål i mina händer och avslöja sanningen in i minsta detalj. Jag förklarar: om denna kommission avgör, att jag på allra minsta sätt är skyldig till de brott som Stalin påbörjar mig, lovar jag högtidligt och på förhand att frivilligt överlämna mig åt GPU:s bödlar. Har ni alla hört det? Jag avger denna förklaring inför hela världen. Jag ber pressen offentliggöra mina ord i det avlägsnaste hörn av vår planet. Men om kommissionen hävdar — hör ni mig? — att Moskvaprocesserna är en medveten och uppsåtlig sammansvärjning, en skenbyggnad konstruerad av människors ben och nerver, då skall jag inte uppmana mina åklagare att ställa sig framför exekutionsplutonen. Nej, evig vanära, av kommande släkten aldrig glömd, må bli deras straff! Lyssnar åklagarna i Kreml på mig? Jag slungar min utmaning i ansiktet på dem. Och jag avvaktar deras svar ...

Svaret skulle också komma. Tre och ett halvt år senare.

Den sanning Leo Trotskij sade sig företräda under dessa för sovjetrevolutionen så tragiska år, kan inte ens nu — trettio år efteråt då en mera nyanserad historieskrivning börjat göra sig gällande i Sovjetunionen — fastslås annat än i mycket stora drag. Så massiv var förljugenheten under denna period av hysterisk häxjakt. Trotskij fick visserligen sin undersökningskommission, vilken började sin verksamhet i Coyoacán i april 1937, men en av medlemmarna, författaren Carleton Beals, hoppade snart av med förklaringen att "de övriga kommissionsmedlemmarnas underdåniga beundran för herr Trotskij under förhören har slagit ner alla ansatser till saklig undersökning". Ingen opartisk iakttagare kunde dock sväva i tvivelsmål om, att massor av vittnesmål under förräderiprocesserna i Moskva varit uppdiiktade.

En av anklagelserna gick ut på att Trotskij från Norge skulle ha planerat ett anfall mot Sovjetunionen och ett av rättegångsoffren sade sig ha landat i ett tyskt flygplan utanför Oslo för att sammanträffa med den fördrivne. Från de norska luftfartsmyndigheterna förklarades kategoriskt, att inga utländska plan under flera månader före eller efter den angivna tidpunkten landat på flygfältet. Vid ett annat tillfälle skulle tre anklagade ha träffat Trotskij på ett hotell i Köpenhamn. Hotellet hade upphört att existera flera år tidigare. Det gick så långt att den franske konseljpresidenten Edouard Herriot, som vid denna tid var mycket respekterad av Stalin, ansåg sig tvingad att underteckna ett intyg om att det var i praktiken omöjligt för Trotskij och hans äldste son att vistas på alla de platser, där de enligt anklagelserna skulle ha konspirerat med ryska förrädare.

Men just mot denna bakgrund av — som Trotskij uttryckte det — ”medveten och uppsåtlig sammansvärjning, en skenbyggnad konstruerad av människors ben och nerver”, framstår hans egen tillvaro under de sista åren som något av en tragisk skenverklighet. Skyddad bakom sina ställuckor sade han sig vädja till förnuft, logik och kritik mot härresande anklagelser om giftmord och anfällskrig. Från sin fästning i den mexikanska förstaden kommenderade han samtidigt en osynlig arm, en fjärde international, som skulle behärska, förnya och förändra inte bara Sovjetunionen, utan också hela världen.

— Ve dem, som inte förstår vad detta gäller, rasade han mot sina fiender: Varken hotelser, förföljelser eller kränkningar kan hejda oss! Sanningen skall triumfera — om inte förr så över våra vitnade ben ...

Hur mycket betydde Trotskijs egna suggestiva besvärjelser, hans skenbyggnad, för den enorma omfattning som Stalins förräddarjakt fick?

Efter förvisningen från Sovjetunionen 1929 hade Leo Trotskij inte vistats länge på den turkiska ön Prinkipo förrän *Bulleten Opozitsii* — Oppositionens bulletin — började cirkulera i hemlandet. Trotskijs tidning nådde aldrig ut till massorna, men den hade, åtminstone i början på trettioalet, många läsare bland tjänstemännen inom partibyråkrati och statsförvaltning, där trotskismen ännu var en betydelsefull åsiktsriktning. Sovjetämbetsmän på utlandsresor smugglade med sig bulletinen hem, lånade ut den åt sina vänner, och de ofta mycket initierade artiklarna väckte både förundran och oro. Bulletinen kom med opposition av annat slag än den som bjöds i verklighetsfrämmande propaganda från monarkistiska och borgerliga emigrantryssar; detta var sovjetopposition som förmått överleva och dess trådar gick högt upp i parti- och statsledning. Under de ekonomiskt mycket svåra åren 1932 och 1933 publicerade bulletinen

t.ex. en ekonomisk översikt med uppgifter som bara kunnat vara tillgängliga inom regeringskretsarna. Vem hade skrivit den osignerade artikeln, som mynnade ut i en uppmaning om förnyelse av partiledningen? I förräddarjakten skulle författaren avslöjas — det var I. N. Smirnov, en av inbördeskrigets veteraner — men då hade artikeln redan tjänat sitt syfte: att ge intrycket av bulletinen som utomordentligt välinformerad.

En av de ivrigaste bulletinläsarna var Stalin själv. Sovjetexperter som Isaac Deutscher anser att flera av Stalins åtgärder, i synnerhet då det gällde den ekonomiska politiken 1932 och 1933, kan spåras tillbaka till förslag som ursprungligen framstälts i bulletinen. Samma var förhållandet då det gällde utrikespolitiken. År 1931 förutsåg Trotskij i boken ”German, the Key to the International Situation”, nazisternas seger och manade till en folkfront av kommunister, socialdemokrater och borgerliga radikaler. Stalin lät de franska och spanska kommunisterna förverkliga folkfrontsidén. Men då var Europa redan på väg mot katastrofen.

Sovjethärskares respekt för rivalen var således utomordentligt stor och det var en respekt präglad av den underlägsenhetskänsla som i decennier plågat skomakarsonen från Georgien, då han ställts inför den eleganta och skarpsinnige Trotskij. Stalin var under det tidiga trettioalet mitt uppe i det enorma industriella vågspelet och han var osäker och sårbar. Det var ingen konst för Trotskij att slå håll på den stalinistiska nationalkommunismen, att med förödande sarkasmer krossa Stalins tankekonstruktioner och att angripa alla de felgrepp som måste göras i ett samhälle under uppbyggnad.

De första åren efter landsflykten hade den fördrivne fortfarande många vänner och anhängare i Sovjetunionen. En av dem, chef inom politiska polisen, sökte upp kattaren på Prinkipo. Han blev den förste som avrättades för kontakter med Trotskij. Kort därefter berövades flykten och hans familj det sovjetiska medborgarskapet. Detta var inte bara, som Trotskij förmodat, ”en vanmäktig och meningslös hämndeakt”. Genom denna åtgärd skapades möjligheten att i fortsättningen anklaga sovjetmedborgare som tog kontakt med den förvisade, för ”samröre med utländsk konspiratör”.

Medan industrialiseringsprocessen i det tidiga trettioåret tvingade hela sovjetsamhället in i en utomordentligt plågsam omstöpning, medan utrensningarna spädde på missnöjet bland hundratusentals partimedlemmar och medan ryska tidningar vimlade av historier om avslöjade oppositionsgrupper, hetsade Trotskij i bulletinen sin fiende. ”En mycket nära framtid skall visa, att oppositionen varken är uppriven eller förintad, utan att den tvärtom äger en fast politisk grundval”, förkunnade rösten från Prinkipo. Stalin lyssnade. Trettio år tidigare hade en annan tidning som smugglats in från utlandet tänt den brand som skulle förinta en kejsarlig allhärskare. Det var Iskra, den ryska revolutionens gnista, och även den gången hade Trotskij fört pennan.

I Europa marscherade reaktionen upp; i fascismen och nazismen och det kapitalistiska systemets svåra kris kunde fröet till ett nytt världskrig anas. Stalin hade inte svårt att dra sig till minnes Trotskijs uppmärksammade s.k. Clemenceau-deklaration från sommaren 1927: om Ryssland råkade i krig, skulle oppositionen kunna tänka sig att ta makten och föra kriget till ett segerrikt slut.

I den oppositionella ungdomens Leningrad, revolutionens gamla huvudstad, mördades Sergej Kirov. Det blev förevändningen för nya massdeportationer och hårdare behandling av politiska fångar. Men när Trotskijs bulletin för februari 1936 nådde härskaren i Kreml, försäkrades att alla utrensningar och deportationer dittills varit förgäves: ”Man kan lugnt säga”, skrev Trotskij, ”att tretton år av förföljelse och förtal, oöverträffat i infamitet och hätskhet, trots kapitulationer och avfall som gjort ännu större skada än själva förföljelsen, äger den fjärde internationalen redan nu sin starkaste, talrikaste och mest härdade avdelning i Sovjetunionen”.

Det var en våldsam överdrift, för att inte säga en ren lögn, men den 19 augusti 1936 — i oktobersalen i fackföreningshuset i Moskva där Sovjetunionens högsta domstols militärkollegium hade samlats — inleddes den första av de s.k. Moskvaprocesserna. En sannskyldig häxjakt hade släppts loss. Det var inkquisitionens kättarprocesser som återuppstått i socialismens huvudstad, det var tankesyndernas, de hysteriska självanklagelsernas och den upphetsade pöbelns skådespel i vars sista akt åklagaren skulle slunga ut sitt: Skjut de galna hundarna!

— Stalin förbereder sin egen kröning på revolutionens ruiner och revolutionärernas lik, skrev Trotskij: Stalins bonapartistiska kröning kommer att sammanfalla med arbetarrörelsens politiska död ...

Långsamt börjar man också i dagens Sovjetunionen att acceptera många av trettioårets stora förräderiavslöjanden som fiktioner. Men ännu trettio år efteråt kan det finnas skäl för att upprepa många frågor från denna tid: Var fiktionerna bara en yttring av Stalins hjärna? Hur mycket stärkte Trotskij, genom sina självsäkra, bombastiska uttalanden, Stalin i föreställningen att han stod omgiven av fiender, som ville gripa makten vid första tillfälle? Var det möjligt att Trotskij efter nära sju år i landsflykt fortfarande hade ett inflytande över massorna i hemlandet?

Det är svårt att befria sig från bilden av inte en, utan två huvudaktörer i detta mardrömslika skådespel. Den ene fanns där för att hetsa, håna och förbanna i rollen av kommandant över en osynlig armé, en fjärde international. Den andre för att i hetsjakten på en dunkel konspiration kasta sig in i en blods-orgie som tycktes sakna gräns och förnuft. Det är mot denna bakgrund som Moskvaprocesserna blir — bokstavligt — spöklika; förföljaren och hans offer tycks smälta samman i den konstruktion som de, var och en på sitt håll, frambesvurit.

— Stalin liknar en man som vill släcka sin törst i havet, skrev Trotskij vid ett tillfälle. Men själv trodde han sig kunna betvinga detta hav.

Med en härskares manér, förankrad i övertygelsen att han skulle återvinna Ryssland, kunde

Trotsky framträdde under de första åren efter landsflykten. En amerikansk tidningskorrespondent liknade honom en gång vid Napoleon på Elba strax före de hundra dagarna. Trotsky förmådde fortfarande göra ett mycket starkt intryck med sina snabba, otåliga rörelser och sitt mefistofeliska ansikte: det nu grånade pipskägget, de mörka ögonen bakom pincenén, den skarpa näsan. Det har påståtts att han framför en spegel omsorgsfullt repeterade lämpliga gester före sammanträffanden med journalister. Han var ytterst angelägen om att få förhandsgranska vad som skulle skrivas om honom. Bättre än de flesta visste Trotsky, att det fanns en som följde hans minsta rörelse och omsorgsfullt vägde varje hans ord. När det gällde Trotsky, var Stalin van att lyssna.

Det hör till de betecknande inslagen i sovjetrevolutionens epilog, att Leo Trotsky — massmötenas man framför andra skulle dö som en mycket isolerad människa sedan hans arbetarrörelse, den fjärde internationalen, i andra världskrigets upptakt visat sig sakna förankring i realiteter, sedan anhängarna börjat skingras och vännerna överge honom, en efter en. I det som Trotsky skrev mot slutet av sitt liv finns inslag av desperation och hysteri. Hatet mot Stalin hade fått groteska proportioner; sovjethärskaren anklagades för att ha förgiftat Lenin och för att vara sadist — Stalin brukade plåga spädbarn genom att blåsa rök i deras ögon ...

Under häxjakten hade den fördrivne mötts med åtskillig sympati bland främst amerikanska intellektuella. Men sympatin vändes i ovilja vid tiden för krigsutbrottet. Benhårt höll nämligen Trotsky fast vid övertygelsen, att allt det som inträffat i grunden ingenting förändrat; Sovjetunionen var fortfarande arbetarnas och böndernas stat — de proletära massornas enda hopp. Stalins maktmissbruk, den nya klassen av partifunktionärer och byråkrater, skulle bara ses som tillfälliga inslag, störningar som ”historien” skulle sopa bort. Lika ivrigt som någon gång tidigare, hävdade Trotsky nödvändigheten av proletariats oinskränkta diktatur. Utanför partiet, det enda och statsbärande, skulle inga röster få göra sig hörda; det var kättaren som hårdnackat vägrade att inse den egna dualisen i roll och tes. För sovjetstatens trygghet fann han Stalins pakt med Hitler och kriget mot Finland nödvändiga. Mot Polens fjärde delning hade Trotsky inget att invända.

Mycket ensam och mycket fången i sovjetchauvinism och den klassiska marxismens dogmer, kommenderade Leo Trotsky från den befästa villan sin spökinternational, när han slutligen mötte mannen med ishackan.

Det var i maj 1940, några dagar efter det nattliga försöket att storma villan, som Trotsky första gången träffade Ramón Mercader. Under ett besök i Paris hade den bräckliga, mörkblonda Sylvia Ageloff, 28 år gammal och Trotskys kurir kallad, förälskat sig i den eleganta — som hon trodde — belgiern, och det var hon som introducerade honom i kretsen runt den gamle. Från rättegångsprotokollen finns en idyllisk bild av de två människors första möte. Trotsky gick omkring i trädgården och matade sina kaniner, sonsonen Seva lekte med ett flygplan som han fått av besökaren. ”Det faktum att han var Sylvias man gav honom inte bara tillträde, utan skyddade honom också från misstankar”, förklarade en av den gamles medarbetare. Trotsky hade obegränsat förtroende för Sylvia Ageloff, socialarbetaren från New York som slutit sig till hans rörelse.

Annars hörde misstron till rutinen i den välbevakade villan. Trotsky gav själv vid några tillfällen efter majattentatet uttryck för en slags fatalistisk övertygelse om att han förr eller senare skulle bli mördad. Han åt sömntabletter, man kunde få höra honom gå omkring och samtala med avrättade revolutionskamrater, han liknade villan vid ett medeltidsfängelse.

Den var också något av ett fängelse. Under Trotskys sista sommar förstärktes huset med dubbla ståldörrar, sinnrika elektriska alarmanordningar, taggrådsstängsel och bomsäkra nät. Från tre skottsäkra torn vakade livvakter dygnet runt över grannskapet. Mexikanska poliser patrullerade på gatan utanför. I dörren till makarna Trotskys sovrum hade man installerat ett

automatgevär som skulle utlösas om någon objuden försökte ta sig in i rummet.

Vid ett tillfälle sommaren 1940 lär Trotskij ha frågat Ramón Mercader, vad han ansåg om det befästningsarbete som pågick. Nästa gång kommer GPU att använda andra metoder, skall svaret ha blivit.

Det var som lärjunge mördaren nalkades sitt offer. I förevändningen att Trotskij skulle läsa igenom en artikel gavs tillfället till mordet.

På morgonen den 20 augusti 1940 vaknade Leo Davidovitj ovanligt pigg och glad, berättade Natalia Sedova. — Vet du, sade han åt hustrun: ”Jag tog en dubbel dos sömnmedel i går kväll. Jag märker att det gör mig gott.”

Natalia Sedova: — Hela dagen var ovanligt lugn. Jag såg honom stå barhuvad i den brännande solen och mata kaninerna. Jag skyndade mig att hämta hans vita mössa för att skydda honom mot den obarmhärtiga solen ... Efter en kort siesta såg jag honom sitta vid arbetsbordet, som var täckt med papper. Han var fortfarande på gott humör och det gjorde mig glad. Leo Davidovitj hade den senaste tiden klagat över allmän nervositet, något som han stundom led svårt av ... Det föreföll oss båda som om den här dagen markerade inledningen till en förbättring. Han såg frisk ut också. Då och då öppnade jag dörren till arbetsrummet och såg honom i hans vanliga ställning, böjd över bordet med en penna i handen. Jag erinrade mig den gamle munkskrivaren Pimen i Pusjkins drama Boris Godounov, när han tänker på tsar Boris: — Ännu en, och en avslutande handling, och min skrift är färdig ...

Ramón Mercader: — Sylvia och jag tog en aperitif på Don Quijote-salongen. Sedan följde jag henne till hotellet och lämnade henne där. På eftermiddagen promenerade jag ensam omkring i staden ...

Under armen hade Ramón Mercader en brun regnrock. I en av fickorna fanns artikeln som Trotskij skulle läsa. I den andra en lång dolk med brun slida. Inne i regnrocken låg ishackan. Skaftet hade sågats av. Den blev lättare att dölja på det sättet. I bakfickan bar Ramón Mercader en grovkalibrig spansk pistol. Ett brev låg i en av kavajfickorna. Det var tre maskinskrivna ark, där mördaren påstod sig av Trotskij ha fått order att bege sig till Sovjetunionen för att mörda Stalin. Det var därför som han nu beslutat att offra sig själv och befria arbetarklassen från en ledare som bara kunde vara till skada, hette det.

Utanför Trotskijs hus parkerade Ramón Mercader sin bil med kylaren vänd mot staden. Det var vid den tid på eftermiddagen då man drack the i villaträdgården och då Leo Trotskij brukade syssla med sina djur.

Natalia Sedova: — Varför har ni hatt och överrock? Det är så soligt i dag.

Ramón Mercader: — Värmen varar nog inte så länge. Det tycks bli regn.

Leo Trotskij: — Ni ser dålig ut — det är inte bra. Nå, vad säger ni, skall vi gå igenom er artikel?

Natalia Sedova: — Leo Davidovitj stängde ordentligt dörrarna till kaninburarna och drog av sig sina arbetshandskar. Han vårdade sina fingrar väl, eftersom minsta skråma irriterade honom och hindrade honom från att skriva. Han höll alltid sin penna liksom sina fingrar i ordning. Han borstade av den blå blusen och gick sakta utan att säga något mot huset följd av 'Jacson' och mig. Jag lämnade dem i dörren till arbetsrummet ...

Ramón Mercader: — Jag lade avsiktligt min regnrock på arbetsbordet, så att jag kunde ta fram yxan. Jag beslöt att inte förlora detta enastående tillfälle. Precis i det ögonblick då Trotskij började läsa artikeln, tog jag ut min yxa ur regnrocken, grep tag om den, och medan jag blundade gav jag honom ett fruktansvärt slag i huvudet ...

Joseph Hansen, chef för Trotskijs livvakt: — Ett förskräckligt skrik bröt eftermiddagslugnet.

Det var ett utdraget, ångestfullt skrik, hälften tjut, hälften snyftning — Jag rös ända in i mörget — — — Ljud av häftig strid hördes från den gamles arbetsrum — — — Trotskij i sin blåa arbetsblus blev synlig ett ögonblick. Han kämpade med någon, bröst mot bröst — — — När jag kom in genom dörren mellan biblioteket och matsalen såg jag den gamle stappla ut ur sitt rum med blodet strömmande ned över ansiktet. — Se, vad de gjort med mig, sade han -- — —

Natalia Sedova: — Jag rusade i riktning mot det förskräckliga, själsskakande skriket. Leo Davidovitj lutade sig mot dörrposten mellan matsalen och balkongen. Hans ansikte var blodigt. Vad har hänt, vad har hänt, skrek jag. Jag slog armarna om honom, men han svarade inte genast — — — Så sade han till mig, lugnt, utan bitterhet: Jacson! — — — Vi tog några få steg och medan jag höll om honom, sjönk han ihop på den lilla mattan som låg där — — —

Joseph Hansen: — Såret i hans huvud verkade ytligt — — — Han tryckte min hand. Till Natalia talade han på ryska. Han förde hela tiden hennes hand till sina läppar. Natalia, jag älskar dig, sade han: Ingen, ingen får lov att träffa dig utan att visiteras — — —

Natalia Sedova: — Jag placerade försiktigt en kudde under hans huvud, höll en isbit mot såret och torkade bort blodet från hans ansikte med bomull. Seva måste bort, sade Leo Davidovitj. Han menade sonsonen. Han talade med allt större svårighet, men lugnt, och hans röst bröts när han fortsatte: Vet du, därinne kände jag — — — förstod jag att han önskade göra ... han tänkte slå mig en gång till ... men jag lät honom inte göra det ... Det fanns något av tillfredsställelse i dessa sista ord — — —

I arbetsrummet misshandlade vakterna Ramón Mercader med sina pistolkolvar.

Natalia Sedova: — De kommer att döda honom — — —

Leo Trotskij: — Nej, de får inte döda honom. Han skall tvingas att tala — — —

Joseph Hansen: — Jag gick tillbaka till den gamle och berättade att han sårats med en hacka och att såret var ytligt. Nej, sade Trotskij och pekade på sitt hjärta: Jag känner här att denna gång har de lyckats — — — Ett svagt leende syntes i hans ögon: Ta hand om Natalia. Hon har varit med mig i många, många år — — —

Natalia Sedova var Leo Trotskijs andra hustru. De hade träffats i Paris 1902.

— Den hösten, säger hon i sina memoarer, var rik på föredrag och debatter i den ryska kolonin i Paris. Iskrgruppen, som jag tillhörde, hade först besök av Martov, därefter av Lenin. I vår grupp talade man om en nyss anländ kamrat som flytt från Sibirien — —

Gnistan som födde en flamma

Det var en bra natt. En natt utan måne. Ett kompakt höstmörker, regnet som öste ner, hästhovarna som sjönk djupt och mjukt i den lervälling som var landsvägen vid rysk-österrikiska gränsen. I den lilla skrangliga kärran satt två män. Den äldre av dem en knotig judisk arbetare, den yngre en magerlagd flykting från Ryssland vilken några timmar tidigare hade kommit över gränsen i en ukrainsk bondes kärra. Flyktingen var otålig. Han måste passa ett tåg vid en järnvägsstation åtta kilometer längre fram. Den äldre muttrade över sin egen dårskap:

— Förr eller senare sätter jag livet till på sådana här historier.

— Hurså?

— Soldaterna. Där borta kan ni se deras eldar. Svarar man inte på anrop, så skjuter de.

Det bar utför en backe. Hjulen försvann djupare och djupare i lervällingen. Vagnen började luta — och välte. Det var då skriket kom. Ett förtvivlans skrik, en genomträngande bön om hjälp, ett rop till himlen. För flyktingen var det som om den månlösa nattens fasa exploderat i

detta ohyggliga, oåtkomliga vrål. I kolmörkret stönade kusken:

— Ååååå. Han störtar oss i fördärvet, det kan jag svära på! — Vem?

— Den förbannade tuppen! Hustrun min skickade med honom till slaktaren.

”Med korta mellanrum ljöd nu tuppens genomträngande skrik”, berättar Leo Trotskij i sina memoarer: ”Gubben jämrade sig.

— Men vrid då halsen av honom, invände jag i raseri.

— Ja, men hur skall jag kunna få tag i'n? Han ligger under någonting.

Vi kröp omkring i mörkret, letade med händerna i sörjan. Regnet öste ned och vi förbannade både tuppen och vårt eget öde. Äntligen lyckades bonden befria det stackars djuret som strax lugnade sig. Med förenade krafter fick vi sedan upp vagnen igen och kunde köra vidare. På stationen torkade och borstade jag mig i tre timmar, innan tåget äntligen anlände.”

Året var 1902 och Leo Trotskij en 23-årig revolutionär på flykt undan tsarens poliser och deportationen. Några månader tidigare hade han gett sig iväg från Verkholensk i den sibiriska ödemarken bortom floden Lena, som vid denna tid var de förvisades vattendrag. En bonde från förvisningsorten hade skjutsat Trotskij och en kvinnlig revolutionskollega genom de sibiriska skogarna.

På nätterna sov de ute i markerna, gömda i ett hölass som övertäckts med bastmattor. På dagarna räknade Trotskij med ryggen ojämnheterna i vägbanan och hörde hur reskamraten stönade. Två gånger bytte man hästar under färden.

Vid en järnvägsstation skildes flyktingarna. Någon lämnade Trotskij en kappsäck med kläder och han tog tåget västerut mot Volgastaden Kujbysjev, som då hette Samara. Reslektyr var den ryska översättningen av Homeros och i fickan hade han ett falskt pass med namnet Leo Trotskij. Det var en ironisk tillfällighet att han valt just detta namn, som sedan skulle följa honom hela livet. En av fångvaktarna i Odessa hade hetat så.

Flykten från Verkholensk blev också uppbrottet från Leo Trotskij's första, mycket korta äktenskap. I Paris skulle han möta Natalia Sedova, som ordnade rum åt honom och tog honom med på konstutställningar. I Sibirien lämnade han Alexandra Lvovna, som underlättade flykten genom att tillverka en stor docka och lägga den i hans säng. Under fyra dagar uppehöll hon polisen genom att säga, att maken var så sjuk att han inte fick störas.

— Vi råkades senare endast tillfälligtvis och när slumpen så fogade, säger Leo Trotskij: ”ödet hade skilt oss åt, men vår andliga förbindelse och vår vänskap bröts aldrig”.

De hade två barn. Den minsta av döttrarna var ännu inte fyra månader gammal då Leo Trotskij gav sig iväg. I memoarerna pekar han på den revolutionära plikten som viktigare än alla andra hänsyn, i synnerhet de personliga.

Det vore nog inte helt rätt att tala om denna motivering som en marxistiskt färgad efterhandskonstruktion. Att vara ung i Ryssland vid denna tid betydde att vara revolutionär och hos en revolutionär i detta bisarra samhälle fanns som ingen annanstans lidelsen, självtutplåningen och känslan av att vara utvald och kallad.

En 23-åring med relativt välbärgad bakgrund, arresterad som uppvigglare, hemmastadd i fängelser, deporterad och på flykt var inget unikt för sekelskiftets Ryssland. I denna groteska statsbildning där gryende kapitalism smalt samman med ett adelns och ämbetsmännens slavvälde, delade Leo Trotskij tusentals ungdomars öde. Under hela 1800-talet hade den ryska intelligentsian befunnit sig i uppror mot tsarväldet, medan i pyramidens bas de formlösa miljonerna, ”den mörka massan”, låtit sig ledas till desperata bondeuppror och bloddrypande pogromer. I detta samhälle utan motsvarighet någonstans, fyllt av lidande och lidelser, måste, som Trotskij uttryckte det i ett sammanhang, den vakna människan mogna till revolutionär.

Två månader innan Leo Bronstein — det var hans rätta namn — i oktober 1879 föddes i det lilla steppsamhället Janovka i södra Ukraina, dödsdömdes tsar Alexander II av den terroristiska narodnikerrörelsen Narodnaja Volja (Folkets frihet). Bland de otaliga lärar med alla slags bekännare som drog igenom Ryssland vid denna tid, var narodnikerrörelsen den, som med det uråldriga jordkollektivet som grund ville skapa en agrar-socialistisk stat. Tsaren måste dö, för att förändringen skulle kunna komma, förkunnade Narodnaja Volja. Förändringen kom också när år 1881 dödsdomen över härskaren hade verkställts, men den blev inte riktigt som narodnikerna tänkt sig. För lång tid framåt skulle den reaktionära terrorn under Alexander III kväva alla förhoppningar om frivilliga eftergifter av de maktägande. ”Gud förbjude att ödet ger Ryssland en så olycksbådande present som ett allryskt parlament”, bad tsarens närmaste rådgivare, den förstockade juristen Pobjedonostsev.

— Men varken parlamentariska uppgörelser eller diplomatiska akter, ja, inte ens dynamit-explosionerna väckte något eko i Janokova där jag såg dagens ljus och där jag tillbringade de tio första åren av mitt liv, säger Trotskij om sin barndom: På guvernementet Khersons ändlösa stäpper växte vetet och levde fåren sitt eget liv efter egna lagar. De ofantliga, obanade vid- derna bildade ett effektivt skydd mot alla politiska strömningar — — —

Det var en småborgerlig barndom i en avkrok av världen. Hos modern, som genom äktenskapet fått byta den ombonade tillvaron i guvernementsstaden mot det torftiga livet i stäppbyn fanns, säger Trotskij, föraktet för ”jordbrukarna och deras valkiga nävar”. Fadern, som härstammade från en fattig judisk familj i Poltava, var vid tiden för Trotskij's födelse en välbeställd jordägare. Att köpa mark hade varit hans stora intresse, men den möjligheten förlorade han 1881 genom antisemitiska undantagslagar. I fortsättningen måste han i hemlighet arrendera sin jord. Sovjetrevolutionen skulle beröva honom allt.

Leo Trotskij är vanligtvis mycket angelägen att betona distansen till sina borgerliga föräldrar. Från fängelsevistelsen i Odessa 1898 berättar han med en underton av ironi, om ett besök av fadern. Fångarna stängdes vid sådana tillfällen in i smala träburar som med dubbla galler var avskilda från den besökande. Men när den gamle jordbrukaren från stäppen kom till fängelset fick han för sig, att sonen hela tiden måste sitta i en sådan bur. ”Han blev alldeles stum av förfäran”, berättar Trotskij: ”Som svar på mina frågor rörde han ljudlöst de vita läpparna”.

Men det sällsamma i faderns öde kan ändå inte undgå att fascinera den kommunistiske sonen. Under revolutionen och inbördeskriget — berättar Trotskij — flydde den gamle hundratals kilometer i det kaotiska Sydryssland. De röda såg i 75-åringen en utsugare och jordkapitalist. För de vita var han den hatade krigskommissariens far. Han skulle sluta sitt liv som mjölnare på en liten socialistisk kvarn utanför Moskva.

— Min far dog våren 1922 i tyfus samtidigt som jag avgav en redogörelse på kommunistiska internationals fjärde kongress, antecknar Leo Trotskij. Tjurjupa, folkkommissarien för provianteringsväsendet, brukade emellanåt underhålla sig med den gamle om jordbruksfrågor, konstaterar han lakoniskt.

I ett relativt ombonat hem, som den femte i ordningen bland åtta syskon av vilka fyra levde till vuxen ålder, hade den blivande revolutionären under sina barndomsår praktiskt taget ingen erfarenhet av den sociala nöd och det förtryck som han sedan skulle ägna sitt liv åt att bekämpa. Det var en social bakgrund som Trotskij delade med praktiskt taget alla de stora revolutionsgestalterna i Ryssland. Stalin, skomakarsonen, var ett av de få undantagen. I medelklassen, lantadeln och intelligentsian fick den nya västeuropeiska läran om arbetarklassens revolt, om friheten, jämlikheten och broderskapet, sina första anhängare. Georgij Plechanov, vars far var en förmögen godsägare, blev som uttolkare, lärofader och profet den ryska socialismens portalfigur. Vladimir Uljanov Lenin, en adlad skolinspektörs son, skulle proklamera den första arbetarstaten.

Det var i Odessa, beryktat för den våldsamme polischefen Selenojs skräckvälde, som Leo

Trotskij fick en första kontakt med de politiska strömningarna. Om Selenojs fullständigt hämningsslösa temperament och hans fördomsfria metoder finns otaliga historier. Trotskij råkade en gång på hemväg från skolan få se ett av den f.d. konteramiralens legendariska utbrott. Den gången var det några poliser som ådragit sig vreden, och i stram givakt och under honnör fick de nu mitt på gatan en våldsamt utskällning av sin chef. ”När jag i minnet söker framkalla bilden av det officiella Ryssland, sådant det framstod i min tidigaste barndom, då ser jag framför mig polisprefektens rygg, hans hotfulla näve och jag hör hans hessa skällsord som knappast står att återfinna i någon ordbok”, säger Trotskij.

I lutherska församlingens realskola i Odessa var pojken från stäppbyn mycket länge något av en mönsterelev. Ett bråk i klassrummet som Trotskij fick skulden för och som gjorde att han höll på att bli relegerad, antog därför väldiga proportioner. Ännu som aldrig memoarskrivare talar han om intermezzot som sitt första politiska prov: ”De grupperingar som bildats kring denna episod, angivarna och avundsmännen på den ena flygeln, de ärliga och modiga pojkarna på den andra och i mitten den neutrala, lättroliga, hållningslösa massan — dessa tre grupperingar har jag senare ständigt återfunnit i mitt liv, gång efter annan och under de mest skiftande omständigheter”.

I Odessa bodde han hos strikt borgerliga släktingar till modern och tidvis vantrivdes han ohyggligt med deras pedanteri och iver att göra stadsbo av bondpojken: ”Ibland dök minnet av byn och markerna plötsligt upp i mitt medvetande och jag greps av en längtan tillbaka till det förlorade paradiset. Hemlängtan gjorde mig rotlös, jag skrev med pekfinger på fönsterrutan hälsningar till mor och grät mig till sömns på min huvudkudde.”

Författare, journalister och konstnärer representerade för den unge Trotskij ”en värld som var mera lockande än någon annan, en värld öppen endast för de utvalda”. I Odessas borgerliga salonger kunde man få se honom i släktingarnas sällskap: blanka stövlar, blå artistblus och halmhatt på huvudet.

Det talades mycket sällan politik i hemmet och i skolan berördes aldrig de inrikespolitiska stridsfrågorna. Trotskij opposition blev därför till en början både vag och obestämd. Han såg bönder piskas och det upprörde honom. Han läste naturvetenskap i skolan och fann den utbredda vidskepelsen som ett förräderi mot förnuftet. Han reagerade när prästen i skolan talade om ”judeyngel”, även om han aldrig personligen drabbades av det judehat som vid denna tid frodades i Ryssland. Trotskij säger själv, att han under skoltiden aldrig identifierade sig med någon förföljd nationell minoritet. Han vände sig mot antisemitismen på samma sätt som han reagerade när historieläraren hånade Polen eller då någon av de andra lärarna talade föraktfullt om tyskarna.

I den lilla landsortsstaden Nikolajev, dit Trotskij flyttades för sitt sjunde skolår, skulle denna vagt oppositionella inställning systematiseras. Han var då sjutton år gammal, han fick en trädgårdsmästare till sin politiske läromästare och han blev socialist.

Nikolajev var vid denna tid en genomgångsort för deporterade som var på väg till Sibirien eller sådana som återvänt och nu levde under polisuppsikt. Den politiska oppositionens Ryssland upplevde en brytningstid. Narodnikerrörelsen var splittrad och på nedåtgående. De unga revolutionärerna samlades i stället kring Karl Marx' västeuropeiska industrisocialism. Men också marxismen hade fått sitt ryska särmerke. I polemik mot narodnikerna hävdade de ryska marxisterna mycket bestämt, att kapitalismens utveckling i tsarväldet var förutsättningen för socialismens seger. ”I hela världen är marxismen arbetarklassens rörelse, det är bara i Ryssland som den är storfinansens”, löd en samtida politisk kvickhet.

Trotskij rycktes snabbt med i — som han säger — den politiska virvelstorm som drog fram över den lilla landsortsstaden. I den tjeckiske trädgårdsmästaren Sjvigovskij mötte han för första gången en arbetare som läste tidningar och böcker och deltog i politiska debatter. Trädgårdsmästarens stuga blev snart sjuttonåringens politiska skola, något som fadern till sin

fasa fick veta, då han kom till Nikolajev för att sälja säd. Det blev en våldsam uppgörelse. När far och son skildes — för att nästa gång mötas vid besökstid i Odessafängelset — hade Trotskij förlorat allt ekonomiskt bistånd från hemmet. Han flyttade till trädgårdsmästaren och övergick definitivt till blåblus, rund halmhatt och svart spatserkäpp. De gamla skolkamraterna trodde att han anslutit sig till någon mystisk sekt. Men tillsammans med trädgårdsmästaren hade Leo Trotskij bildat en arbetarkommun.

Nu följde en sällsam tid av möten, föreläsningar och diskussioner i någon stuga, på flodstränderna eller i skogen. De första som hörde den brådmogne gymnasisten utlägga det nya evangeliet var en handfull arbetare vid skeppsvarvet. Några av dem kallade sig baptister, andra evangeliskt kristna. Somliga tog hustrun med till de hemliga sammankomsterna, en del lockade med släktingar och goda vänner. På en primitiv hektograf började man framställa flygblad. Skrivmaskin hade ingen hört talas om. En blind åldring ställde sitt hem till förfogande för den riskabla verksamheten.

— För den blinde är ändå allt ett fängelse, menade han.

Trotskij berättar i "Mitt liv":

— Vi arbetade på nätterna. Det ostädade rummet med sitt låga tak såg ytterst fattigt, för att inte säga eländigt ut. På en järnkamin tillredde vi våra revolutionära rätter och hällde sedan ut dem på en bleckplåt. Den blinde, som hjälpte oss, rörde sig mycket säkrare än vi andra i det halvmörka rummet. Ett ungt arbetarpar såg beundrande på hur jag tog ut de nytryckta arken ur hektografen. Om en annan med nyktra ögon kastat en blick ned mot denna ungdomliga grupp som strävade i halvmörkret med en bedrövlig hektograf, hur fantastiskt och löjligt skulle då inte blotta tanken ha förefallit, att vi hade satt som vårt mål att omstörta ett mäktigt, århundraden gammalt samhälle! Och ändå skulle detta företag lyckas på kortare tid än en generation: det var bara åtta år kvar till 1905 och inte fullt tjugo till 1917 — — —

Om den revolutionära konspirationens taktik och teknik visste de unga samhällsomstörtarna i Nikolajev mycket litet. För dem var det enda väsentliga att vinna själar och sprida flygblad. När tsarens polis slog till i januari 1898, kunde man därför i ett enda svep fånga in nära tvåhundra konspiratörer. Trotskij skickades till fängelset i Odessa och senare till Moskva innan han två och ett halvt år efter arresteringen deporterades till Sibirien.

Tsarismen insåg aldrig — eller var oförmögen att genomföra — vad folkstatens härskare skulle komma underfund med drygt trettio år senare: att det fordrades mer för att oskadliggöra politisk opposition än att sätta de upproriska i fängelse. Svält, brutalitet och tortyr hörde visserligen till rysk fängelserutin även vid sekelskiftet, men så långt som till den systematiska utplåningen, slavarbetsystemet där den politiskt misshaglige metodiskt förvandlades till ett själlöst arbetsdjur, gick man aldrig. Tvärtom kunde tsarens politiska fångar åtnjuta vissa privilegier, och flera av de ryska revolutionärerna har talat om fängelsetiden som en politisk högstadieutbildning. Trotskij är en av dem. Han läste språk, filosofi, religion och historia och fann att redan vid slutet av fängelsevistelsen i Odessa hade hans tjocka anteckningsbok blivit "en sannskyldig skattkammare av historisk kunskap och filosofiskt djupsinne".

En karakteristisk episod för den politiska aktiviteten i fängelserna har återgetts av Trotskij från Odessa:

— En dag fick vi höra, att en statskupp ägt rum i Frankrike och att kungadömet hade återupprättats. Vi greps av en intensiv skamkänsla. Fångvaktarna sprang omkring i järnkorridorerna för att dämpa skriken och bankandet. De trodde att orsaken var, att man åter gett oss skämd middagsmat. Visst inte: fängelsets politiska flygel protesterade mot det franska kungadömet återinförande — — —

I deportationsorterna kunde fångarna under friare former fortsätta den politiska aktiviteten. Narodnikerna företrädde aristokratien bland de förvisade. Till borgerlighetens marxistiska

grupp, där Trotskij hörde hemma, började de första deporterade industriarbetarna komma. Deras brott var strejker. Många av dem var till hälften analfabeter och för dessa arbetare blev förvisningen en ovärderlig skola i politik och kultur, säger Trotskij.

Det var i Verkholensk som han för första gången fick se Iskra, Lenins märkliga tidning som fått sitt namn efter Pusjkins ”gnistan som skall föda en flamma”. Iskra började vid denna tid bli en landsomfattande politisk rörelse i Ryssland. Tidningens första nummer hade getts ut i december 1900 i Stuttgart och redaktionen skulle senare vandra mellan München, Genève och London. Det hemliga distributionsarbetet i Ryssland blev den marxistiska rörelsens partiapparat. Anhängarna kallades Iskrovtsi (Iskra-män) och rörelsens alla trådar löpte samman på den plats där Iskra för tillfället hade sin redaktion.

I Iskra manade Lenin Rysslands socialister till kamp mot tsarvälde och politiska splittringsrörelser, och det var honom som Leo Trotskij för första gången skulle möta efter sin dramatiska flykt över rysk-österrikiska gränsen hösten 1902.

Vladimir Iljitj, som vännerna kallade honom, var ännu inte vaken, när den 23-årige flyktingen tidigt en morgon — obekymrad om västeuropeiska vanor — väsnades med portklappen på det anspråkslösa hus som var revolutionsledarens hem i London. Krupskaja, hustrun, fick rusa upp ur sängen och nerför trapporna för att släppa in besökaren. Lenin tog emot mig liggande, noterar Trotskij: Han såg litet förvånad ut.

I London denna höst, under långa strövtåg vid läromästarens sida, genomgick Leo Trotskij sin examen som revolutionär folkledare.

— Detta — kunde Lenin under strövtågen säga åt sin nio år yngre lärjunge — detta är deras Westminster, deras kulturvärden, deras historia, deras bokskatter.

Britternas? Lenin menade den härskande klassens.

Som föredragshållare — försvarare av den materialistiska historieuppfattningen — skickades Trotskij efter någon månad i London till Bryssel, Liège, Heidelberg och Paris.

— Den ryska kolonin var förtjust, noterade Natalia Sedova: ”Den unge representanten för Iskra överträffade alla förväntningar”.

— Till att börja med förhöll jag mig avvisande mot Paris och försökte till och med ignorera staden, säger Trotskij: ”Det var i grund och botten ett barbarens självhävdelseförsök — — jag värjde mig på samma sätt mot konsten som jag tidigare värjt mig mot revolutionen, senare mot marxismen och slutligen i årtal mot Lenin och hans metoder”.

Den avvärjningskampen — konflikten med läromästaren som trettio år senare skulle omtolkas och bli dödligt allvar för hela den marxistiska rörelsen — började i juli 1903. Kooperativa förbundets lagerlokal vid Folkets hus i Bryssel blev platsen för uppgörelsen. Det var ett gårdsrum belamrat med ullbalar och behärskat av en miljonarmé loppor. Ett rött tyg hade spänts runt väggarna. En talarstol stod vid ena kortväggen.

Det var här som den ryska socialiströrelsen höll sin första verkliga kongress — den som skulle bli upptakten till rörelsens klassiska klyvning i bolsjeviker och mensjeviker.

Officiell rysk partihistoria talar om ett möte i Minsk 1898 som den första partikongressen. Men beslutet att då grunda ett landsomfattande parti, stannade på papperet. Polisen tog praktiskt taget alla mötesdeltagarna. Brysselkongressen hade en helt annan slagkraft, inte minst tack vare Iskra.

Det var en brokig samling revolutionärer som under dessa dagar sökte sig till det kooperativa magasinet. Några hade i hemlighet tagit sig ut ur Ryssland, men de flesta kom från emigrantkolonierna runt om i Europa. En och annan bland de sextio delegaterna var kroppsarbetare, men de intellektuella dominerade. Lenin fanns där förstas, liksom Trotskij.

Den ryska socialismens patriark Plechanov fick hedersuppdraget att hålla öppningstalet, även om hans auktoritet var på nedåtgående. Där satt den bohemiske Martov, som med sina blixtrande infall och otaliga idéer ofta fått den kylige Lenin att bekymrat skaka på huvudet. Vera Ivanova Sassulitj, heroisk och skarpsinnig, hade mött upp. Pavel Akselrod, den magre, alltid penninglöse veteranen som tillsammans med Plechanov i Schweiz bildat den första ryska socialistgruppen fanns också bland delegaterna.

Det skulle ha varit ett hemligt möte, men snart visste hela Bryssel att ryssarna kongressade. I gränderna utanför strök belgiska polisspioner och tsarens agenter. Mitt under kongressen bröt man upp för att fortsätta i London. Under hela båtresan pågick det ändlösa grälet som den unge Trotskij presiderade över, därför att de äldre inte kunnat enas om någon annan.

Man grälade om en paragraf — den nya partistadgans första. Det var en magnifik uppvisning i hårklyveri, men under alltsammans låg två oförsonliga åsikter om det nya partiets karaktär. För Lenin måste det bli en disciplinerad elitarmé av strängt utvalda. Martov, som stod i spetsen för den andra riktningen, företrädde ett massparti mindre skarpt i konturerna och där man mera litade på proletariats "naturliga" socialism.

Före kongressen hade revolutionärerna halvt på skämt kallat varandra för "hårda" och "mjuka". Under mötet överraskades de själva av oförsonligheten i attityderna. Två i sin innebörd helt skilda förslag till första paragraf utgjorde gränslinjen mellan de stridande. Lenins löd: "Medlem av ryska socialdemokratiska arbetarpartiet är varje person som godkänner dess program, stöder partiet med materiella resurser och personligen deltar i någon av dess organisationer". I Martovs förslag talades om partimedlemmar som "personligen och regelbundet samarbetar under ledning av någon av dess organisationer".

Den mjukare linjen segrade med 28 röster mot 23, men när mot slutet av kongressen Iskras redaktion skulle utses, hade många av de "milda" brutit upp från London. De "hårdas" kandidater vann därför med 19 röster mot 17 och 3 nedlagda och Akselrod och Vera Sassulitj försvann ur Iskras redaktion. Lenin höll hårdnackat på valets formella giltighet, som minoriteten vägrade att godkänna. Från denna tid skulle man inom den ryska socialiströrelsen tala om majoritetsmän, bolsjeviker, och minoritetsmän, mensjeviker.

— Hela mitt väsen upprördes över detta hänsynslösa undertryckande av forna kamrater som äntligen kommit innanför partiets tröskel, säger Trotskij i sina memoarer: Denna opposition ledde till brytningen med Lenin på andra kongressen. (Som den första kongressen menar Trotskij således mötet i Minsk.) Lenins handlingssätt föreföll mig otillständigt, fruktansvärt och frånstötande — — —

Men den memoarskrivande Trotskij ger ändå Lenin rätt — han hade också många skäl att göra detta:

— Det är ingen tillfällighet att man så ofta i Lenins ordförråd stöter på ord som oförsonlig och skoningslös. Endast den högsta anspänning mot ett mål som är fritt från alla småskurna, privata intressen, kan rättfärdiga en sådan hårdhet — — —

Debatten mellan lärjungen och hans mästare under kongressen och efteråt blev hätsk, intensiv och — lysande.

Mot Lenin hade Trotskij slungat den som han trodde kränkande anklagelsen för jakobinism.

— Nå, men var då inte jakobinerna i grund och botten den franska revolutionens skapare, frågade Lenin: Det är mensjevikerna som är sin tids girodister. De är arvtagare till dessa de fege och försiktiga som revolutionen tvingades röja ur vägen — — —

Jakobinerna högg huvudet av folk — vi strävar att upplysa människohjärtan med socialism, replikerade Trotskij: Jakobinsk-bolsjevikiska metoder kommer med tiden att resultera i att hela den internationella socialistiska rörelsen släpas inför en revolutionstribunal och anklagas

för koncilians. Marx' lejonhuvud skulle bli det första som rullade för giljotinen — — —

Föga lär Trotskij ha anat den innebörd som hans ord skulle få trettio år senare.

Blod i snö

Det fanns ett exotiskt drag över den magerlagde 26-åringen som otåligt försökte dra uppmärksamheten till sig på universitetets höga balkong i S:t Petersburg. Han var mörk i hyn, blåsvart i håret och över den stora böjda näsan blixtrade ett par genomträngande ögon.

Där nere jublade folkmassorna, berusade av framgången från dagen innan. Tsaren Nikolaus II hade kapitulerat, tyckte de. Skrämd av världshistoriens mest fulländade storstrejk, som fått vävare, typografer och renhållningskarlar lika väl som balettdansöser att överge sina arbeten, hade tsaren sänt ut sitt oktobermanifest. Så skulle då äntligen den politiska friheten accepteras även i Ryssland. Det skulle bli val till en riksduma (ett parlament) lovade tsaren och Ryssland skulle få sin första författning. Politisk frihet! — ja inte för alla förstås. Arbetarna, ”de mörka massorna”, var ännu inte mogna för att ta plats i tsarens rådgivande församling.

— Lita inte på dem, vrålade den unge mannen från universitetsbalkongen: Detta är en halv seger! Det är inte nog. Vi har med en oförsonlig fiende att göra. Tsaren lurar oss. Vi har all anledning att frukta försåt. Se vad jag gör med hans manifest! — — —

Och han höll upp aktstycket och rev det långsamt i småbitar. över folkmassan framför universitetet virvlade några papperslappar i vinden: tsarens manifest. Det var frostig senhöst i S:t Petersburg det blodiga året 1905.

Under ingen period av sitt liv har Leo Trotskij kunnat sätta en sådan personlig prägel på en händelseutveckling som vid det krossade revoltförsöket 1905. När han tolv år senare kämpade för att etablera sovjetstaten var det som Lenins medarbetare och med det fast organiserade partiet bakom sig. Vid ”generalrepetitionen” 1905 stod han partilös och utan stöd från de politiska meningsfränderna utomlands. Han var den ende av de ledande revolutionärerna som skyndade hem från landsflykten för att delta i upproret. När Lenin äntligen kom till S:t Petersburg, hade revolutionen redan mist sin kraft. Leo Trotskij kunde agera oförhindrat och efter egen smak och han bars upp av en spontan folkresnings entusiasm.

Episoden vid universitetet, då tsarens sönderrivna manifest virvlade över folkmassan, är på ett sätt belysande för Trotskijs verksamhet under dessa dagar. Han fick spela ut sin böjelse för teatraliska gester, han gjorde en lysande insats som talare och skribent och han kunde slutligen, när alltsammans var förlorat, framträda inför kejsrerliga domstolen som revolutionens trotsige försvarare. Stalin anklagade ofta Trotskij för effektsökeri och diletterantism. I 1905 års revoltförsök fanns också något av den revolutionära diletterantism som Lenin varnat för i samband med kongresskrisen 1903. Lenin, revolutionsarkitekten, hade inget förtroende för spontana uppror som inte kunde formas och ledas. Trotskij kastade sig huvudstupa in i revolten och gjorde den till ett på sitt sätt lysande skådespel.

Som politisk arvtagare till sin reaktionäre far Alexander III hade Nikolaus II år 1894 krönt till Rysslands härskare. Det är svårt att säga vad som är det mest tragiska med denna ömkliga figur på den ryska tronen: hans enorma obegåvning, den hysteriska hustruns inflytande eller tsarväldets fortskridande förfall.

— Inget vittnesmål är bättre än tsarens egen dagbok, skriver Trotskij i sin revolutionshistoria: ”Dag efter dag, år efter år, drar över dess sidor en beklämmande tomhet. 'Vandrade länge och dödade två kråkor. Drack the i gryningen.' Promenader, roddturer. Och sedan nya kråkor och mera thé. Nikolaus var fientligt inställd till alla som var begåvade och betydande. Han kände sig väl till mods bara tillsammans med fullständigt intetsägande och ointelligenta människor, lismande bedragare, heliga män som han inte behövde se upp till. Denne 'charmör' utan vilja,

utan mål, utan fantasi var mera skräckinjagande än alla tyranner i äldre eller nyare tid”, avslutar Trotskij sin salva.

Under 1903 lät sig tsaren lockas — delvis inspirerad av tyskarna — att förbereda familjen Romanovs sista stora expedition för att skaffa jord och kolonier. Medan självhärskaren sköt kråkor, drömde han om att bli Asiens herre. När det rysk-japanska kriget så bröt ut i början av 1904, blev japanernas flottanfall mot Port Arthur i Gula havet upptakten till en arton månader lång serie av ryska nederlag. Kriget var oerhört impopulärt inom vida kretsar av befolkningen och detta gav på sitt sätt näring åt de allt starkare kraven på politiska reformer. När explosionen slutligen kom, var det en av tsarens egna, prästen och polisspionen Georgij Gapon, som utlöste det hela.

Fader Gapon är en av den ryska revolutionshistoriens allra sällsammaste gestalter. Som ledare för det statskontrollerade Ryska fabriksarbetarnas förbund var han ett verktyg för tsarväldet och dess säkerhetspolis. Men i sin kristliga nit att omskapa världen, märkte han knappast den sidan av sin roll. Hans motiv var rena, hans reformiver äkta. I sin ungdom i den ukrainska bondbyn hade han stiftat bekantskap med Tolstojs kärlekslära och den hade sedan följt honom. Hans helgonansikte med de brinnande svarta ögonen utövade en suggestiv dragning på dessa de förtappade, som han genom Gud, tsaren och åttatimmarsdagen ville leda till ett nytt och bättre samhälle. Fader Gapon var en uppburen trettiotvårig folkledare när han den 21 januari 1905 skrev sitt ryktbara brev till tsaren:

— Eders Kejsrerliga Majestät! Tro inte på ministrarna. De för Dig bakom ljuset och berättar inte hur det verkligen står till i landet. Men Folket tror på Dig. De har beslutat att samlas vid Vinterpalatset i morgon klockan två för att framlägga sina krav inför Dig. Frukta intet! I morgon må Du träda fram inför Folket och ta emot vår ödmjuka böneskrift. Jag — Det Arbetande Folkets Talesman — och mina medarbetare kan garantera Din fullständiga säkerhet — — —

— Bara en kort tid senare, som flykting i Finland, skrev prästen Gapon sitt andra brev till tsaren:

— Arbetarnas, deras hustrurs och barns oskyldiga blod kommer alltid att flyta mellan Dig, själarnas fördärvare, och Det Ryska Folket. Aldrig mera kommer det att finnas några band mellan dem och Dig. Bödel, må allt det blod som utgjutits, drabba Dig och Din släkt — — —

Fader Gapon mördades i Finland 1906 efter gästspel som vapenagent i Schweiz. Mellan de två breven låg den blodiga söndagen.

I tusental hade män, kvinnor och barn på folkprästens uppmaning samlats till demonstrationståget den 22 januari 1905. De bar på ikoner och bilder av Nikolaus II och hans familj. Genom den frostiga huvudstadens gator ekade nationalsången: ”Gud bevara tsaren”. Det var folket som sjöng. I fem kolonner drog den mörka massan upp mot den öppna platsen framför Vinterpalatset där de orörliga skiltvakterna stod i sina svarta, veckade kappor.

Tsaren fanns inte i palatset. Tillsammans med familjen bodde han på Tsarskoje Sele ett tjugotal kilometer söder om huvudstaden. Slottsvakten hade förstärkts och var kraftigt beväpnad. När demonstrationståget med fader Gapon i spetsen — han bar på böneskriften till härskaren — stod bara ett tjugotal meter från de första vakterna, öppnades eld från Vinterpalatset. Slottsvakterna sköt rätt in i folkmassan. I skildringarna av massakern finns en bild som ständigt återkommer: blodet som utbreddes sig i den vita snön. För de första salvorna stupade 96 människor medan 311 sårades. Många dog på sjukhus efteråt. Det finns uppgifter om att blodbadet i S:t Petersburg denna söndag krävde åttahundra liv.

— Efter den blodiga söndagen var det omöjligt att längre stanna kvar i utlandet, säger Leo Trotskij i sina memoarer. Försedd med pass för pensionerade löjtnanten Arbusov begav han sig i februari till Kiev, där han under en tid höll sig dold på en — ögonklinik:

— På order av överläkaren, som hade reda på min historia, gjorde en sjuksköterska i ordning ett fotbad åt mig — vilket förödmjukade mig inte så litet. Hon gav mig också ”smärtstillande” injektioner i ögonen. Jag var tvungen att konspirera i dubbelt måtto. Jag skrev proklamationer bakom ryggen på sjuksköterskan, som övervakade mig minutiöst för att hindra mig att anstränga ögonen. Under rondan rusade professorn, sedan han lyckats befria sig från en opålitlig assistent, in på mitt rum tillsammans med en kvinnlig medhjälpare som han hade förtroende för. De låste dörren och drog gardinen åt sidan under förevändning att vilja undersöka mina ögon. Så gav vi oss till att skratta alla tre; ett dämpat men muntert skratt. — Har ni cigaretter? — Ja, tack, det har jag. — Quantum satis? — Quantum satis. Så skrattade vi igen. Därmed var undersökningen avslutad — — —

Den blodiga söndagen blev signalen till strejker över hela landet. De socialistiska rörelserna gick i spetsen för protestaktionen, som under några vårmånader fick uppåt en halv miljon deltagare. Flygblad i hundratusentals exemplar — det var sådant som Trotskij sysslade med i Kiev — översvämmade landet med krav om tsarväldets avskaffande, ett demokratiskt parlament, press-, mötes- och föreningsfrihet samt åtta timmars arbetsdag. Storfurst Sergej, en av de politiska kannstöparna vid hovet, mördades. Den 27 maj sänktes vid ön Tsushima praktiskt taget hela den ryska östersjöflotta som skickats runt halva världen i ett vanvettigt försök att vinna kriget mot japanerna. Nu började bönderna plundra och bränna herrgårdar. Myndigheterna tillgrip gamla beprövade metoder: man skyllde oron på judarna. Svåra pogromer bröt denna sommar ut på flera håll i Ryssland. I polska staden Lodz gick arbetarna till väpnat uppror under socialistisk ledning. Det varade en vecka. I Warszawa och Odessa byggdes barrikader på gatorna. På pansarkryssaren ”Furst Potemkin”, som låg vid Svarta havet, gjorde matroserna revolt. Det var en förvarning om vad som skulle komma några månader senare, då en löjtnant Schmidt ledde ett myteri i Sevastopol och från kryssaren ”Otjakov”, som försetts med röd flagg, signalerade de klassiska orden: ”Jag tar befälet över flottan. Schmidt”.

Det var i detta kaos som de första arbetarråden, sovjeterna, spontant började växa fram. Men den man som skulle bli den ende ryktbare bland sovjetledarna 1905 — de andra sveptes fram ur den anonyma massan och försvann lika fort — fanns då i Finland som flykting.

Från Kiev hade Leo Trotskij under förvåren begett sig till S:t Petersburg, där han försökt samarbeta med både de bolsjevikiska och mensjevikiska organisationerna. Men på ett första-maj-möte i en skog utanför huvudstaden arresterades hans hustru. Det var förräderi av mensjeviken ”Nikolaj med guldglassögonen”, säger Trotskij, som flydde till Finland — alla revolutionärers andningshål vid denna tid. I slutet av september 1905 slog han sig ner på ett isolerat finländskt pensionat.

— Det stora pensionatet hade så här i slutet av säsongen helt övergivits, berättar Trotskij i sina memoarer: Den första snön kom tidigt och föll i väldiga massor. Furuskogen var täckt med ett svepdok. Pensionatet låg utdött. Kyparen höll till i köket som låg i källarvåningen. Det var verkligen som pensionatsnamnet angav: Ro, den stora stillheten ... inte en själ, inte ett ljud. Jag skrev och gjorde promenader. En kväll förde brevbäraren med sig en bunt tidningar från Petersburg. Jag bredde ut dem, den ena efter den andra. Det var som om en storm hade brutit lös och rasade in genom mitt fönster. Strejken växte, den utbredde sig från stad till stad. Under stillheten i hotellet ljöd prasslet av tidningspapperet för mina öron som bullret av ett jordskred. Revolutionen var i full gång. Jag bad kyparen om räkningen, beställde skjuts och for i väg för att möta skredet, bort från pensionatet Ro. Samma afton talade jag i Petersburg, i Polytekniska institutets stora sal — — —

Ja, strejken hade börjat växa och det blev en strejk utan motsvarighet någon gång tidigare. Den började oskyldigt som en tvist i Moskva om de ackordsavlönade typografernas ersättning för skiljetecken. Men i den laddade situationen blev ”kommastrejken” en stridssignal. En våg

av strejker drog fram över Ryssland. Från omkring 10 oktober strejkade över två miljoner människor. Tåg och spårvagnar stannade, telegraf, post och tidningar upphörde att fungera, näringslivet lamslogs — ja, t.o.m. S:t Petersburgs balettkår gick i strejk. Tsarregimen satt vanmäktig och isolerad, medan arbetarråd bildades av valda delegater från fabrikerna i S:t Petersburg, Moskva och ett fyrtiotal andra industristäder. Sovjeterna svarade för ordningen i sina distrikt, fördelade livsmedel och vapen och de ledde strejker och demonstrationer. Man kan på goda grunder hävda, att sovjeterna både 1905 liksom under den första perioden 1917 var de mest demokratiska församlingar som Ryssland någonsin ägt. De blev i all sin ofullkomlighet ett slags folkliga parlament som genom täta och oregelbundna val troget speglade opinionens skiftningar.

Huvudstadens sovjet blev snart landets mest framträdande revolutionscentral vars instruktioner under en period åtnjöt allmän respekt. I denna sovjet, som framgångsrikt kunde mäta sig med tsarens myndigheter, var Leo Trotskij den tongivande ledaren.

— Under de femtiotvå dagar som den första sovjeten existerade var vi fullständigt överlastade med arbete, berättar han: Jag kan själv inte fatta hur vi kunde leva i denna virvel av aktivitet. Allt gjordes undan i rasande fart och inte så illa förresten, ibland t.o.m. riktigt bra — — —

Det var mensjevikerna som dominerade Petersburgs-sovjeten och till en början vägrade stadens dogmatiska bolsjeviker att samarbeta med den partilösa arbetarrepresentationen. Först sedan Lenin anlant i november började de visa sig samarbetsvilliga. Bolsjevikedaren hade grävt ner sig i biblioteken i Genève, när han nåddes av meddelandet om strejkvågen i hemlandet. ”Vi har diskuterat bomber i mer än ett halvår, utan att en enda tillverkats”, konstaterade han torrt. Måttligt road mottog han beskedet att orosanden Trotskij blivit revolutionens ledande man.

I bolsjevikveteranen och kulturkämpen Anatolij Lunatjarskijs bok ”Silhuetter”, som konfiskerades under Stalinetiden, heter det:

— Jag måste säga, att Trotskij av alla de socialdemokratiska ledarna under åren 1905-1906 trots sin ungdom, otvivelaktigt var den som visade sig vara bäst förberedd. Han präglades i mycket mindre grad än någon annan av den trångsynthet som emigrantlivet gärna medför och från vilken inte ens Lenin, som jag redan påpekat, vid denna tid ännu lyckats frigöra sig. Trotskij såg klarare än de övriga vad politisk kamp egentligen är. Han gick ut ur revolutionen med den största popularitet. Varken Lenin eller Martov hade vunnit något i det avseendet — — —

Trotskij citerar med förtjusning detta smickrande omdöme i sina memoarer och det är ingen tvekan om, att ”Janovskij” hans namn under denna tid, konstruerat efter hembyn — med sin lysande oratoriska förmåga eldade folkmassorna och vann betydande popularitet bland arbetarna i S:t Petersburg. Som medarbetare i tre tidningar gjorde han en glänsande journalistisk prestation. Speciellt efter tsarens oktobermanifest kunde han konstatera, att revolutionstidningen framför andra, Natsjalov (Starten), ökade upplagan ”inte dag för dag utan timme för timme”. Den såldes under en tid i en halv miljon exemplar en fantastisk siffra för ett land av analfabeter.

Men sanningen om Trotskij i Petersburgs sovjet och därmed också om 1905 års revolution, är även bristen på målmedvetenhet och teknik, något som inte skulle utmärka kuppen 1917, då Lenin svarade för regin.

Där Trotskij blev hjälte, valde Lenin att vara den kylige analytikern. Bolsjevikedaren tog aldrig någon del i den första sovjetens arbete i S:t Petersburg; han begärde inte ens ordet där. Men det är överflödigt att betona, påpekar Trotskij, att Lenin med uppmärksamhet följde varje steg från sovjetens sida.

Trotskij själv skulle däremot spela ut hela sin teatraliska förmåga. När kosacker och gendarmar en decemberväll omringade den byggnad där huvudstadens arbetarråd satt samlat,

framträdde den bleke revolutionsledaren från ett galleri.

— Slå sönder låsen på era revolverar innan ni kapitulerar! Gör inget motstånd, ropade han till sina anhängare. Alla lydde honom. Det var sådant som gjorde Trotskij till en revolutionslegend.

Dagarna efter tsarens oktobermanifest hade ett frihetsrus dragit fram över Ryssland. Det hölls politiska massmöten, fria tidningar kom ut, legala partier och fackföreningar organiserades. Tsarens manifest var ett bedrägligt aktstycke, men det rev upp den massiva strejkfronten och det lockade liberalerna — som nyss organiserat sig i konstitutionella demokratiska partiet, kadetterna — att bryta med arbetarråden. De maktägande kände sig styrkta nog att slå till mot socialisterna, som valt att föra revolutionen vidare.

Från S:t Petersburgs sovjet hade Trotskij sänt ut en av sina flammande appeller: tsarismens ekonomiska bankrutt proklamerades av dessa de allra fattigaste! Arbetarna skulle vägra att betala skatt och kräva betalning i guld för eventuella sparmedel i bankerna. ”Den reaktionära och liberala pressen hånade sovjets vanmäktiga hot mot tsarismens finanser”, berättar Trotskij, men ändå var det ett hot som regimen åtminstone en tid ansåg vara mycket allvarligt. Dagen efter kungörelsen av ”finansmanifestet” arresterades Trotskij tillsammans med sina medarbetare i arbetarrådet. Över hela landet inleddes repressalier mot socialisterna.

Nu var det Lenin som gjorde desperat försök att rädda revolutionen. I Moskva manade bolsjevikerna till väpnat uppror. Det blev ”generalrepetitionens” tragiska epilog. Eldade av Lenin byggde arbetarna barrikader på de decemberisiga Moskvagatorna. Tsarens trupper rullade fram kanoner. Upproret 1905 slutade som det börjat: i ett blodbad.

Men ännu satt tsarregimen långtifrån säker. En rapport från polischefen i Kaukasien berättar om situationen där på nyåret 1906:

— Upprorsmännen har avväpnat gendarmerna, gjort sig till herrar över västra järnvägen och säljer själva biljetter och upprätthåller ordningen. Jag får inga rapporter från Kutais. Gendarmerna har dragits tillbaka från linjen och koncentreras i Tiflis. Revolutionärer visiterar de utsända kurirerna och lägger beslag på rapporterna. Situationen är grotesk. Guvernören har fått ett nervöst sammanbrott. Greven tar del av viktigare ärenden, men är mycket matt. Om möjligt sänder jag detaljer per post — om inte med kurir — — —

Det var för den okände Stalins verksamhet som polischefen redogjorde. Men Stalins insatser på det lokala planet kunde inte förändra ett faktum: revolutionens kraft var bruten. Året efter det blodiga 1905 skulle straffexpeditionerna börja dra ut till Baltikum, Polen och Georgien, medan krigsdomstolarna arbetade: dödsstraff, deportationer, straffarbete. Genom upprensningen efter 1905 års uppror gjorde tsarväldet sitt, för att underlätta den revolt som skulle komma ett decennium senare.

Vad blev oppositionens lärdomar av 1905? En enda bland de ryska socialisterna ansåg att om revolten lyckats, skulle den ha kunnat leda till ett socialistiskt samhälle. Hans idéer uppfattades som bisarra fantasier av både bolsjeviker och mensjeviker, som fortfarande ansåg att utvecklingen måste gå över ett borgerligt samhälle. Men Leo Trotskij höll behårt fast vid sin övertygelse:

— Varken det liberala borgarskapets opposition eller de intellektuellas terrorism hade kunnat tvinga tsardömet på fall. Det var arbetarnas strejk, som för första gången åstadkommit det. Proletariatets revolutionära hegemoni hade blivit ett obestriddigt faktum. Jag ansåg, att teorin om den permanenta revolutionen på ett lysande sätt hade bestått sitt första prov. Allt talade för att revolutionen hade öppnat perspektivet för proletariatets slutliga maktövertagande. De år av reaktion som följde, kunde inte rubba denna min uppfattning. Men härav drog jag även konsekvenser för Västeuropas vidkommande. Om det unga ryska proletariatets makt var så stor, hur stor måste då inte proletariatets makt vara i de mera civiliserade länderna — — —

Trotskij hade återvänt till en välkänd miljö: fängelset. I femton månader satt han inspärrad, först i Kresty-fängelset, så den beryktade Peter-Paulfästningen, vidare till rannsakningshäktet och slutligen deportationsfängelset före den nya resan till Sibirien. Trotskij utnyttjade fängelsetiden som han alltid brukat: genom att läsa. Den här gången var det jordröntans teori och Rysslands sociala historia som han ägnade dagarna åt. Som avkoppling läste han de europeiska klassikerna: ”Jag låg på fängelsebritten och slukade dessa verk med samma fysiska välbehag som en gourmémåste erfara, när han läppjar på de utsöktaste viner eller röker en härlig cigarr. Det var mina lyckligaste stunder. De har satt spår i alla mina litterära arbeten från denna tid i form av citat och måttor.”

— Jag mår ypperligt, förklarade Trotskij för en vän som besökte honom i fängelset: här kan jag sitta och arbeta. Samtidigt vet jag med säkerhet, att ingen kommer och arresterar mig. Ni måste erkänna, att det är ganska sällan som man kan känna det så i tsaristiska Ryssland — —

I timmar kunde fångarna roa sig med att hoppa bock på fängelsegården. De dödsdömda hoppade lika ivrigt som de andra, försäkrar Trotskij.

En septemberdag 1906 inleddes rättegången mot sovjetledarna. Justitiepalatsets gård i S:t Petersburg hade förvandlats till ett militärläger och stora polisstyrkor var i rörelse på de angränsande gatorna. Rättegången varade en hel månad och arbetarrådets verksamhet granskades i detalj av den kejsarliga domstolen. Arbetare, gendarmer, ingenjörer, portvakter, journalister, banditer och politiker passerade revy framför domstolen under en korseld av frågor från domare, åklagare, advokater och åtalade, berättar Trotskij i sina memoarer.

Det var inför denna domstol som den unge sovjetledaren i sitt stora försvarstal skulle hylla revolutionen och förfäkta dess rätt till väpnat uppror. Det var ett lysande tal, en bländande uppvisning som fick advokaterna att störta fram och trycka talarens hand. En av dem anhöll om en paus i förhandlingarna med hänsyn till den upprörda stämningen. Han skulle bli den kommande Kerenskijregeringens justitieminister och elva år senare fängsla Trotskij för högförräderi.

Från den lilla steppbyn i södra Ukraina hade Trotskijns föräldrar rest upp till huvudstaden för att vara med om rättegången. De satt bland åhörarna och betraktade sonen med stolta ögon. Han var en berömd man nu, journalist, ”president” och politiker, fast han en gång i ungdomlig dårskap slagit sig ihop med en skum trädgårdsmästare i Nikolajev. ”Min mor var inte endast fullständigt övertygad om att jag skulle bli frikänd, hon väntade dessutom att jag skulle få en eller annan utmärkelse”, säger Trotskij. Berömda män fick utmärkelser. När sonen höll sitt försvarstal, grät hon av lycka. Inte för att hon förstod talet, utan därför att så många av de lärda herrarna gick fram och tryckte sonens hand.

— Jag försökte övertyga henne om att vi med all säkerhet skulle dömas till straffarbete, säger Trotskij: Förbluffad och överväldigad stirrade hon på försvarsadvokaterna och på mig ur stånd att fatta att något sådant kunde vara möjligt. Min far satt blek och tyst, på en gång både lycklig och nedslagen — — —

Domen löd på förvisning, denna gång till Obdorsk som låg en bra bit ovanför polcirkeln i de mest isolerade delarna av Sibirien. ”För var dag som går tränger vi allt djupare in i köl dens och barbariets kungarike”, skrev Trotskij i ett brev Natalia Sedova, som tillsammans med deras lille son - född under faderns fängelsetid — slagit sig ned i Terrijokki, en liten finsk by i närheten av S:t Petersburg.

Trotskij rymde under transporten. Medan en av hans vänner bland de förvisade ledde tsarpolisen på falskt spår, färdades Trotskij i en rensläde mot sydväst. Han låg dold i ett hölass, insvept i pälsar. I klackarna på sina stövlar hade han guldmünt. Det var betalningen för färden. Han välsignade vakterna i deportationsfängelset som låtit honom behålla stövlarna.

I ”Mitt liv” har Trotskij gett en härlig skildring av flykten:

— Vi tog vägen utefter Sosva. Min förare hade köpt rena som han valt ut ur en hjord på flera hundra. Han var ofta berusad, och i början somnade han titt och tätt och renarna stannade. Sådant försatte oss i uppenbar fara. Till slut tjänade det ingenting till hur mycket jag än ruskade honom. Då tog jag av honom mössan. Håret blev snart övertäckt med rimfrost, och så småningom gick ruset av honom. Vi fortsatte färden: en underbar färd över den jungfruliga snöns ödemarker, genom granskog där man överallt såg spår efter vilda djur. Renarna sprang villigt och glatt, tungan hängde ur munnen på dem. De hade inte ätit på tjugofyra timmar före vår avresa, och de hade snart sprungit tjugofyra timmar utan mat. Men efter vad körkarlen påstod, hade de först nu kommit igång ordentligt. De letade själva reda på sin föda. Vi fastgjorde dem vid en tråkloss och släppte dem. De fann ett ställe, där de nosade rätt på renlava under snön och sedan grävde de ett djupt hål med huvudet så att de nästan helt och hållet försvann. Där åt de. Jag hyste faktiskt samma känsla för dessa djur som en flygare har för, sin motor på vägen över Atlanten. En av renarna, ledaren, började plötsligt halta. Vilken sorg och olycka! Det var en tvingande nödvändighet att få honom utbytt. Vi sökte efter ett ostjak-läger. De låg på tjugotals verst (en verst är något över en km) från varandra. Min förare lyckades ändå leta sig fram till ett med hjälp av nästan omärkliga kännetecken. Han vädrade rök på flera versts avstånd. Det kostade oss emellertid över ett dygn att byta dragare. I gengäld fick jag vid soluppgången uppleva ett sällsamt äventyr: tre ostjaker beväpnade med lasso fångade de på förhand utvalda djuren i en hjord på flera hundra, som hundarna jagade mot dem. Vi kunde dra vidare. Genom granskog, över snötäckta myrmarker, genom väldiga skogar som härjats av eldsvådor, gick vägen. Vi slog läger i snön och av snö gjorde vi i ordning vårt thévatten. Min förare föredrog visserligen alkohol, men jag höll ett vaksamt öga på honom, så han inte drack sig redlös — — —

I åtta dygn varade den resan. Från Ural tog flyktingen tåget västerut, nu i rollen av ämbetsman på inspektionsresa. Tillsammans med hustrun och barnet begav han sig sedan till Finland. Men det blev en kort vila. En ung kvinnlig finsk aktivist hjälpte honom att dra vidare och över Stockholm begav sig nu Leo Trotskij till Västeuropa.

När han nästa gång åter skulle vara på rysk mark, hade tsarväldet fallit, i Rysslands regering satt, för första gången i detta lands historia, människor med en modern samhällssyn. Några av dem hade stått vid Trotskijs sida 1905.

Ryssland älskar piskan

En januaridag 1917, då Ryssland var en mardröm av krig, hunger och kyla, mottog tsar Nikolaus II i audiens på Tsarskoje Selo den brittiske ambassadören. Tsaren lyssnade som i dvala på ambassadörens långa utläggning om det förtvivlade läget och om den brittiska regeringens oro för att deras ryske allierade inte skulle kunna fullgöra sina krigsåtaganden. Plötsligt såg all-härskaren ut som om han börjat fatta. Han tittade länge med sina färglösa, världsfrånvända ögon på britten, funderade ett tag och uttalade så de beryktade orden:

— Hur menar ni, herr ambassadör: skall jag återvinna mitt folks förtroende eller skall folket återvinna mitt?

Få regimer i modern tid kan uppvisa ett sådant fullständigt förfall som tsarväldet under sina sista år.

Vid fronterna slaktades tusental och åter tusental av dem som inte lyckades rymma. Svälten var ohygglig. I huvudstaden intrigerade ämbetsmän och politiker mot härskaren och mot varandra. Alla hatade alla och alla fruktade alla. Tsaren, utklädd till general, gled omkring i en fatalistisk dvala och föreställde sig att han var den återuppståndne profeten Job. En vettvilling till präst, Rasputin, dirigerade kejsardömet medan han i huvudstaden hängav sig åt sexuella

excesser. Den en gång mycket vackra och galna, men med åren bara galna kejsarinnan Alexandra låste in sig i sina gemak och hetsade tsaren med små brevlappar: ”Ryssland älskar att känna piskan — — — Tänk på att Du är Ledaren! Lyd Din beslutsamma lilla hustru och Vår vän.”

— Kan en sådan regim störtas med dynamit, så låt oss tacka Gud för dynamiten, hade Mark Twain skrivit några årtionden tidigare. Familjen Romanov och dess anhängare var övertygade om, att de själva utgjorde den bästa dynamiten.

När Lenin i december 1907 återvänt till Genève efter det krossade upproret, var det med djup pessimism som han tog avsked av sina vänner. ”En kontrarevolutionär era har börjat och den kommer att vara ett tjugotal år såvida inte Ryssland under tiden skakas av ett stort krig”, hade han förklarat. Trotskij och hans familj hade slagit sig ner i Wien, där han så småningom började ge ut en egen tidning med det senare — men då på en helt annan tidning — ryktbara namnet Pravda. Det var en ekonomiskt mycket trist tillvaro. Deras möbler togs i pant för hyran och de sålde sina böcker för att klara mat och kläder.

I Ryssland hade den nyutnämnde premiärministern Peter Stolypin i juni 1907 genom en statskupp i samförstånd med tsaren upplöst den oppositionella andra duman och arresterat 55 av dess medlemmar, samtliga socialister. Stolypinregimens skräckvälde innebar för revolutionärerna frikostigt utmätta dödsdomar efter summariska rättegångar. Långsamt kvävdes den tryck- och yttrandefrihet som vunnits under 1905. Inom arbetarklassen rådde trötthet och besvikelse, samtidigt som regimen genom jordreformer vann en viss popularitet bland bönderna.

Medelklassliberalerna drömde om tsardömet gradvisa omvandling till konstitutionell monarki. Många av mensjevikerna delade liberalernas förhoppningar och räknade med att så småningom kunna ge partiet legala verksamhetsformer. Bara en av de moderata socialisterna varnade. Det var den åldrige Plechanov och detta blev grunden för den sista alliansen mellan honom och Lenin, som i sin exil föraktfullt avvisade alla förhoppningar om en legal opposition i Ryssland.

Det fanns under dessa år fram till krigsutbrottet en anmärkningsvärd förvirring inom den vanligtvis så förvirrade ryska socialiströrelsen. Nederlaget 1905 hade naturligtvis gjort sitt. Men det ständigt växlande politiska mönstret berättade också på sitt sätt, om de landsflyktigas egen situation, där de i kronisk penningnöd såg åren gå utan att något hände, där de jagade fram över Europa från rådslag till rådslag, söndrades, enades, bildade egna grupper, uppgick i andra, grälade och försonades.

Leo Trotskij var som de andra en flitig resenär. I hans dagbok från denna tid finns så gott som alla av Europas socialistiska storheter: den veka men glödande Rosa Luxemburg, österrikaren Otto Bauer, Victor Adler, en stridbar skeptiker, Karl Liebknecht, vars hem i Berlin vid denna tid var de ryska emigranternas högkvarter, den åldrige August Bebel och Karl Kautsky, rödglödgad filosof med klarblå ögon. På café Central i Wien eller restaurang Reingold i Berlin brukade dessa förkunnare av en ny och förnuftigare världsordning sammanstråla och kannstöpa. En tid var Trotskij borta ur kretsen. För att klara ekonomin hade han blivit krigskorrespondent på Balkan åt den borgerligt radikala veckotidningen Kijevskaja Mysl, som hade en betydande upplaga i södra Ryssland.

Under dessa förvirringens och kafépolitikens år fördjupades den ryska arbetarrörelsens splittring. Redan 1906 på ”försoningskongressen” i Stockholm hade mensjeviker och bolsjevikerna råkat i gräl om de exproprieringsraider som man företog för att skaffa rörelsen pengar. Mensjevikerna, som sannerligen inte visat några fördomar när det gällt att efter raiderna mot banker, kontor och rika affärsmän, dela pengarna med sina bolsjevikiska vänner, ville 1906 driva igenom ett förbud mot verksamheten. Lenin rasade och inte utan skäl. Naturligtvis be-gicks svåra dåd under kampgruppernas verksamhet, men — som Isaac Deutscher påpekar i

sin Stalinbiografi — vad de ryska terroristerna ägnade sig åt på den tiden kan jämföras med motståndsgruppernas verksamhet i de naziockuperade länderna fyrtio år senare, även om de västeuropeiska motståndsrörelserna var mycket mera utbredda, bättre finansierade och kanske mera "terroristiska" och likgiltiga för människoliv än de ryska socialisternas exproprieringsgrupper.

På Londonkongressen i maj 1907, där f.ö. Stalin och Trotskij möttes för första gången, fortsatte grälet med Trotskij som mycket högljudd kritiker av Lenin. Vid detta möte markerade mensjevikererna klarare än någonsin sin önskan att bygga upp ett legalt parti för att på parlamentarisk väg tillsammans med kadetter och liberaler tvinga tsarregimen till eftergifter.

Men Lenin var obeveklig, och 1912 sammankallade han i Prags Folkets hus en konferens med bolsjeviker och några Plechanov-anhängare. Syftet var att proklamera den egna fraktionen som Rysslands socialdemokratiska arbetarparti. Trotskijs tidning fick ge namnet åt en ny Pravda, den bolsjevikiska. Denna kongress blev den slutliga brytningen mellan Lenin och huvudparten av mensjevikererna. Revolutionens arkitekt hade utmönstrat den landsflyktiga intelligentsian som ovärdig revolutionen. Nu var det praktikerna, dessa som i skymundan skött det organisatoriska arbetet, som lyftes fram i partiledningen. Stalin blev en av dem.

Trotskijs förkunnelse i den egna tidningen liksom vid kongresser och på andra möten hade varit den ryska socialismens enhet. Han stod omkring 1912 i spetsen för en sällsynt brokig skara av socialister, och hans kampanj mot Lenin nådde sin absoluta höjdpunkt vid Pragkongressen. "Hela leninismen är numera uppbyggd på lögn och bär inom sig det giftiga fröet till sin egen upplösning", skrev han i ett brev till en vän. Lenin kvitterade med att tala om Trotskij som den ryska socialismens Judas. I ett rasande angrepp från 1912 heter det: "Hela detta block är hopfogat av principlöshet och tomma fraser. Trotskij höljer in det i revolutionära fraser som inte kostar honom något och inte förpliktar honom till någonting."

Trotskij bekände sig inte till någon av de stridande ryska socialistgrupperna. När hans polemiska ursinne främst riktades mot Lenin, var det därför att denne — enligt Trotskijs uppfattning — avsiktligt splittrat rörelsen och gjort sig skyldig till "ett svek och en usurpation". Mensjevikerernas flirt med liberalerna föraktade han, och Lenins klassiskt marxistiska uppfattning att Ryssland måste genomgå ett kapitalistiskt skede före den socialistiska omdaning, avfärdade Trotskij som perspektivlös. Han hade sin egen tes: den permanenta revolutionen.

I Rysslands uppror — hävdade han — kommer de antifeodala och de antikapitalistiska skeendena att sammanflätas i det faktiska händelseförloppet. Det hinner aldrig uppstå något utpräglat kapitalistiskt och borgerligt Ryssland, innan den proletära diktaturen etableras. Men Ryssland är förvisso inte — det är alldeles riktigt — moget för socialism. Därför ligger den socialistiska revolutionens räddning i det västeuropeiska proletariatets uppror. Detta måste komma, när det kapitalistiska samhället i Västeuropa är moget för en socialistisk omdaning. Den ryska revolutionens uppgift blir att stimulera en västeuropeisk omdaning.

Händelserna skulle snart visa, att Trotskij fick rätt i den första delen av sin tes. Som ett åsknedslag drabbade händelsekedjans första fas de trätande ryska socialisterna: världskriget bröt ut.

Krigsutbrottet och den socialistiska internationalens sammanbrott tycks ha varit en fullständig överraskning inte bara för ryssarna, utan också för alla andra europeiska socialistledare. När Lenin i Genève mottog det nummer av tyska partitidningen Vorwärts, som klargjorde att de tyska arbetarna skulle stödja kaiserns krig, betraktade han först tidningen som ett förfalskat exemplar, tillverkat av tyska generalstaben. "Jag hade inte kunnat tro att socialdemokratin till den grad skulle förnedra sig inför den nationella militarismen", skrev Trotskij i sin dagbok. Bara ett par år tidigare, på internationalens möte i Basel 1912, hade Europas socialister

betygat varandra sin obrottsliga solidaritet och försäkrat, att de med ”all sin energi skulle hindra förintelsen av blomman av alla folk, hotade av massmassakrernas, svältens och pestens fador”. Alla hade de varit där: ryssar, fransmän, tyskar, skandinaver och österrikare, Trotskij lika väl som Lenin, Adler, Branting och Jaurès. Den enorma besvikelse som Trotskij nu upplevde, delade han med de flesta unga socialister i första världskrigets Europa.

I Wien hade han sett slagordet ”Alle Serben müssen sterben!” (Alla serber måste dö) målas på plank och murar. Den yngste sonen gjorde i sin lust att bjäbba emot misstaget att ropa ”Leve Serbien” vid ett nationalistiskt möte i Sportpalatset i Sievering. ”Han kom hem med blåmärken i ansiktet och en första erfarenhet av internationell politik”, konstaterar fadern lakoniskt.

Dagen efter det rysk-tyska krigsutbrottet i augusti 1914 flydde familjen Trotskij till Zürich och det neutrala Schweiz. Det var där som Leo Trotskij skrev sin mycket spridda broschyr ”Kriget och Internationalen” för vilken han i Tyskland in contumaciam dömdes till åtta månaders fängelse. Ett par år senare skulle den amerikanska upplagan av broschyren säljas i 16.000 exemplar.

Bara en kort tid före flykten till Schweiz hade Trotskij varit fullt upptagen med att utlägga sina egna teser i kampanjen mot Lenin. Nu lade han de ryska socialisternas problem åt sidan; han blev internationalisten som med blodiga sarkasmer gisslade arbetarrörelsens kapitulation inför kaiserns, tsarens och de fransk-engelska kapitalisternas rövarkrig. ”Endast rekonstruktionen av den revolutionära socialistiska rörelsen, något som omedelbart måste anta ytterst våldsamma former, kan bilda grundvalen för en ny international. De närmaste åren kommer att utgöra en period av sociala revolutioner”, skrev han i sin dagbok veckan efter krigsutbrottet.

Höjdpunkten i dessa strävanden upplevde Trotskij under några septemberdagar 1915 på den schweiziska kurorten Zimmerwald. Mitt under brinnande krig samlades där trettiosju socialister som representerade arbetarorganisationer i elva stater. På spillrorna av skammens 1914 ville de bygga upp en ny international, ett nytt förbund men nu inte bara riktat mot det hatade kapitalistsamhället med dess generalstabber och krigsfurstar, utan också mot de gamla arbetarledarna, dessa som svikit.

Mötet blev en stormig uppgörelse mellan en höger av tyskar, fransmän och ryssar (utom bolsjevikerna), en center med italienare, balkansocialister och Trotskij samt en vänster kring Lenin, som ville mana till uppror mot kriget. Endast med största svårighet kunde man enas om ett manifest, som Trotskij skisserat. I tusentals exemplar skulle hans budskap från Zimmerwald spridas över det krigshärjade Europa:

— Arbetare och arbeterskor! Mödrar och fäder! Änkor och faderlösa! Sårade och invalider! Er alla som lider av kriget och genom kriget tillropar vi, över gränserna, över de ångande slagfälten, över förstörda städer och byar: Arbetare i alla länder, förenen Eder! — — —

Leo Trotskij hade när det uppropet skrevs övergivit Zürich för Paris. Officiellt kom han till den franska huvudstaden som krigskorrespondent för Kijevskaja Mysl, men han fick snart ett bättre språkrör i den ryska emigranttidningen Nasje Slovo (Vårt ord). Det var ett sällsamt tidningsföretag, som trots oerhörda ekonomiska svårigheter, en bister censur och intensiv övervakning från den ryska ambassadens sida, lyckades hålla ut till revolutionsåret 1917. Från Nasje Slovo slungade Trotskij ut sin ryktbara paroll: Varken seger eller nederlag utan revolution! På ettårsdagen av krigsutbrottet skrev han i augusti 1915:

— Trots allt möter vi detta blodiga årsminne utan en antydning till moralisk misströstan eller politisk skepsis. Som revolutionära internationalister har vi hållit stånd under den största katastrof som världen har upplevt. Ingenting har kunnat tvinga oss att överge våra analyser, vår kritik, våra prognoser. Vi har vägrat att anlägga några av de ”nationella” glasögon som nu

tillhanda. hålls av de olika generalstaberna, inte bara till ett billigt pris utan också åtföljda av kontant betalning till den ädle mottagaren. Vi betraktar alltjämt tingen i deras riktiga sammanhang och nämner dem vid deras rätta namn. Vi förutser också deras logiska utveckling — — —

I hemlandet hade krigsutbrottet mötts med en våg av patriotisk yra. Det blev en avledare för missnöjet som varit i stigande alltsedan gatudemonstrationerna vid Leo Tolstojs begravning 1910. Vid guldgruvorna i Lena i Sibirien hade arbetarna 1912 gått i strejk. Tsarens trupper öppnade eld och flera hundra arbetare dödades. Strejkrörelserna tog åter fart, medan den galna kejsarinnan frikostigt rekommenderade dödsstraff och avsättningar för ministrar som misshagade henne. Rasputin blev en offentlig skandal.

Veckan före krigsutbrottet hade huvudstadens arbetare demonstrerat mot regimen. Men när kriget kom, började man demonstrera för tsaren och fäderneslandet. ”En enorm människomassa föll på knä och sjöng 'Gud bevara tsaren' så som nationalsången aldrig förr hade sjungits”, berättar en krönikör från augustidagarna 1914 i S:t Petersburg.

Tsaren svor att inte sluta fred förrän den siste fienden fördrivits från rysk jord — det skulle några år senare bli Trotskij's uppgift. Kejsarinnan lät sig skjutas omkring i rullstol. Hon hade blivit rödakorssyster. Från kyrkorna flödade välsignelsen över tsaren, vapnen och manskapet, och S:t Petersburg bytte namn till det mera ryska Petrograd. Över nittio procent infann sig när den första mobiliseringen kallade Rysslands ungdom till masslakten.

— Mobiliseringen och krigsförklaringarna har på ett sätt utplånat alla nationella och sociala motsättningar i landet, skrev Trotskij i september 1914: Men det är endast en historiens galgenfrist, ett slags politiskt moratorium. Växlarna har protesterats. En dag måste de också betalas — — —

Ett år senare, under hösten 1915, befann sig ryska armén i återtåg från alla fronter. Tyskar och österrikare lade under sig tsarväldets västra områden. Det föråldrade förvaltningssystemet började bryta samman. Ammunition och vapen saknades på vissa frontavsnitt fanns bara ett gevär på var tionde soldat. Den antisemitiske storfursten Nikolaj, en Romanov som gjorts till armébefälhavare, tvingade en miljon judar att bryta upp från Polen. De drevs mot Ryssland och en död i svält och kyla. I Moskva lynchades judiskt troende. Som alltid i detta land fick judarna skulden för regimen's missgrepp.

Trotskij såg tsarväldets sammanbrott nalkas medan han var verksam som tidningsman och internationell politiker i Paris. I september 1916 bröt det ut myterier, först på kryssaren ”Askold”, som låg i Toulons hamn, sedan på en rysk förläggning i Marseille. Det slutade med att en rysk överste stenades på en kaserngård. Flera av de upproriska soldaterna visade sig ha den ryska emigranttidningen i sina fickor. Själv skyllde Trotskij på en provokatör, men de franska myndigheterna var obevekliga: en arresterings- och utvisningsorder utfärdades. En polisinspektör eskorterade den utvisade till spanska gränsen, men gästspelet i Spanien blev kort. Till Trotskij's hotell i Madrid kom en natt två spanska poliser, och ett par dagar senare fick han i fängelset veta, att han skulle resa till Cadiz.

— Jag tittade på kartan, säger Trotskij i ”Mitt liv”: Cadiz ligger på yttersta spetsen i sydväst av det europeiska fastlandet: från Berjosov med renskjuts, därefter över Ural, genom Petersburg, så en omväg till Österrike och från Österrike genom Schweiz till Frankrike. Från Frankrike till Spanien och slutligen genom hela den pyreneiska halvön till Cadiz. I Cadiz slutade kontinenten och havet tog vid. Europas dörrar slöt sig bakom mig. Poliserna förde mig och de mina ombord på den spanska atlantångaren ”Montserrat” som efter sjutton dagar avlämnade sin last, levande och död, i New York — — —

Leo Trotskij var trettiofem år gammal när han vid årsskiftet 1916-1917 för första gången kom till den kontinent där han tjugofyra år senare skulle dö. Kosmopolit som han var, blev han

snabbt hemmastadd i de ryska emigrantkretsarna. Redan dagen efter ankomsten publicerade han en artikel i den ryskspråkiga tidningen *Novy Mir* (Nya världen) som var de landsflyktiga socialisternas språkrör i New York. Trotskij försäkrade att han inte hade några som helst ”demokratiska illusioner” inför mötet med den nya världen: ”Den förefaller mig ha åldrads betydligt”. På ett välkomstmöte några dagar senare konstaterade han det ”betydelsefulla ekonomiska faktum, att Europa ruinerar sig själv totalt, medan Amerika samlar rikedomar”.

— Frågan är, sade talaren, om inte det ekonomiska och kulturella livets tyngdpunkt kommer att förflyttas till Amerika — — —

Det var medan Leo Trotskij på 164:e gatan i New York skrev brandartiklar mot kriget och agiterade bland de ryska emigranterna, som Nikolaus II hade det bekymrade samtalet med den brittiske ambassadören i S:t Petersburg. Situationen var fullständigt katastrofal — man hade t.o.m. börjat inkalla deporterade från Sibirien för att skicka dem till ständigt vikande fronter. Tsarväldet hade förlorat 1,5 miljoner i döda, 4 miljoner i sårade och 2,5 miljoner i fångar. Hela förband deserterade. Transportväsendet och folkhushållningen bröt samman I Petrograd köade man i timmar för olja och bränsle, och varje morgon kunde man på gatorna hitta döda; hungerns och kylans offer. Bland de uttröttade, svultna och plågade ryska folkmiljonerna föddes spontant längtan efter det som sedan skulle bli sovjetrevolutionens slagord: fred, bröd och jord.

I slutet av december 1916 hade några adelsmän mördat Rasputin. ”Det var ett mord utfört på samma sätt som i filmer för folk med dålig smak”, skrev Trotskij. Kejsarinnan kunde sitta i timmar vid den galne prästens grav.

— Hon var besatt, förklarar Trotskij med övertygelse: För att rättfärdiga sin nya ställning tog denna tyska kvinna upp alla traditioner, i minsta detalj, från den ryska medeltiden — den fattigaste, råaste period som ett land någonsin genomlevt — — —

Mot Rasputin var befolkningens hat lika intensivt som mot kejsarinnan. En natt under marsrevolutionen hämtade några soldater prästens kista från kapellet i Tsarskoje Selo. De drog samman ett bål, placerade kistan överst, hällde bensin över liket och tände på. Hela natten stod en folkmassa och stirrade förhåttat in i lågorna.

Tsarväldet hade redan när det nya året började — revolutionsåret 1917 — i praktiken upphört att fungera. Kvar irrade några skuggor: allhärskaren och hans kejsarinna.

— Telegrafan hade några dagar iakttagit en mystisk tystnad: plötsligt kom de första förvirrande och kaotiska underrättelserna om en revolt i Petrograd, berättar Leo Trotskij i sina memoarer: En mäktig rörelse grep New Yorks arbetarbefolkning. (Det är alldeles riktigt, amerikanerna gillade helhjärtat marsrevolutionen.) Man ville så gärna hoppas, men man vågade det knappt ännu. Inom den amerikanska pressen var förvirringen total. Från alla håll och kanter strömmade journalister till *Novy Mir*s redaktion. Under någon tid utgjorde vår tidning brännpunkten för pressen i New York. Från redaktioner och organisationer ringde man i ett till oss.

När jag från redaktionen telefonerade till min hustru att revolution utbrutit i Petrograd, låg vår yngste son till sängs i difteri. Han var nio år. Men han visste mycket väl sedan länge, att revolution betydde amnesti och hemresa och tusen andra underbara saker. Han hoppade upp och dansade i sängen till revolutionens ära och han tillfrisknade så gott som omedelbart. Vi fick bråttom att hinna med första båten. Själv sprang jag omkring i konsulaten efter papper och pass. Den 27 mars 1917 gick jag tillsammans med min familj och åtskilliga landsmän ombord på den norska ångaren ”Kristiansfjord”. (En insamling i New York hade tryggt resan.) Man följde oss till båten för att ta adjö, man gav oss blommor och höll tal. Vi skulle till revolutionens land. Papperen var i ordning. Revolution, blommor och pass smälte samman till en enda stor harmoni i våra nomadsjälar — — —

”Till alla!”

Det var dödyst när den mörke, spänstige mannen med vassa, vakna ögon bakom den karakteristiska pincenén steg upp i talarstolen i Mariinskijpalatset. För många av de drygt femhundra som denna kalla, fuktiga höstkväll samlats i den gamla huvudstadsbyggnaden, var talaren en ny bekantskap. Inte till namnet; det var ryktbart och kunde till och med ställa rörelsens lille rödskäggige ledare i skuggan. Men långtifrån alla i denna församling — själva politiker — hade hört denne man tala. De hade nog av sina egna möten under dessa dagar. De visste dock, att han hade en rent demonisk makt i talarstolen. Var han än drog fram, jublade folkmassorna. Hans ord kunde smattra som trumvirvlar och eka som trumpetstötar. Han var den fulländade folktalaren, som lät ett blixtrande oratoriskt fyrverkeri explodera över sina åhörare.

Dessutom var man nyfiken på vad han skulle säga. Man visste att det varit med den allra största självövertvinnelse som hans rörelse förmått sig att ta plats i denna församling: förparlamentet som skulle representera nationen fram till den konstituerande församlingens val.

I spetsen för sina sextio meningsfränder hade talaren demonstrativt tågat in i salen mitt under öppningsceremonin. Det spred oro och man kunde se en ironisk glimt bakom pincenén. Så begärde han att få göra ett exceptionellt uttalande. Tio minuter beviljades. Det blev de tio minuter då det republikanska rådets delegater kunde höra mullret av en anstormande andra revolution.

— De besuttna klasserna styr med medveten kurs mot hungerns benrangelshand, som de hoppas skall strypa revolutionen, började talaren till delegaternas förfäran: Deras utrikespolitik är inte mindre brottslig. Efter fyrtio krigsmånader är Petrograd i dödlig fara. Därför föreslås nu att regeringen skall flytta till Moskva. Revolutionens huvudstad skall alltså utan motstånd överlämnas till de tyska trupperna. Detta väcker inte den minsta indignation bland de borgerliga. Tvärtom. De uppskattar det som en naturlig åtgärd i deras kontrarevolutionära stämplingar — — —

Vid det laget stormade församlingen.

— Kom inte Lenin hit med tyskarnas hjälp, vrålade någon.

— Håll käften, hördes det från bolsjevikernas bänkar. Talaren höjde rösten:

— Vi, den bolsjevikiska fraktionen av ryska socialdemokratiska arbetarpartiet, förklarar att den nationalförrädiska regeringen — — -

Nu steg oväsendet i salen till ett tjut. När det lugnat sig fortsatte den intensiva rösten från talarstolen:

— Vi har ingenting gemensamt med de mordplaner som nu smids mot folket. Vi vägrar att tjänstgöra som täckmantel. Petrograd är i fara! Revolutionen är i fara! Folket är i fara! Regeringen och de härskande partierna gör sitt bästa för att öka denna fara. Bara folket kan rädda landet. Vi ropar till folket: en omedelbar, hedersam och demokratisk fred, all makt åt sovjeterna, jord åt folket — — —

Som en man reste sig de sextio och tågade ut ur salen. I spetsen gick talaren. Han såg belåten ut. Talet hade verkat som ett bombnedslag. Ingen kunde längre sväva i tvivelsmål om, att bolsjevikerna ställde sig utanför de konferenser som syftade till att bygga upp en borgerlig republik och ett demokratiskt Ryssland. Bolsjevikernas mål var den socialistiska arbetarstaten.

Leo Trotskij hade blivit bolsjevik. Han var nu Lenins vän och närmaste medarbetare, medan bolsjevikledaren i sin tur accepterat den f.d. kritikerns förkättrade ide om att det efterblivna Rysslands revolution skulle kunna utmytna i en proletariatets diktatur.

Under dessa dagar, då den ryska huvudstaden skrev en historia vars motsvarighet Europa inte upplevt sedan Dantons och Robespierres dagar, var det knappast någon som brydde sig om denna ideologiska frontförändring. Möjligen kunde en och annan gammalbolsjevik under tråkiga vaktpass grubbla över Lenins ”trotskistiska avfall”. Men därvid stannade det. Ändå var det en förändring som skulle göra det möjligt att på några månader leda borgerlighetens marsrevolution till socialismens oktoberuppror och den första sovjetstaten.

Det var först i maj 1917, en månad efter Lenin, som Trotskij hade kommit tillbaka till Petrograd. Den 3 april, sedan det norska fartyget med de ryska emigranterna ombord gått in på kanadensiskt vatten och lagt till i Halifax, hade nämligen brittiska officerare kommit ombord och krävt, att familjen Trotskij och ytterligare fem passagerare skulle gå i land. När de vägrade, släpades de iväg av matrosar under medpassagerarnas buanden. Trotskij elvaårige son bultade med ilskna knytnävar på en av britterna. I Halifax släpptes hustrun och de två barnen, medan Trotskij fördes till ett interneringsläger i Amherst. I ”Mitt liv” rasar revolutionären över kroppsvisitationen vid ankomsten:

— Jag har aldrig upplevt maken, inte ens då jag blev insatt i Peter-Paulfästningen. När man i tsarens fångelser blev tvungen att klä av sig och gendarmerna kände på ens kropp, så försiggick åtminstone denna procedur på tu man hand. Men hos våra demokratiska vapenbröder i Amherst tillät man sig den råaste närgångenhet och detta i tio, tolv personers närvaro. Aldrig skall jag glömma ledaren för denna undersökning, den svenskkanadensiske sergeanten Olson med sin rödbrusiga slavpiskar- och förbrytaruppsyn — — -

- Slynglar, morrar han ännu ett par årtionden efteråt, när han vid memoarskrivandet erinrar sig dem som utfärdat arresteringsordern. Trotskij hade anledning att vara rasande. En hel månad fick han sitta i det överbemannade interneringslägret och detta medan ett nytt Ryssland, det han kämpat för, formades under kokande massmöten, förvirrade konferenser och ett yrvaket frihetsrus.

Från brittiskt håll i den ryska huvudstaden spreds uppgiften, att de arresterade ryssarna skulle ha varit på väg hem för att med ekonomiskt stöd från tyskarna störta den provisoriska regeringen. Det var första gången denna, ända till vår tid omtuggade anklagelse framfördes mot de ryska socialisterna.

— Kan någon enda ett ögonblick inbilla sig ... att Trotskij, f.d. president i de arbetar-deputerades råd i Petersburg, en revolutionär som i årtal oegennyttigt ställt sig i revolutionens tjänst, att han skulle engagera sig i en plan som understöddes av den tyska regeringen? Detta är ... en oerhörd, vedervärdig beskyllning, rasade Lenin i Pravda. Bolsjevikledaren hade personliga skäl att försvara Trotskij. Även mot Lenin riktades kritik för att hans hemkomst i april 1917 möjliggjorts genom att han färdats i en plomberad järnvägsvagn över Tyskland.

Det var på Kerenskijs intervention — denne var, som socialist, på eget ansvar justitieminister i den första provisoriska regeringen — som Trotskij i slutet av april frigavs från interneringslägret. När Trotskij i oktober gjorde det dundrande uttåget ur förparlamentet, var det Kerenskij, nu stats- och krigsminister, som hållit öppningstalet.

Trotskij roll de dramatiska månaderna 1917 blev under Sta-linepoken systematiskt och nitiskt förvanskad. Först i vår tid börjar det finnas tecken på, att man i Sovjetunionen är beredd att så sakta låta Trotskij återfå den plats i revolutionshistorien som han egentligen förtjänar: vid Lenins sida. Även en sådan historieskrivning kan naturligtvis utdömas som omarxistisk. Enligt strikt marxistisk uppfattning var naturligtvis oktoberrevolutionen en massornas revolt och upprorets ledare bara yttringar av dessa massors inneboende vilja. Men det är svårt att se hur revolutionen — eller om man så vill, konspirationen — skulle ha kunnat lyckas utan Lenins taktiska geni och Trotskij revolutionstekniska snille.

Vad Trotskij brast i taktiskt spel — det hade visat sig 1905 och det skulle i ännu högre grad markeras under kampen mot Stalin — tog han i så mycket högre grad igen genom sitt mod, sin revolutionära entusiasm och sin lysande talarkonst. Systematisk nedvärdering har inte kunnat hindra, att revolutionslegenden Trotskij ännu bryter fram ur det förvirrade mönster som var den ryska revolutionens 1917. I otaliga episoder möter man den 38-åriga folkledaren, alltid på språng, överallt närvarande, ständigt uppfylld av sitt glödande patos.

Det är den Trotskij som timme efter timme talar till skäggiga soldater, arbetare i svarta blusar och långhåriga bönder på de eviga sovjetmötena. Det är en Trotskij som mefistofelisk i sin gäckande ironi och under massmötenas jubel, smädar mensjevikerna för vankelmod och bristande tro på revolutionen. Det är revolutionshjälten Trotskij som med risk för sitt liv rusar fram till några berusade soldater och får dem att upphöra med misshandeln av en gammal man. De hade utanför Petrograd-sovjetens högkvarter under de kokande julidagarna upptäckt en av den provisoriska regeringens ministrar i folkmassan och fått för sig att han skulle ”försättas under arrest”.

— Från det ögonblick då jag lämnade stationen (efter ankomsten till finska bangården i Petrograd, maj 1917) drevs jag in i en cyklon, där människor och episoder virvlade förbi mig som hyvelspån i storm. De mäktigaste tilldragelser blev samtidigt de fattigaste i fråga om personliga erinringar. Minnet värjer sig tydligen mot en alltför stark belastning, säger han i sina memoarer.

Detta — händelsestormen och upprorslegenden Trotskij — är en sida av sovjetrevolutionen. Den andra är det geniala taktiska spelet, som bar Lenins signatur, men med Trotskij som lojal, kallhamrad verkställare av intentionerna. Man måste hålla i minnet, att den världsomskakande bolsjevikrevolutionen egentligen är en av historiens fredligaste. Knappast några skott lossades och de som mest uppmärksammades var blindgranaterna från kryssaren ”Aurora”, nu revolutionsrelik i Leningrad. När husmödrarna på morgonen den 8 november 1917 började bilda sedvanliga livsmedelsköer i Petrograd, visste de inte att de blivit medborgare i världens första arbetarstat. Kuppen hade genomförts som en defensiv operation, avsedd att parera en kontrarevolution. I alla faser hade bolsjevikernas maktövertagande sovjetens — arbetarrådets — legalitet. Detta är en av orsakerna till att de moderata socialisterna aldrig kunde göra något effektivt motstånd.

Vill man följa bolsjevikernas maktövertagande med Lenin som den politiske arkitekten och Trotskij som överbefälhavaren, är en lämplig utgångspunkt bolsjevikkongressen i juli 1917, då — ironiskt nog medan Stalin presiderade — Trotskij och hans socialistgrupp Mzjrajontsy (Interregionala organisationen) formellt anslöt sig till partiet. Trotskij hade funnit att Lenin i sina s.k. aprilteser gått med på, att borgerlighetens marsrevolution kunde förvandlas till ett proletariats maktövertagande. Han hade också funnit, att mensjevikerna svängt åt höger, medan bolsjevikerna blivit mindre sekteristiska. Det fanns således ingen anledning att längre stå utanför bolsjevikrörelsen, där Trotskij varmt välkomnades av Lenin, som snabbt insåg vilken nytta han skulle ha av sin f.d. kritikers enastående agitatoriska talang. Att sluta fred med Trotskij ”var som att sluta fred med en stormakt”, lär Lenin ha förklarat.

Trotskij's partianslutning skedde medan rörelsen befann sig i ett bottenläge. Lenin hade flytt till Finland, Trotskij själv satt arresterad och i Petrograds röda förstäder drog regeringstrupper omkring på straffexpeditioner. Orsaken var oroligheterna under den s.k. julkuppen, då omkring 400 människor dödades i gatustrider. Ungefär samtidigt bröt en rysk frontoffensiv samman. Bolsjevikerna fick skulden och Lenin och hans anhängare anklagades för att vara tyska spioner.

Före julkuppen hade bolsjevikrörelsen vuxit enormt. Bolsjevikerna lovade de krigströtta människorna allt som den nya regeringen inte kunde ge: fred, jord, självbestämmanderätt åt alla nationella minoriteter. Ryssland var i desperat behov av fred, samtidigt som amerikanska

sändebud började dyka upp hos Alexander Kerenskij:

— Ni kan få dollarkrediter, men då till priset av en offensiv!

I Petrograds arbetarkvarter, där Trotskij agiterat, växte otåligheten dag för dag. Det var trycket från halvt anarkistiska socialistgrupper som utlöste julioroligheterna.

Bolsjevikledningens ursprungliga beslut att delta i demonstrationerna dikterades av avsikten att dämpa oron. Lenin var mycket väl medveten om, att även om bolsjevikerna i juli hade kunnat ta makten i Petrograd, så skulle de aldrig ha kunnat hålla stånd någon längre tid.

Bitterheten mot bolsjevikerna efter julihändelserna var enorm, säger Trotskij: ”gatorna genljöd av smädelser”. I sovjetkvarteret, där Trotskij en kort tid senare skulle vara oinskränkt härskare, möttes bolsjevikledarna med ”en korseld av förbittrade ögonkast och hatfyllda viskningar från folk som demonstrativt knuffade varann i sidan. De skar tänder när de fick syn på oss. Vägen till exekutivkommitténs matsal var under dessa dagar en hel liten Golgatafärd.”

Tusentals flygblad med titeln ”Kornilov — Rysslands hjälte” räddade bolsjevikerna ur detta bottenläge. Flygbladen dök upp i huvudstaden i september, när de kalla höstvindarna började svepa in från Östersjön. Kuppförsocket hade brittisk välsignelse. General Kornilov, överbefälhavaren, ”en man med lejonhjärta och fårhjärna”, skulle rädda Ryssland — sade han — genom att köra iväg hela socialistbyket, Kerenskij inbegripen. Regeringschefen, som själv planerat en slutlig uppgörelse med bolsjevikerna och bett generalen sända pålitliga trupper till huvudstaden, fick nu i stället vända sig till bolsjevikerna: kanske kunde de övertala Kronstadts matrosor — dessa ständiga orosandar som varit aktiva under bl.a. julihändelserna — att skydda revolutionen mot den upproriske generalen. Kerenskij lär i sin förtvivlan ha vandrat en hel natt fram och tillbaka i Vinterpalatset, medan han försökte muntra upp sig genom att vissla operettmelodier.

Till Krestyfängelset kom några Kronstadtmatrosor och frågade Trotskij, om det inte var dags att göra upp med både Kornilov och Kerenskij. Trotskij rådde dem att ta en motståndare i taget.

— Det blev regeringen själv som fick ta initiativet till vår befrielse, konstaterar han: Detta av samma motiv som tvingat dem att tillkalla de bolsjevikiska matroserna för att försvara Vinterpalatset. Från fängelset begav jag mig direkt till den nybildade kommittén för revolutionens försvar. Där satt jag vid bordet tillsammans med samma herrar, som tidigare låtit arrestera mig som tysk spion. De hade inte ens haft tid att återkalla sina beskyllningar. Bolsjevikerna hade tagit ledningen för stadens försvar. Alla de viktigare posterna hade redan besatts — — —

Bolsjevikerna utgick ur krisen som revolutionens beslutsammaste försvarare — och dessutom med ett inte föraktligt vapenförråd, som regeringsvidan ställt till förfogande. Några dagar efter Kornilovs arrestering satt Leo Trotskij på samma post som han haft 1905: han var sovjetens ordförande i Petrograd. Bolsjevikerna hade erövrat majoriteten inte bara i Petrograds sovjet utan också i Moskva. Det var nu som Trotskij skulle spela huvudrollen i det geniala politiska spel som ledde till maktövertagandet.

När han med ropet ”Petrograd är i fara! Revolutionen är i fara! Folket är i fara!” i oktober 1917 rusade ut ur förparlamentet, saknade inte denna blixtrande proklamation politisk realitet. Under trycket från de tyska trupperna hade regeringen och arméledningen övervägt att evakuera Petrograd och låta Moskva bli administrativ huvudstad — precis som bolsjevikerna skulle göra, när de övertagit makten. Men nu drogs en intensiv propagandakampanj igång mot regeringsplaner: Borgerligheten ville halshugga revolutionen genom att utlämna den röda huvudstaden, upprorrets stad, till tyskarna, hette det. Trotskij brandtalade i arbetarrådet, där alla grupper så småningom lät sig övertygas: Petrograds sovjet måste överta ansvaret för

huvudstadens försvar!

— Detta, sade Trotskij, är inte bara en moralisk fråga, det är också en åtgärd dikterad av republikens nationella krav — — —

Genom det beslutet fick sovjeten en ny rangställning. En militärrevolutionär kommittéorganiserades så småningom med Trotskij som ordförande. Sovjeten hävdade sin rätt att kontrollera truppflyttningarna i huvudstaden, att övervaka de militära staberna och granska officerarnas verksamhet. En högerkupp med en ny Kornilov hotar, varnade Trotskij. Folkets misstro mot officerskåren var massiv. Inom armén växte anarkin, krigströttheten var enorm, regeringens hjälplöshet och impopularitet blev allt påtagligare. Kerenskij, socialisten, fann sig under dessa sista dagar isolerad från huvudmassan av det ryska folket. Det behövdes ingen hård stöt för att störta Rysslands sista låt oss med reservation säga — demokratiska regering.

Det är svårt att hävda att Trotskij enbart bluffade, när han dagarna före kuppen talade om det kontrarevolutionära hotet. Kornilovs nederlag lär knappast ha avskräckt monarkistiska generaler och reaktionära politiker från nya försök.

Trotskij's militärkommitté blev upprorets generalstab. Han hade nu alla trådar i sin hand. I rum 10 — ett litet hörnrum på fjärde våningen i Smolnyjinstitutet — satt han dygnet runt med sina medarbetare:

— Under den sista veckan hann jag knappt lämna Smolnyj, jag fick ligga på en skinnsoffa med kläderna på och sova kunde jag endast korta stunder: ideligen väcktes jag av kurirer, observatörer, chaufförer, telegrafister och ständiga telefonsignaler — — —

Han noterade förvånat att aktiviteten kunde försiggå så öppet; regeringens agenter hade möjlighet att avlyssna vartenda telefonsamtal.

Medan Trotskij genom sovjeten steg för steg erövrade den ena ställningen efter den andra, kämpade Lenin för att bland partikamraterna skingra den sista tveksamheten inför upproret. Ryktena korsade varandra. De grå molnens och de bitande höstvindarnas Petrograd var en stad fylld av motsägelser. Utanför Alexandrianskij-teatern stod statyn av Katarina II med en röd flagga i handen. Svartabörshandeln florerade, frälsningsarmén — ny för Ryssland — agiterade och på guldkrogarna flödade champagnen. I bostadshuset organiserade beväpnade män nattlig vakthållning, berättar den amerikanske reportern John Reed i sin lysande revolutionsskildring ”Ten days that shook the world”: Rån och inbrott ökade katastrofalt. Gatlyktorna fick inte vara tända, det skulle kunna vägleda första världskrigets flygvapen, zeppelinarna. Sådan var den provisoriska regeringens sista tid, utropar Reed indignerad.

När regeringen slutligen försökte slå till mot bolsjevikerna, blev detta förevändningen till upproret. Regeringstrupper hade trängt in i Pravdas redaktionslokaler och stoppat pressarna. Tryckeriarbetarna vädjade till sovjeten att bryta blockaden. Och det gjorde Trotskij.

— En klick officiellt sigillack på den bolsjevikiska redaktionens dörr — som militär åtgärd var det inte mycket. Men vilken överdådig signal till strid, jublar han i ”The History of the Russian Revolution”.

Revolutionskvällen den 7 november 1917, medan mötet med den allryska sovjetkongressen höll på att samlas, vilade Lenin och Trotskij i ett litet rum vid sidan av mötessalen. Någon hade brett en filt över dem.

— Vi låg sida vid sida, kropp och själ andades ut, säger Trotskij i ”Mitt liv”: Men sova kunde vi inte. Vi pratade halvhögt med varandra. Ännu för kort tid sedan hade Lenin försonat sig med tanken på att uppskjuta resningen. Hans farhågor var nu skingrade. Det låg i Lenins röst en ton av säregen värme. Han frågade mig om styrkorna av rödgardister, matrosar och soldater som varit utplacerade överallt. Vilken storslagen tavla, sade han ... Nå, men Vinter-

palatset? Är det inte taget än? Jag reste mig upp för att genom telefonen få reda på hur långt operationerna framskridit, men han höll mig tillbaka: Ligg stilla, jag kan låta någon annan ta reda på det — — —

Genom huvudstaden dundrade lastbilar som saktade in farten vid de brasor vaktposterna tänt på gatorna denna fuktiga, kalla kväll då Vinterpalatset — regeringens sista fäste — skulle falla. Från bilarna kastades ut packar med vita flygblad, författade av Trotskij:

— Till alla ryska medborgare!

Den provisoriska regeringen är avsatt. Regeringsmakten har övertagits av militära revolutionskommittén, som är ett organ för Petrograds sovjet av arbetar- och soldatdeputerade vilka står i spetsen för Petrograds arbetarklass och garnison. Den sak folket kämpat för: omedelbart framläggande av förslag till demokratisk fred, upphävande av godsägarnas äganderätt till jorden, arbetarkontroll av produktionen samt skapande av en sovjetregering — denna sak har nu förts i säker hamn.

Leve arbetarnas, böndernas och soldaternas revolution! Militära revolutionskommittén ur Petrograds sovjet av arbetare- och soldatdeputerade — — —

Två dagar senare utsände Trotskij, nu som utrikeskommissarie i den första sovjetregeringen, budskapet till alla krigförande om omedelbart vapenstillestånd.

I sin tidning ”Der Kampf” har den österrikiske socialdemokraten Max Adler gett uttryck för de stämningar som många radikala människor i Europa upplevde inför detta uppror:

— Nu bröt det ryska proletariatet under Lenins och Trotskijs ledning sina svärd och förkunnade i den oförgätliga radioparollen ”Till alla!” att ryska folket ansåg kriget avslutat, obekymrat om alla ”diplomatiska” svårigheter. Ryssland inbjöd alla övriga folk till att förverkliga freden. Inte undra på att denna appell till förnuftet och mänskligheten, mot krigets oförnuft och omänsklighet, trängde djupt in i alla lidande människors själar och utlöste en oerhörd våg av beundran och kärlek till den ryska proletärrevolutionen — — -

Men i Petrograd under dessa dagar hade också en annan röst gjort sig hörd. Det var den man som några år senare skulle förvandlas till oktoberrevolutionens hjälte, utan att ett enda dokument bestyrkte, att han spelat någon avgörande roll under revolt dagarna. Han hade t.o.m. av någon anledning hållit sig borta vid det slutliga sammanträdet på upprorsmorgonen, även om han två gånger tidigare röstat för en revolt.

I Pravda gick han till rasande angrepp mot Maxim Gorkij:

— Den ryska revolutionen har störtat inte så få auktoriteter. Den bugar inte för berömda namn. Revolutionen har enrollerat dem i sin tjänst eller kastat dem på sophögen, om de inte varit villiga att lära. Det finns en hel legion sådana celebriteter som kasserats av revolutionen. Plechanov, Krapotkin, Presjkovskaja, Zaslutj och över huvud taget alla de gamla revolutionärerna vars enda märkliga egenskap varit att de är gamla. Vi fruktar att dessa ”pelares” lagrar inte lämnar Gorkij någon ro. Vi fruktar att dessa antikviteter utövat en fatal lockelse på Gorkij. Nåja, var och en har sin smak. Revolutionen är ur stånd att vare sig begråta eller begrava sina döda — — —

Kunde Stalin bättre ha uttalat det som skulle bli ryska revolutionens öde?

Röde Napoleon

Röde Napoleon gick till attack. För några dagar hade han lämnat sitt legendariska pansartåg och stod nu på kommandobryggan till en mörklad torpedbåt som i skydd av natten sakta gled fram på Volga. Som skuggor skymtade de andra fartygen i den lilla flottiljen. Några av dem var flodångare som beväpnats med kulsprutor.

Två gamla volgalotsar med tunt, grått skägg blängde hätskt på befälhavaren, där han stod i sin långa militärkappa, sina höga, blanka stövlar och med den lilla automatpistolen på höften. Gubbarna hade förts ombord med våld och hädade nu med jämna mellanrum den onda dag som låtit dem födas. Fartygskaptenen uppmuntrade dem med frikostiga försäkringar, att det skulle bli arkebusering på stället om flottiljen rände upp på någon sandbank. Det berodde helt på lotsarna, om företaget skulle lyckas.

Den röda flottiljen var ute för att göra ett nattligt angrepp mot det av vita trupper behärskade Kazan. Nålsögat för angriparna var några höga, branta stup, där fienden hade sitt artilleri. Kom man igenom, skulle Volga bli bredare. Vid flodstranden låg staden och de vitas fartyg.

När man var mitt inne i det trånga passet, började en kulspruta knattra och minuten efter kom kanonerna. Kulorna piskade pansarplåten runt kommandobryggan. Man kastade sig omkull och lotsarna viskade sina direktiv åt kaptenen. Så ljusnade det. Torpedbåten var igenom passet, men ensam. De vitas artilleri hade spärrat vägen för de övriga i flottiljen.

Från kommandobryggan kunde man se ljusen i Kazan och på knappt tvåhundra meters håll låg den fientliga flottan. Röde Napoleon beordrade eld. Den gamla torpedbåten jämrade sig och tog kraftiga skutt för varje skott som den egna artilleripjäsen lossade.

Plötsligt badade volganatten i ljus. En av granaterna hade träffat en bark lastad med nafta. Det lilla örlogsfartyget var nu synligt kilometervis. I passet bakom låg fiendens artilleri och i hamnen framför kunde man urskilja andra kanoner. Då sprang roderkättingen.

Förtvivlat försökte matroserna styra för hand, men rodet vägrade att lyda. Den brustna kättingen hade i ett järngrepp virat sig om rodermasten. Maskinerna stoppades. Torpedbåten gled långsamt men obönhörligt mot den fientliga hamnen. Så törnade den emot en till hälften sjunken flodångare. Det var ljust som på dagen. Nu väntade man bara på de första granaterna.

Men de kom aldrig. Den unge kaptenen beordrade att maskinerna skulle startas; genom att omväxlande låta höger och vänster maskin driva fartyget, kunde man ta sig tillbaka till passet. Torpedbåten gled in bland klippornas skyddande skuggor. Ännu inte ett skott. Från maskinrummet bar man upp en ung matros. Han hade svimmat av spänningen.

Någon dag senare fick Leo Trotskij veta att den röda flottiljen orsakat fullständig panik bland kontrarevolutionärerna:

— Namnet torpedbåt — på Volga! — hade haft samma effekt på de vita, som senare namnet tank fick på de unga trupperna i Röda armén utanför Petrograd — — —

Till den bittra freden i Brest-Litovsk, där utrikeskommissarien Trotskij inför häpna preussiska generaler förklarar, att sovjetstaten inte ville ha varken krig eller fred, skall vi återkomma i ett annat sammanhang. Här skall endast konstateras, att undertecknandet av detta fredsfördrag absolut inte betydde någon fred för det plågade Ryssland. Sedan 1914 hade hundratusentals av landets manliga befolkning, först de unga, sedan de äldre, låtit sig ledas till skyttegravarna och döden. För tsaren. För republiken. Slutligen också för sovjetstaten.

Åren 1918 och 1919 utkämpades i detta redan försvagade och förödda land ett ohyggligt inbördeskrig, som inspirerades, uppmuntrades och finansierades av praktiskt taget alla ledande stater. Det var ett korståg från Archangelsk till Krim, en invasion där gamla tsargeneraler, brittiska officerare, amerikanska äventyrare, franska tekniker, japanska soldater, turkar, idealister och skurkar slogs var och en på sitt sätt och mot varandra, men förenade i den gemensamma avsikten att krossa sovjetstaten. Bannlysta av de övriga staterna, inringade i en "cordon sanitaire", tvingades sovjetledarna möta detta stormanlopp. Man har beräknat att elva miljoner människor dog i strider, svält och epidemier under dessa år. Sovjetregeringen har uppskattat skadorna till trehundra miljarder kronor.

Det förbises ofta i bedömningen av Sovjetunionen vad dessa svåra år betydde för den

utveckling som oktoberrevolutionen fick. På en punkt finns i varje fall klart besked: sovjetregimen, som lovat att avskaffa den stående armén, tvingades under interventionen att bygga upp en från grunden helt ny krigsmakt: Röda armén. Det blev Leo Trotskij's uppgift, sedan han efter Brest-Litovsk-förhandlingarna 1918 bytt ut utrikeskommissariatet mot ämbetet som krigskommissarie.

I 1905 års revolution hade Trotskij vunnit ryktbarhet som folkledare och agitator. Utan den hårda och kraftfulla kombinationen Lenin-Trotskij är det knappast troligt, att sovjetrevolutionen 1917 hade kunnat genomföras med den smidighet som blev dess särmärke. Röda arméns uppbyggnad och försvaret av den nya staten under 1918 och 1919 är Leo Trotskij's sista stora insats för det samhälle, som ett tiotal år senare skulle beröva honom medborgarskapet.

Röde Napoleon, som han snart kallades, saknade egentligen militär utbildning. Han hade aldrig tjänstgjort i tsararmén. Under Balkankriget följde han som journalist en del operationer, och viss militär erfarenhet fick han också i Petrograd-sovjetens militärkommitté. Men när han slog sig ned i krigskommissariatet i Moskva — dit sovjetregeringen flyttat administrationen — var det med en bunt handböcker, yrkets ABC, framför sig på skrivbordet. I memoarerna välsignar han vicekommissarien, en 26-åring som egentligen utbildat sig till militärläkare; för högste krigschefen blev den unge administratören och arbetsträlen ombärlig.

Det var i mars 1918 som Trotskij formellt utnämndes till krigskommissarie. Freden med tyskarna hade kostat Finland, Polen, Ukraina, Baltikum och Transkaukasien. I maj satte socialistrevolutionärer upp en egen oppositionell folkarmé i Volgatrakten och i Sibirien. Under våren och sommaren lade de vita arméerna under sig enorma områden: sovjetstaten reducerades för en tid till storfurstendömet Moskva. I öster gick den tjeckiska krigsfångelegionen samman med de vita och besatte på några veckor strategiska och ekonomiska centra i Sibirien och Ural samt kring Volgas mellersta lopp. När i augusti de vita tagit Kazan, ett direkt hot mot Moskva, avskar kosackförband på framryckning norrut järnvägsförbindelsen mellan Tsaritsyn (Stalingrad) och huvudstaden. Moskva isolerades från Nordkaukasien, nu sovjetstatens enda livsmedelscentra. Amerikanska trupper landsteg i Sibirien och britter lade under sig Archangelsk och Baku. I Petrograd och Moskva blev brödransonerna 30 gram om dagen.

— Vi befann oss mellan hammaren och stödet, säger Trotskij: Det var först nu som krigets och upprorets följder på allvar skulle visa sig — — -

Praktiskt taget alla sovjetledare begav sig under sommaren ut till de vikande fronterna, medan Lenin stannade i Kreml för att dirigera operationerna. Det var i detta läge som Trotskij fick sitt legendariska pansartåg. När tåget den 7 augusti 1918 ångade ut från Moskva med Volga och Kazan som närmaste mål, skulle det bli krigskommissariens hem i två och ett halvt år.

Det var ett fantastiskt tåg; en rullande regeringsapparat. Från början illa utrustat inrymde det så småningom både sekretariat, tryckeri, radiostation, bibliotek, garage och gästrum. Man gav ut en tågtidning, och tåget hade sitt eget röda garde; hårdföra unga kommunister i tunga skinnkläder, beväpnade till tänderna.

En av Trotskij's medresenärer har räknat ut, att pansartåget under inbördeskriget rullade en sträcka fem och en halv gånger jordens omkrets. Förstärkt med pansarplåtar mot flygattacker och med ett lokomotiv i vardera ändan, rusade detta monstruösa tåg fram över den ryska steppen. Ilsket röda gnistor slog ut ur de rykande skorstenarna. Hastigheten var efter dåtida förhållanden svindlande; man tog ingen hänsyn till fartbestämmelser och provisoriskt reparerade syllar. överallt och när som helst kunde det skräckinjagande tåget dyka upp. För mer än en musik i de små byarna lär det ha tett sig som ett de onda makternas ekipage — ja, det var djävulen själv i svart skägg och pincené som var ute och åkte.

Från tåget gjorde man långa expeditioner ut till vikande frontavsnitt. Lastbilarna rullades av,

tjugo—trettio man ur elitkåren hoppade upp på flaken, monterade sina kulsprutor och drog iväg över steppen i ett moln av damm. Varje gång de skinnklädda dök upp, spred de skräck bland egna likaväl som bland fienden. Man höll möten, delade ut flygblad, agiterade och hotade. Vid ett tillfälle stod pansartåget fadder till ett ålderdomshem. Man invigde barnstugor. Ibland kunde det röda gardet sättas in för att dela ut mat och medicin i drabbade byar.

Den amerikanske korrespondenten Isaak F. Marcuson har berättat om ett av krigskommissariens Trotskij's möten från denna tid:

— Trotskij gjorde vad som bland skådespelare kallas en god entré. Efter en stunds dröjsmål och i det psykologiskt rätta ögonblicket, trädde han fram ur kulisserna och gick med snabba steg fram till den lilla pulpet, som alltid står till reds för talarna vid ryska möten.

Redan innan han kom in i scenen gick det en skälvning av förväntan genom den stora publiken. Man kunde höra mumlet: Trotskij kommer!

Från talarstolen ljöd hans röst rik, djup och välklingande. Han attraherade och stötte tillbaka, dominerade och härskade. Han var elementär, nästan primitiv i sin intensitet — en mänsklig högtrycksmaskin. Han överöste sina åhörare med ett Nia-gara av ord som jag aldrig hört maken till. Fåfänga och övermod var det förhärskande — — -

Detta om fåfänga och övermod är — inom parentes sagt något som man ofta stöter på i skildringarna av Trotskij. Lunatjarskij, bolsjevikernas kulturveteran, talar t.ex. om ”högdragenhet och en slags oförmåga eller ovilja att stryka folk medhårs eller ens bry sig om dem”. Denna attityd hos Trotskij skulle få sin speciella betydelse när det gällde hans relationer till Stalin.

Från pansartåget stod Leo Trotskij i direkt radioförbindelse med Lenin i Kreml. Telegramvägen medverkade han i regeringsarbetet, han skrev artiklar och han deltog i djupsinnig marxistisk polemik. Men hans huvudsakliga verksamhet var uppbyggnaden av Röda armén.

Kriget och oktoberrevolutionen hade betytt det nära nog totala sammanbrottet för den ryska krigsmakten. När bolsjevikerna började infria löftet att dela ut godsägarnas jord, skyndade tusentals musjiker hem från fronterna för att få vara med vid utdelningen. ”De röstade för fred, med fötterna”, sade Lenin i bister ironi. Officerskåren var praktiskt taget utan undantag fientligt inställd till den nya regimen, medan bolsjevikernas egna garden i stor utsträckning bestod av halvt anarkistiska gerillagrupper. Trotskij insåg, att han först och främst måste åstadkomma en central ledning för krigsmakten och samtidigt skapa ett system där de gamla tsarofficerarnas lojalitet mot den nya armén kunde garanteras. Undvara officerarna kunde man inte; då skulle de sista resterna av krigsmakten ha fallit samman.

Detta nya system blev den politiska armékontrollen. Vid varje förband tillsattes politiska kommissarier som skulle övervaka officerarna, politiskt fostra manskapet och hindra förräderi. Officerarna betraktades som militära specialister med uppgift att utbilda och leda manskapet. Varje order måste undertecknas av både officeren och kommissarierna för att bli giltig.

Under ohyggliga svårigheter och trots starkt motstånd genomdrev Trotskij den nya ordningen. Kommissarierna, ofta industriarbetare som plockats upp ur någon partigrupp, sårade bara genom sin existens de politiskt fientliga officerarna, och bättre blev det inte av att en del nitiska kommissarier demonstrerade sin misstro under för officerarna mycket kränkande former. Från generalstaben — där Trotskij utnämnt en gammal tsaröverste till överbefälhavare — ned till kompaniexpeditionerna härskade nervositet och misstänksamhet. Det hände att officerare sköt sina kommissarier och gick över till den vita sidan, ibland med hela förbandet i sällskap. Bolsjevikernas röda garden värjde sig samtidigt intensivt mot att behöva överge den fria gerillatillvaron för kasernlivets disciplin. I partileden var man öppet

fientlig mot den nya ordningen. Hade inte Lenin helhjärtat slutit upp bakom Trotskij, skulle Röda armén aldrig ha kunnat organiseras på detta sätt. Nu myntade bolsjevikledaren tesen, att socialismen byggdes med teglet som blivit över från den raserade byggnaden.

Det har från både stalinistiskt och antikommunistiskt håll riktats skarpa anklagelser mot Trotskij för utomordentlig hänsynslöshet under denna tid. Vid försvaret av Petrograd 1919 skall han t.ex. ha beordrat sina anhängare att med hjälp av kulsprutorna driva de vikande röda trupperna tillbaka till deras ställningar, något som Trotskij själv ivrigt förnekar.

I ”Mitt liv” konstaterar han dock, att ”det rödglödgade järnet drevs mitt in i det variga såret”, samtidigt som han återger en dagorder från 1918:

— Jag kungör detta som en varning! Om någon truppavdelning utan direkt order slår till reträtt, skall först truppavdelningens kommissarie och sedan dess chef arkebuseras. Modiga och tappra soldater skall i stället placeras på kommandoposterna. De feiga stackare som är rädda om sitt skinn och de som sviker, skall inte undkomma kulorna. Detta ansvarar jag för på hela den röda arméns vägnar. L. Trotskij — — —

Man bör dock hålla i minnet, att de drakoniska åtgärderna vidtogs under ett fullständigt desperat försvarskrig där — som Trotskij säger — allt dag från dag hängde på ett hår. Gamle tsaramiralen Koltjaks vita armé var minst lika brutal. Där de vita dragit fram, lämnade de efter sig hundratals döda bolsjeviker och bolsjeviksympatisörer, som till befolkningens varnagel hängdes i telefonstolpar och träd. En av Koltjaks medarbetare, general Rosanov, utfärdade denna instruktion:

— Vid besättandet av byar som förut hållits av banditer (bolsjeviker), skall banditrörelsens ledare såvitt möjligt infångas, och där man inte kan få tag på ledarna, men har tillräckliga bevis för närvaron av dylika, skall var tionde person av befolkningen skjutas ... De samhällen där befolkningen gör väpnat motstånd skall brännas, hela den vuxna manliga befolkningen skjutas och all kvarbliven egendom, bostäder, vagnar etc. tas i bruk av armén — — —

Rysslands 1918 och 1919 är inget undantag från regeln om inbördeskrigen som de grymmaste av alla krig. Ändå kan man hos Leo Trotskij hitta en strävan att, vad han på sitt språk kallar, ”höja den socialistiska kampens moraliska kvalitet”.

— Ve den ovärdige soldat som bär vapen på en fånge eller en överlöpare, dundrade Röde Napoleon i en av sina kungörelser. Men det kanske anmärkningsvärdaste uttrycket för kosmopoliten Trotskij är hans order nr 159 till Röda armén och flottan den 24 oktober 1919. Det var då Petrograd höll på att falla för general Judenitj, vilken avancerat över Estland, medan general Millers trupper kom från Archangelsk i norr. Den antibrittiska stämningen var mycket hätsk i Ryssland.

— Röda kämpar, började Trotskij: På alla fronter möter ni engelsmännens fientliga ränker ... kvinnor och barn i Archangelsk och Astrakan mördas och stympas av engelska flygare och engelska bomber ... men till och med nu, under den mest förbittrade kampen ... glöm aldrig att detta inte är det enda England som existerar. Vid sidan av profitbegärets, våldets, bestickningens och blodtörstens England existerar det ett England av arbete, av andlig kraft, av höga ideal och av internationell solidaritet — — —

Trotskij:s order sammanföll med inbördeskrigets klimax. Moskva och Petrograd låg inom räckhåll för de vita arméerna, och Koltjak, vilken proklamerat sig som Rysslands härskare, erkändes av de allierades råd i Paris. Allierade flottavdelningar hade löpt in i Svarta havet, franska styrkor ockuperade Odessa, brittiska flottenheter hade placerat sig i Finska viken. De vita generalerna stöddes på allt sätt från England, Frankrike och USA. En bolsjevikvisa från denna tid löd:

Brittisk uniform,

epåletten fransk,
tobaken japansk:
Koltjak går till storm!

I början av 1919 hade Koltjaks armé ryckt fram från öster och tagit Perm. De vita slogs tillbaka, men i söder tog general Denikin Kiev och Kursk och pressade mot Moskva. Två gånger var Judenitj nära att ta Petrograd. I maj var det Stalin som ledde försvaret av staden och i oktober Trotskij.

Det var bristen på samordning som fick den vita offensiven att bryta samman. Röda armén kunde ta itu med sina fiender en i taget. Redan i november 1919 befann sig de vita arméerna i oordnad reträtt på alla fronter och det röda Moskva firade sin seger. Två män förlänades under den novemberfesten röda fanans orden. Den ene var Leo Trotskij, ”segerens fader” som han kallades. Den andre var Josef Stalin.

Vid denna tid hade animositeten mellan de två börjat bli en källa till bekymmer för Lenin. Under de pressande sommardagarna 1918 hade nämligen Stalin begett sig till Tsaritsyn för att organisera livsmedelstransporterna från Nordkaukasien till Moskva. Till sydarméns chef hade Trotskij samtidigt utnämnt en tsarofficer mot vilket befälhavaren över tionde armén, f.d. fanjunkaren Kliment Vorosjilov, bittert opponerade sig. Stalin och Vorosjilov var gamla vänner från tiden för det underjordiska partiarbetet i Baku.

Tsaritsyn blev snart centrum för en våldsamt opposition mot det nya militärsystemet. Trotskij rasade mot vad han föraktfullt kallade ”underofficersoppositionen” och uttalade flera gånger sitt bristande förtroende för den politiserande f.d. fanjunkarens militära egenskaper. Något som kanske inte var alldeles oberättigat med tanke på de tvivelaktiga insatser Vorosjilov långt senare skulle göra som överbefälhavare under de första krigsmånaderna 1941.

Stalin tog vid flera tillfällen öppet parti för Trotskijs militära idéer, men vinnlade sig också om goda informella kontakter med oppositionsgruppen. Samtidigt började han bombardera Lenin med krav om militära fullmakter för sin transportverksamhet, vilket Trotskij så småningom skulle bevilja efter påtryckningar från Lenin. I slutet av 1918 bröt de vita samman vid Tsaritsyn, enligt Trotskijs uppfattning därför att överkommandots styrkor utifrån brutit inringningen av staden. Det finns otaliga sovjetskildringar som vill bevisa motsatsen. Stalin upplevde Tsaritsyn som hans och Vorosjilovs hjältedåd. Volgastaden blev Stalins stad — där han skulle låta andra världskrigets avgörande drabbning utkämpas.

När i oktober 1918 den tjeckiska legionen pressats tillbaka till Ural och Trotskijs pansartåg skulle börja rulla på sydfronten, förstod Lenin, att Stalin måste avlägsnas. Röde Napoleon tålde ingen inblandning från nationalitetskommisarierna. Omständigheterna under vilka avlägsnandet skedde, är ett gott vittnesbörd om bolsjevikledarens psykologiska skarpsinne. Sovjetrepublikens president Sverdlov skickades för att med ett hederståg föra Stalin till Moskva.

De två antagonisterna möttes under resan: Stalin på väg hem i sitt hederståg, Trotskij på väg med pansartåget till Tsaritsyn. Det var Stalin som fick hoppa av och söka upp krigskommisarierna i hans kupé, som förresten varit kommunikationsministerns privatvagn under tsarregimen.

— Gå inte så hårt fram mot Tsaritsyngossarna, lär Stalin ha bett sin rival.

— De där snygga gossarna kommer att omintetgöra revolutionen, som inte har tid att vänta tills de blir torra bakom örnen, skall Röde Napoleon ha svarat, skarpt och högdraget.

Tågen fortsatte åt varsitt håll.

Varken krig eller fred

— Revolutionen är ur stånd att vare sig begråta eller begrava sina döda, hade Stalin skrivit under de världsomskakande oktoberdagarna 1917.

Bödelskärran, som under folkets jubel förde Robespirre till giljotinen, har rullat genom de flesta revolutioner.

Men hur ser det ut det mönster som i människor och rörelser fångar en revolutions dynamik? Eller, för att tala med marxisternas språk: hur sker tesens omvandling till antites?

— Mer än en gång har man frågat mig och man gör det ännu: hur kunde ni förlora makten, säger Leo Trotskij i ett sammanhang:

— Men makten är ingen materiell tingest som kan förloras liksom man tappar en klocka eller en anteckningsbok. I verkligheten är det så, att när revolutionärer, som stått i ledningen för makterövringen, på ett visst utvecklingsstadium börjar förlora makten — på ”fredlig” väg eller genom en katastrof — då är detta ett tecken på att vissa idéer och stämningar håller på att mista sitt inflytande över det ledande revolutionsskiktet eller att den revolutionära glöden håller på att slockna inom massorna själva eller att slutligen allt detta inträffar samtidigt —

Det är varje revolutions problematik och i allra högsta grad sovjetrevolutionens, som Trotskij här skisserar. Med orden fred, bröd och jord hade bolsjevikerna tolkat vad Rysslands folkmiljoner, arbetarna, musjikerna och soldaterna, kände ett desperat behov av. Men bolsjevikstatens första år gav krig i stället för fred, svält i stället för bröd, slagfält i stället för jord. Revolutionen hade samtidigt kastat omkull alla hittillsvarande begrepp och institutioner; i sina visioner och ambitioner låg den hundra, kanske tvåhundra år före i ett land som låg hundra år efter sin samtid. Allt skulle ryckas upp och förändras: den privata äganderätten, religionen, arvsrätten, äktenskapslagar, diplomati, titlar, ordnar — allt. Och allt var ett enda virrvarr av nya förordningar, nya seder, nya röster. Till och med klockorna i frälsar-kyrkans torn i Kreml, som av åldrig hävd spelat ”Gud bevar tsaren”, hade gripits av det nya. Nu spelade klockorna på sitt stillsamma och drömmande sätt ”Internationalen”.

— Man frågade sig, om det överhuvudtaget fanns någon möjlighet att av detta försvagade, förödda, förtvivlade land bygga upp ett nytt samhälle och rädda dess oavhängighet, säger Leo Trotskij i ”Mitt liv”: Det rådde brist på livsmedel. Någon armé existerade inte längre. Järnvägarna var totalt desorganiserade. Statsapparaten hade nätt och jämnt börjat fungera. Överallt sammansvärjningar — — -

Snart femtio år efteråt kan sovjetregimens första åtgärder förefalla oändligt verklighetsfrämmande. Ett av den nya regeringens första dekret gällde dödsstraffets avskaffande. En kosackgeneral som marscherade mot Petrograd för att störta dessa vildhjärnor, vilka i ryska folkets namn talade till världen över radiostationen i tsarens palats, tillfångatogs av ett bolsjevikförband. Han frigavs mot högtidligt löfte att aldrig mer kämpa mot proletariatet. Några månader senare ledde han ett av de vita förbanden på sydfrenten.

När sovjetregeringens kommissarier kom till sina ministerier, satte statstjänstemännen i bästa fall upp ett förvånat ansikte. Alexandra Kollontay, den vackraste av rebeller, revolutionens Jeanne d'Arc som utvisades från Sverige för att komma tillbaka som Sovjetunionens ambassadör, möttes på sitt ministerium av låsta dörrar. Tjänstemännen vägrade kategoriskt att ha med den nye folkskommisarien för sociala ärenden att göra. Det rådde fruktansvärd nöd bland befolkningen; blåfrusna, utsvultna barn kunde köa i timmar där någon form av hjälpverksamhet fungerade. Alexandra Kollontay kallade på några bolsjeviksoldater som arresterade tjänstemännen. Så brast hon i gråt.

Det var soldater och inte tårar som öppnade hennes ministerium. Den ryska revolutionen fick

vänja sig av med gråten.

Det är mot en sådan bakgrund vi måste se den fas av Leo Trotskij's liv som nu kommer. Liksom revolutionspartiet — eller om man har sinne för historiska paralleller, Robespierre — lyftes han upp på en folklig eruption och bars fram av indignationen över det föråldrade och hänförelsen över tusenårsriket som tycktes ligga inom räckhåll. Men hos Trotskij fanns liksom hos den franske revolutionären en dubbelhet. Den ena sidan var det glödande revolutionsgeniet, folkhjälten och skådespelaren, som lyhört fångade upp vad massan i uppror väntade att få höra av honom. Den andra sidan var distansen, ”högdragenheten”.

— Jag kunde överraska mig själv med en misstro till massornas aktionskraft och med en akademisk, abstrakt och följaktligen skeptisk inställning till revolutionen. Allt detta måste jag bekämpa hos mig själv, säger han om ungdomstiden i sina memoarer. När han blev äldre, brukade han ibland citera den franske anarkisten Joseph Proudhon: ”Ödet skrattar jag åt och vad människorna beträffar är de alldeles för ovetande och ofria för att jag skall kunna förarga mig över dem”.

Men denna kluvenhet tog sig också andra — mer avgörande uttryck. Man möter stundom hos geniet Trotskij en oförmåga att frigöra sig från dogmerna och låta det egna intellektet och initiativet spela. Denna fastlåsnings skulle i maktkampens avgörande skede få ödesdigra följder för honom. I synnerhet som Sovjetunionen under trycket av interventionen, bojkotten, hungersnöden och det allmänna kaoset formades allt mera av hårda realiteter än av marxistiska principer.

Fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk, Trotskij's kamp mot fackföreningarna och krigskommunismens sammanbrott blev hans första nederlag och upptakten till hans fall.

Genom fredsfördraget i Brest-Litovsk den 3 mars 1918 förlorade det ryska väldet en tredjedel av sin befolkning, en fjärdedel av sin yta, en tredjedel av sin åkerjord, tjugosju procent av sin nationalinkomst och hälften av sina industrier. Det var en fruktansvärd förödmjukelse för den nya regimen och en av de första konsekvenserna blev att socialrevolutionärerna lämnade sovjetregeringen. Från och med nu skulle bolsjevikerna, som egentligen aldrig haft enpartiväldet på sitt program, ensamma bilda regering. Men även bolsjevikpartiet var svårt skakat; under den hetsiga debatten om freden hade man t.o.m. stått inför hotet av en partisprängning. Det finns uppgifter att man bland de allierade, där Brest-Litovsk-förhandlingarna mellan kaiserns generaler och de röda rebellerna utåt behandlades som en komedi, spekulerade över möjligheten att förmå Trotskij att störta den fredsvivande Lenin. Den brittiske diplomaten Bruce Lockhard antecknade i sin dagbok från ett möte med Trotskij i början av 1918:

— Han förefaller mig vara en man som gärna skulle dö i en strid för Ryssland, om han bara vore säker på att det fanns en tillräckligt stor publik — — —

Ryssland behövde fred — fred till varje pris, förfäktade Lenin med hetta. Men bolsjevikerna hade lovat de desperata ryska massorna att inte bara göra slut på det hatade kriget, utan också att åstadkomma en fred utan annexioner och skadestånd. Det var på denna punkt som den våldsamma konflikten blossade upp. Skulle sovjetstatens bestånd köpas till priset av förödmjukelser, rasade de bolsjevikerna som bara några år tidigare intagit en nära nog försvarsnihilistisk ståndpunkt. Vore det då inte bättre med ett revolutionärt krig mot den tyska imperialismen, undrade man.

— Att vid denna tidpunkt genomdriva Lenins linje hade varit möjligt endast genom en partisprängning eller statskupp, säger Trotskij. Utrikeskommisarierna, som genom chefskapet över den ryska Brest-Litovsk-delegationen hamnade i främsta skottlinjen, anslöt sig egentligen aldrig till någon av de stridande grup-

perna. Han var överens med Lenin om att det inte fanns några förutsättningar att fortsätta

kriget. Men han värjde sig mot de förödmjukande fredsvillkoren.

Det var detta ställningstagande, eller snarare brist på ställningstagande, som slutligen placerade Trotskij i en för fredsförhandlingar ditintills unik position. Sovjetstaten, sade han, ville inte ha varken krig eller fred. Kaiserns diplomater fick slå i sina historieböcker ända tillbaka till det klassiska Grekland för att hitta ett parallellfall.

Fredsförhandlingarna pågick i olika omgångar på den tyska stabsplatsen i Brest-Litovsk, som nu räknas till Vitryssland. En första kontakt hade tagits redan den 26 november 1917, då en rysk delegation med trumpetare och vit flagga i spetsen gått över till den tyska sidan och begärt eld upphör. Det lyckades också. För första gången på tre år blev det lugnt längs de sargade frontlinjerna.

De avgörande förhandlingarna inleddes i januari 1918 då utrikeskommissarie Trotskij kom till den tyska stabsplatsen i spetsen för sin delegation. Man slog sig ned vid förhandlingsborden. Det var en sällsam scen. På ena sidan de grå bolsjevikerna, dessa folkuppviglare som stigit upp från bakgator, ghetton och emigrantläger och nu talade i namn av en stat där alla hittills accepterade värden kastats överbord. På den andra sidan kaiserns generaler, hohenzollarna, preussarna, den tyske utrikesministern von Kühlmann, hans österrikisk-ungerske kollega Czernin, Bulgariens konseljpresident Radoslavov och storvesiren Talaat pascha från Turkiet. ”Vi började fredsförhandlingarna i hoppet om att ge nytt liv åt arbetarpartierna i Tyskland och Österrike-Ungern liksom i ententeländerna”, säger Trotskij. Ville tyskarna gå med på en fredskonferens i Stockholm, hade den ryska delegationen undrat. En sådan konferens skulle 1 ge långt större propagandamöjligheter, menade man. Men von

Kühlmann hånlog. Egentligen — sade han efteråt — hade bolsjevikerna fritt val bara när det gällde en enda sak: vilken sås som skulle serveras till dem, när de blev uppätta.

Trotskij taktik gick ut på att vinna tid. I flammande tal, som skulle ha fått entusiasmen att brusa mot honom på massmötena, gick han till angrepp mot krigsfurstar, imperialister och kapitalister. De preussiska generalerna stirrade häpet på honom. Något sådant hade de aldrig varit med om, och de stärktes i sin övertygelse, att bolsjevikerna egentligen var galna. von Kühlmann lade vid ett tillfälle fötterna på bordet och bad de pratande ryssarna flyga och fara. Men det var inte generalernas och diplomaternas samveten Trotskij ville väcka, utan den tyska arbetarklassens.

I sina memoarer liknar Trotskij fredsförhandlingarna vid en marxistisk propagandacirkel för nybörjare. Generalen Hoffmann, den tyske stabschefen på östfronten, hade indignerat anklagat bolsjevikerna för att stödja sig på våld, medan Trotskij hetsigt förklarat, att om Hoffmann använde repressalier för att trygga storgodsägarnas välde, så tillgrep bolsjevikerna våld för att försvara arbetarna.

— Efter varje episod av denna karaktär — heter det i ”Mitt liv” — vände sig Kühlmann med sarkastisk vänlighet till Hoffmann och frågade denne, om han ytterligare hade något att andraga i den föreliggande frågan. Generalen svarade barskt: ”Nej, det här kan vara nog!” Och han kastade en ilsken blick ut genom fönstret. I detta sällskap av diplomater, generaler och amiraler som representerade Hohenzollern, Habsburg, Koburg och sultanen, fick debatterna om det revolutionära våldets betydelse en utsökt arom. En del av dessa titel- och ordensprydda herrar kunde under förhandlingarna inte företa sig någonting annat än att stirra oförstående, än på Kühlmann, än på Czernin, än på mig. De hade så innerligt gärna velat, att någon förklarat för dem vad det hela egentligen rörde sig om — — —

Till slut kastade von Kühlmann fram en karta: detta var hans territoriella krav! Accepterade bolsjevikerna eller accepterade de inte? Den 14 januari ajournerades förhandlingarna.

När Trotskij den 30 januari var tillbaka i Brest-Litovsk, hade han fått ett motvilligt medgivande från partivännerna om ”varken krig eller fred”. Men han ställdes inför ett i

praktiken tyskt ultimatum. Trotskij bröt upp från förhandlingarna med de ryktbara orden: ”Vi drar oss ur kriget, men ser oss nödsakade att vägra underteckna ett fredsfördrag.”

Nu följde den kanske mest desperata proklamation som Leo Trotskij någonsin utfärdat: Ryska armén skulle demobiliseras! Det var ett nödrop till arbetarmassorna i Europa, som han trodde skulle resa sig och förhindra att den värnlösa sovjetstaten förintades. Men den 18 februari 1918 kunde tyskarnas nya offensiv rulla österut.

För Trotskij, som brutit upp från Brest-Litovsk djupt övertygad om, att tyskarna inte skulle gå till attack, var det en personlig katastrof. För sovjetstaten en fråga om dess existens. Över radion sökte utrikeskommissarien förtvivlat kontakt med Berlin och meddelade, att han nu godtog alla deras fredsvillkor. Vi vill ha skriftligt, löd det kärva svaret. Offensiven gick ju bra. I en appell manade sovjetledningen till ”ett folkets krig” mot inkräktarna: Offra byarna där tyskarna drar fram, på samma sätt som vi gjorde under kriget mot Napoleon! Utrikeskommis- sarien vände sig också till de allierades agenter. Det lär ha funnits en skrivelse där Lenin bemyndigade ”kamrat Trotskij att ta hjälp av den franska imperialismens stråtrövare för att slå den tyska imperialismens stråtrövare”.

Först sedan offensiven pågått en vecka kom tyskarnas nya fredsförslag och nu hade de — alldeles som Lenin förutsagt skärpt villkoren. Men det fanns inget val; tidigt på morgonen den 24 februari meddelade Lenin och Trotskij i ett telegram till Berlin att de accepterade villkoren. Trotskij slapp uppleva den sista förödmjukelsen. I hans ställe undertecknade folkkommissarie Sokolnikov fördragsdokumenten den 3 mars 1918. Han gjorde det utan att läsa igenom texten.

På ett partimöte den 3 oktober 1918 förklarade Leo Trotskij:

— Jag anser det vara min plikt att inför denna auktoritativa

församling erkänna, att då många av oss, inte minst jag själv, tvivlade på att vi borde sluta fred i Brest-Litovsk, så var det endast kamrat Lenin som hårdnackat, men otroligt framsynt och vår opposition till trots, hävdade att vi måste göra det. Och nu skall vi medge, att det inte var vi som fick rätt — — —

Det var på arbetarklassens revolt i Västeuropa som upphovsmannen till tesen om den permanenta revolutionen vid årets början hade satsat allt i Brest-Litovsk. Men först mot årets slut skulle de tyska och österrikiska kejsardömena bryta samman medan människomassor i uppror drog fram på deras huvudstäders gator.

Om vi nu från Brest-Litovsk-fredens förödmjukelse förflyttar oss ett par år framåt, skall vi finna en revolutionsstat som fördrivit sina fiender, men också förlorat många, kanske de flesta, av sina vänner. Det var i ett desperat och oförsonligt försvarskrig som bolsjevikerna förvärvade sina grundläggande erfarenheter som statsbyggare. Från de första verklighetsfrämmande proklamationerna hade man steg för steg tvingats förvandla landet till ett enda väldigt militärläger. Kriget gav inget utrymme för förbrödringens revolutionsanda. I kriget hade man tvingats att säkra leveranserna till Röda armén genom hänsynslösa rekvisitioner. Under kriget hade terrorn — den röda och den vita — blivit ett vardagsinslag, ett medel bland många. På detta sätt föddes den s.k. krigskommunismen.

— Kriget gav oss förmånen att stegra disciplinen till högsta grad och att förena hundratusentals människor — kamrater - som sedan dog för att rädda sovjetrepubliken. Utan detta skulle vi alla ha gått under, förklarade Lenin på ett partimöte i januari 1920. På ett fackföreningsmöte ungefär samtidigt sade bolsjevikledaren:

— Vi slog Denikin och Koltjak, därför att vår disciplin stod högre än någonstans inom de kapitalistiska länderna. Kamrat Trotskij har infört dödsstraffet, och vi skall instämma med honom — — —

Ursprungligen var det Trotskij, Röde Napoleon, som kommit på, att man kunde trygga livsviktiga funktioner inom näringslivet genom en militarisering av arbetskraften. Men vad som varit ett tillfälligt inslag av tvingande nödvändighet — industriproduktionen låg omkring en sjättedel under förkrigsnivån blev så småningom regel. Industriarbetare inkallades som soldater till arbeten organiserade efter militärt mönster. Drygt trettio år senare skulle ett liknande system tillgripas av en annan revolution i ett trängt läge: Kina och dess folkkommuner. Detta är f.ö. inte enda beröringspunkten mellan trotskismen och maoismen.

Till en början föreföll systemet att fungera. Trotskij hävdar dock, att han redan under vintermånaderna 1919-1920 tillgodogjort sig ”en hel del ekonomiska erfarenheter som generellt kunde sammanfattas i denna huvudsakliga slutsats: krigskommunismen måste avvecklas”. Men, tillägger han i ”Mitt liv”, Lenin och majoriteten av centralkommittén motsatte sig resolut sådana åtgärder.

Detta förefaller dock vara en efterhandskonstruktion. Vid en fackföreningskongress 1920 var Trotskij en energisk förespråkare för arbetskraftens militarisering och när bolsjevikpartiet i maj 1921 höll sin tionde kongress, gick han till sådana ytterligheter i försvaret av ett ännu hårdare system, att även hans meningsfränder hade svårt att följa med.

Fackföreningarna har i sin traditionella verksamhet överlevt sig själva, förkunnade han nu. När de tillvaratar arbetarnas lokala intressen, råkar de lätt i konflikt med arbetarstatens deras egen stats — intressen. I ett system som bygger på socialismen vore det orimligt, om snäva fackliga synpunkter tilläts att bromsa arbetarstatens utveckling och planering. Fackföreningarnas naturliga roll borde i stället vara, att över gruppintressena göra sitt, för att driva på det nya samhällets utveckling. De borde, menade han, bli ett slags rekryteringscentraler för den arbetararmé som marscherade ut till det socialistiska uppbygget.

— Själv anlade jag utpräglad ekonomiska synpunkter på grundval av krigskommunismens principer och försökte förmå fackföreningarna till fortsatta kraftanstängningar, medan Lenin av politiska skäl var böjd för att lätta det militära trycket, säger Trotskij i sina memoarer.

Men mitt under tionde kongressen kom — som Lenin senare sade — ”blixten som lyste upp verkligheten bättre än någonting annat”: Kronstadtopproret! I denna rebellernas fästning, bolsjevikernas pålitligaste stödjepunkt under oktoberrevolutionen, kämpade nu desperata matroser och arbetare mot folkstaten och Röda armén.

— Lika ransoner för alla arbetande, frihet i skrift och tal för arbetare och bönder, för anarkister och vänstersocialistiska partier, frihet för fackföreningar och bondeorganisationer, befrielse av alla fängslade socialister, hette det i myteristernas upprop.

I panik avbröt kongressen sina förhandlingar, och många av deltagarna skyndade till Petrograd för att tillsammans med lojala trupper slå ned myteristerna. Detta krävde sjutton dagars hårda strider ute på den tillfrusna Finska viken. När kongressen återsamlades, var det ingen som längre ville tala om krigskommunism. Nu blev slagordet NEP, nya ekonomiska politiken, som lättade det ekonomiska trycket.

I stalinistisk historieskrivning har den skickensediga tionde kongressen framställts som en kamp huvudsakligen mellan Lenin och Trotskij. Detta är en grov förvrängning. De två bolsjevikledarna stod helt eniga mot den opposition som bl.a. krävde statens syndikalisering. Trotskij stödde därför Lenin, när denne krävde förbud mot oppositionsgrupper inom partiet. Dessa grupper, sade Lenin, är en ”direkt politisk fara för den proletära diktaturens existens”. Från och med tionde kongressen måste alla partimedlemmar foga sig efter majoritetens beslut vid risk att annars bli utstötta. Trotskij, vilken tidigare välsignat

förbudet mot andra partier som ”en tillfällig handling i självförsvar” även om den ”stod i uppenbar strid med sovjetdemokratins anda”, kunde föga ana, att den nu genomförda åtstramningen inom partiet skulle bli hans egen politiska dödsdom.

Från denna tid fick handlingsmänniskan Trotskij träda tillbaka för teoretikern. Efter segern i inbördeskriget hade Röda armén skurits ned med en tredjedel; partiet blev landets enda maktfaktor. Trotskij's verksamhetsiver inriktades nu på ekonomiska frågor inom politbyrån och på de internationella frågorna i den kommunistiska världsrörelsen. Han åtnjöt fortfarande ett enormt anseende, men saknade verklig makt. Han blev, som Isaac Deutscher säger, ”den obeväpnade profeten”. Och en ny gestalt började kasta sin skugga över sovjetsamhället: generalsekreteraren.

Dödsmässa

Låt oss ett ögonblick vända tillbaka till 1907 och de ryska socialisternas stormiga kongress i London. Det var en plejad lysande revolutionärer som dessa dagar strålade samman i den brittiska huvudstaden. Några av dem kom direkt från Ryssland i fårskinnsmössor och svarta blusar. Andra bar bonjour. Bland de över trehundra kongressdeltagarna kunde man få se Maxim Gorkij, lång och kantig och med en rund hatt på huvudet.

Den brittiske labourledaren Ramsay McDonald hade ordnat så att ryssarna fick hålla till i den s.k. Brödrakyrkan i de östra delarna av staden. Kyrkan ägdes av en sällsam sekt kristna socialister, som på sina möten brukade be den allsmäktige guden att noga vaka över furstar och rikemän, så dessa inte avvek från den breda vägen till det brinnande Gehenna. Mitt under en djupsinnig kongressdebatt om det väpnade upprorets teknik, kungjordes att konspiratörerna saknade pengar till hemresan. En engelsk liberal lånade den ryska revolutionen några tusen kronor och skuldbeviset undertecknades av samtliga delegater. Engelsmannen fick ett dokument med flera hundra signaturer där alla ryska folkgruppers namn fanns representerade, berättar Leo Trotskij. Det hör till saken att sovjetregeringen inlöste denna unika lånehandling.

Där under valven i Brödrakyrkan möttes Stalin och Trotskij för första gången. Den ene med världsryste från 1905, den andre en okänd partiarbetare från det avlägsna Baku. Den okände för hem och rapporterade i sin tidning Bakinski Proletarij (Bakuproletären):

— Några av bolsjevikerna framkastade på skämt, att eftersom mensjevikerna var judarnas fraktion och bolsjevikerna de genuina ryssarnas, vore det kanske inte ur vägen att anställa en pogrom inom partiet — — -

”Liksom i en grekisk tragedi låg det ödesmättad följdriktighet i de omständigheter och händelser vilka skapade de första konfliktelementen, långt innan det verkliga dramat började”, säger Isaac Deutscher i sin Stalinbiografi. Kampen mellan de två, den gigantiska uppgörelsen som skulle skaka, skada och omforma deras rörelse och kräva liv, många liv, var inte bara en fråga om principer. Tvärtom var det många principer som kom till just för att markera den instinktiva animositet dessa två män upplevde alltifrån deras första kontakt. Det är för just den marxistiska rörelsen ett lika obehagligt som obestridligt faktum, att personlig ovilja med sådana triviala inslag som avund, prestige hunger, maktlystnad och mindervärdighetskänslor, kunde få så enorma konsekvenser som denna uppgörelse fick.

De var årsbarn. Den ene en uppkomlings son, den andre född i en alkoholiserad skomakares hem. I skolans naturvetenskap grundlades Trotskij's skepticisism och avsmak för dunkla riter. På prästseminariet i det fjärran Tiflis insöp Stalin de rysk-ortodoxa mysterierna tillsammans med förbjuden radikal litteratur. Det var en förening som han sedan aldrig skulle kunna befria sig ifrån. När de var tjugotre år gamla gick en av dem vid Lenins sida i London, medan den andre — partifunktionären på lokalnivå — satt fängslad någonstans i Kaukasien. Som revolutionshjälte vann Trotskij ryktbarhet 1905. Stalin skrev flygblad för oljearbetarna i Baku. Vid mötet mellan dem i Brödrakyrkan 1907 var Trotskij redan något av en kosmopolit; hemmastadd i London, Paris, Bryssel, Berlin, Wien och Zürich. Den andre hade bara en enda gång tidigare varit utanför det ryska väldet: Stockholm 1906. De skulle nästa gång mötas i Wien 1913. Trotskij talade efteråt om glimten av animositet i Stalins gula ögon. Stalin talade om

Trotsky som en atlet med falska muskler. De redigerade var sin Pravda: den trotskistiska i Wien och den bolsjevikiska i Petersburg. Stalin hade så gott som undantagslöst alltid slutit upp bakom Lenin. Trotsky hade kritiserat honom: för hänsynslöshet 1903, för konfiskationsraiderna 1907 och för att vara en ”professionell utnyttjare av varje efterblivenhet inom den ryska arbetarrörelsen” i samband med den svåra schismen kring Pragkongressen 1912. Men när revolutionen kom, var det outsidersn Trotsky som Lenin anförtrode kuppens centrala roll. Partiet blev Lenin-Trotsky-partiet. Där fanns också rivaliteten mellan den glödande folktalaren, som kunde trollbinda sina åhörare, och partiorganisatören, som när han tvingades framträda offentligt, gjorde ett torrt och färglöst intryck. Röde Napoleon räddade med sin röda arme sovjetstaten när allt tycktes vara förlorat. Den andre sysslade i relativ anonymitet med livsmedelstransporter och inspektioner. När de utländska kamraterna, dessa som Stalin kände sig litet osäker inför, började komma till Moskva, var det Trotsky som de frågade efter.

Med personliga erfarenheter som bakgrund skulle också deras program — de två vägarna till socialismen — växa fram. Trotsky, kosmopoliten, såg i den permanenta revolutionen proletarstatens räddning. Hos Stalin fanns den ryska revolutionens självtillräcklighet, något som så småningom skulle utmynna i parollen: Socialism i ett enda land!

Men de oförenliga förenades också på många väsentliga punkter. Övertygelsen om socialismen som det enda människovärdiga samhällssystemet och tron på Rysslands historiska roll hade de gemensamt.

Det finns de som i striden Stalin—Trotsky velat se en förlängning av 1800-talets ryska kulturkamp mellan ”västerlänningar” och slavofiler. Men detta är en förledande generalisering. Hos ”västerlänningen” Trotsky fanns inte bara tron på den proletära världsomdaningen, utan också något av den gamla slavofildrömmen om Rysslands mission. Han hade förutsagt och så småningom fått Lenin att acceptera, att Rysslands revolution kunde leda till en arbetarstat utan ett mellanskede av kapitalism, där enligt marxismens klassiska uppfattning proletariatets revolt skulle mogna. Inte i västerlandet med dess utvecklade kapitalism utan just i det efterblivna tsarväldet, skulle socialismen bryta fram som politisk makt. Men där Stalin stannade i visserligen aldrig uttalat men ändå klart markerat tvivel på den socialistiska rörelsens ”historiska” genomslagskraft, gick Trotsky — den revolutionäre optimisten — vidare. Revolutionen kunde inte hejdas vid Rysslands gränser, den måste ”som en väldig flodvåg dra vidare”. Det var sovjetstatens uppgift att väcka världsproletariatet, att förmå det att resa sig och bryta sönder de kapitalistiska bojorna. Eftersom kapitalismens statsbildningar bromsade mänsklig utveckling, måste målet för proletariatets revolt vara en enda socialistisk värld. Därefter skulle denna enda värld börja uppbygget av en högre samhällsordning. ”Leve de proletära rådernas internationella republik”, slutade den kommunistiska internationalens appell 1919. Det var Trotsky som fört pennan.

När första världskriget bröt ut, hade Leo Trotsky till sin förtvivlan sett arbetarmassornas förräderi: de lät sig leda av sina regeringar till det imperialistiska krigets skyttegravar. I Brest-Litovsk hade han allt mer desperat vädjat till det europeiska proletariatets samvete. Men först mot slutet av 1918 hade en storm dragit fram över Västeuropa och den blev kortvarig: Europa stabiliserades med Sovjetunionen som den fortfarande enda arbetarstaten.

Vad skulle ske i en sådan situation? I sin 1906 utgivna broschyr om den permanenta revolutionen förklarade Trotsky, att om Rysslands uppror inte förmådde sprida sig, så måste revolutionen duka under för ett konservativt Europa eller förintas i sin primitiva ryska omgivning.

— Låt oss inte hemfalla åt någon subjektivism. Låt oss inte ställa till några upptåg eller känna oss personligen förolämpade därför att historien behagar slå in på invecklade och förvirrade vägar. Att förstå vad som sker, är redan att till hälften trygga en seger, säger Trotsky i sina memoarer. Men han tryggade ingen seger.

Det vore möjligt att tala om den 3 april 1922 som Leo Trotskij's ödesdag. Då höll kommunistpartiets centralkommitté ett sammanträde för att bilda ett nytt, samordnande kansli: generalsekretariatet. Trotskij deltog själv i beslutet; han betraktade generalsekreterarposten som rent teknisk till sin karaktär, inte politisk. Men om man får tro Trotskij i "Mitt liv", så skulle Lenin redan då ha uttalat sina farhågor för den nye generalsekreteraren:

— Den där kocken kommer inte att laga annat än kryddade rätter — —

Generalsekretariatet betydde rätt utnyttjat en enorm maktkoncentration. Stalin hade redan som nationalitetskommissarie, inspektionskommissarie och genom medlemskapet i politbyrå fått ett mycket stort inflytande och delvis gjort sig outhärlig för Lenin, som lagt över mer och mer av det tråkiga rutinarbetet på sin nitiska medarbetare. Genom generalsekretariatet blev Stalin partiets förbindelseofficer. Han skulle också förstå att utnyttja den posten.

Rivaliteten mellan krigskommissarien och generalsekreteraren började omkring 1920 bli känd i de inre partikretsarna, men först i december 1923, då Trotskij i ett öppet brev till en grupp Moskvakommunisterna kritiserade byråkratin, fick man utanför Kremlmurarna en aning om den fruktansvärda uppgörelse som var på väg. Stalin gjorde både 1922 och 1923 och förresten också långt senare, då striden var som bittrast, märkliga försök att närma sig Trotskij.

— Men han verkade fränstötande på mig — säger Trotskij just genom de karaktärsegenskaper som blev hans styrka när revolutionsvågen sjönk tillbaka: trångheten i hans intressesfär, empirismen, hans vulgära psyke och den egenartade cynismen hos en småstadssjäl, som visserligen genom marxismen blivit fri från en hel del fördomar, men inte lyckats ersätta dessa med en djup och genomtänkt åskådning, som kunnat smälta samman med själva personligheten — — —

Lenin hade alltsedan Tsaritsyn-konflikten 1918 uppmärksammat vakat över de två rivalerna och försökt undvika situationer, där han befara, att de kunde drabba samman. Men på förvåren 1922 drabbades Lenin av sin första hjärnblödning, som berövade honom talförmågan. Trotskij hade ungefär samtidigt, under en fisketur på Moskvaflo, halkat och vrickat foten. Han låg till sängs när Nikolaj Bucharin — snart Stalins medarbetare, senare i opposition, slutligen avrättad som "galen hund" — kom med budet om ledarens sjukdom. Trotskij berättar i sina memoarer:

— Han avslutade sin berättelse om Lenins sjukdom med att kasta sig på min säng, omfamna mig genom täcket och utbrista i jämmer: — Ni får inte bli sjuk, jag ber er, bli inte sjuk! Det är två människor som jag inte kan tänka mig som döda utan att bli förtvivlad: Iljitj och ni — — -

När Lenin på hösten 1922, kraftlös och dödsmärkt, återupptagit sitt arbete, kom hans andra hjärnblödning och i mars 1923 den tredje. Han var då definitivt avlägsnad från den politiska ledningen. Lenin dog den 21 januari 1924, endast 53 år gammal. Det har många gånger spekulerats över vilken utveckling Sovjetunionen och den kommunistiska rörelsen skulle ha tagit, om bolsjevikledaren fått leva ännu några år. Churchill, alltid bitande när det gällde bolsjevikrevolutionen, menade att Lenin "lämnade det ryska folket i ett bedrövtillstånd. Dess värsta olycka var hans födelse, dess näst värsta hans död". Men även för den reaktionäre Churchill framstod Lenin som "den ende som skulle ha kunnat hitta tillbaka till huvudvägen".

Från våren 1922 upphörde alltså i realiteten Sovjetunionens leninistiska ledning. Genom Stalins utnämning till generalsekreterare fick han partiapparaten under sin kontroll, medan Trotskij och hans röda armé sjönk tillbaka i betydelse. Inom politbyrå bildade Stalin vad Trotskij kallar "epigonernas sammansvärjning", ett triumvirat med Stalin, generalsekreteraren, Georgij Sinovjev, kommunistiska internationals president, och Leo Kamenev, Moskvasovjetens ordförande. Det enda som höll dem samman var beslutsamheten att hindra Trotskij från att träda till efter Lenin, något som vid denna tid föreföll fullständigt naturligt för tusentals kommunisterna både inom och utom Sovjetunionen. Några år senare skulle Sinovjev

och Kamenev vara Trotskij's medsammanstämning och i processernas Moskva förlänas epitetet "galna hundar" med vad detta innebar.

Triumviratet var dock inte Trotskij's enda fiender i partiet. Ännu fanns inom den marxistiska rörelsen respekten för kollektivismen och en motsvarande ovilja mot individuella särställningar. Röde Napoleon, högdragen och elegant halvgud, uppfyllde långtifrån dessa krav. Dessutom hade han för bolsjevikveteranerna ett mensjevikiskt och på annat sätt tvivelaktigt förflutet. Trotskij berättar i "Mitt liv":

— Kamenev gick omkring och frågade de pålitliga gammalbolsjevikerna, som nästan överlag hade lämnat partiet under de senaste tio, femton åren: — Skall vi verkligen tillåta att Trotskij blir enväldshärskare i både partiet och staten? Runt om i skymundan började man allt oftare att gräva fram det förflutna, man drog fram mina gamla meningsskiljaktigheter med Lenin. Detta blev Sinovjev's specialitet — — —

Trotskij, "byråkratins patriark" som Stalin med anspelning på debatterna 1920 och 1921 kallade honom, började snart förstå vart rivalens organisationsnit syftade. I diskussionen efter en överraskande strejkserie 1923 gick han därför till våldsamt angrepp mot partiapparats byråkratisering och krävde en begränsad administrativ liberalism. Mot slutet av året kom hans öppna brev, där han vädjade till ungdomen att se till, så revolutionen återvann sin egen ungdom, sedan många av de gamla veteranerna urartat till byråkrater.

För Stalin, som delvis provocerat rivalen att göra detta uttalande, kunde det inte ha kommit lägligare. Krigskommissarien uppvisade alltså ungdomen mot veteranerna — sådana som Lenin — och anklagade dem för att vara byråkrater, utropade triumfverna. Trotskij ville tydligen också upphäva förbudet mot gruppbildningar inom partiet, detta förbud som Lenin - den nu döende Lenin — kämpat så hårt för, tillade Stalin.

Under en trumeld tvingades Trotskij retirera. Han hade inte alls haft för avsikt att upphäva Lenins förbud. Vad han gett sig in på var en försiktig balansakt mellan den totala diktaturen och den snäva, till ytterlighet begränsade friheten. Hur förklara detta? Och hur skulle han förresten, som god kommunist, öppet kunna yppa sina misstankar mot generalsekreteraren?

Trotskij hävdar, att Lenin till den tolfte partikongressen i april 1923 planerat en attack mot Stalin för att få honom avlägsnad som generalsekreterare. Lenin hade blivit skrämmd över de brutala metoder som Stalin sanktionerade vid den s.k. arbetar- och bondeinspektionen. I december 1922 hade den döende bolsjevikledaren skrivit sitt politiska testamente, där han varnat för generalsekreteraren och den väldiga makt som samlats i hans hand. Samtidigt hade han, dock inte utan blick för Trotskij's brister, talat om krigskommissarien som "den dugligaste mannen i nuvarande centralkommittén". I ett tillägg daterat den 4 januari 1923 skärpte Lenin omdömena om Stalin och ville ha honom avsatt som generalsekreterare:

— Stalin är för hänsynslös, och även om detta fel i förhållandet oss kommunister emellan är uthärdligt, så blir det fullständigt odrägligt i generalsekreterarens ämbetsrum — — —

Först år 1956, efter avstaliniseringens tjugonde partikongress, fick ryska folket officiellt besked om detta testaments existens. Texten publicerades i den teoretiska tidskriften *Kommunist*, nr 6 — 1956.

I sin bok "Det verkliga läget i Ryssland", som Trotskij skrev 1927, redovisar han sitt sista samtal med Lenin. Det skedde på sovjetledarens ämbetsrum i Kreml senhösten 1922, kort före Lenins andra hjärnblödning. Inför Trotskij hade Lenin beklagat sig över byråkratins fruktansvärda tillväxt och menat att något måste göras. De skildes med en överenskommelse, säger Trotskij:

— Vladimir Iljitj: — Gott, då är vi överens. Jag föreslår er att ingå ett förbund med mig. Jag svarade: — Jag är alltid beredd att sluta förbund med en hederlig man ... Jag väntade sedan

två veckor på att få en telefonpåringning från honom, men Vladimir Iljitjs hälsa försämrades oupphörligen och han måste snart lägga sig till sängs — — -

Under förberedelserna för tolfte partikongressen var Lenin — enligt ”Mitt liv” — i livlig brevkontakt med Trotskij. Vid ett tillfälle skall den döende ledaren även ha råkat i häftig ordväxling med Stalin och i ett brev ha avbrutit alla personliga förbindelser med honom. Men genom en serie eftergifter förmådde generalsekreteraren sin rival att avstå från den planerade kongressattacken. Stalin gick i sin ödmjukhet så långt, att han t.o.m. föreslog, att Trotskij skulle tala till kongressen på Lenins vägnar, något som denne dock vägrade.

På väg till Kaukasien för att vid kurorten Suchim rekreera sig efter de mystiska feberattacker som ofta plågade Trotskij vid denna tid, mottog han den 21 januari 1924 i ett telegram från Stalin beskedet om Lenins död. Trotskij hävdar, att han på en telegramförfrågan om begravningsdagen fick svaret:

— Begravningen lördag. Under inga förhållanden kan ni hinna tillbaka. Vi råder er att fortsätta kuren — — — I själva verket begravdes Lenin först på söndagen.

— Under långa dagar låg jag på en balkong som vette ut mot havet, säger Trotskij i ”Mitt liv”: Det var i januari månad men solen stod redan varm och klar på himlen. Mellan balkongen och det glittrande havet höjde sig palmerna. Till den ständiga febern sällade sig den gnagande tanken på Lenins död ... Tillsammans med fläkten från havet inandades jag med hela min själ vissheten om riktigheten i mitt historiska perspektiv och i min kamp mot epigonerna — — —

Men i Moskva tjänstgjorde Stalin som överstepräst i en sällsam marxistisk dödsMESSA. I socialismens huvudstad byggdes en helig grav, där revolutionsledarens balsamerade kropp bisattes, medan Stalin till den dödes minne mässade en trohetsed, som föreföll att i lika delar ha komponerats av marxismens språk och den rysk-ortodoxa ritualens litanior:

— Arbetarklassens söner. Söner av armod och strid. Söner av otroliga försakelser och heroiska ansträngningar.

Lämnade oss gav oss kamrat Lenin i arv att bära högt och hålla ren partimedlemmarnas upphöjda värdighet. Vi svär Dig, kamrat Lenin, att vi hedersamt skall uppfylla detta Ditt bud.

Lämnade oss gav oss kamrat Lenin i arv att som vår ögonsten bevara partiets enhet. Vi svär Dig, kamrat Lenin, att vi hedersamt skall uppfylla även detta Ditt bud.

Lämnade oss gav oss kamrat Lenin i arv att bevara och stärka proletariatets diktatur. Vi svär Dig, kamrat Lenin, att vi inte skall spara våra krafter — — -

Det var en för varje marxistiskt tänkande fullständigt vidrig akt. Lenins änka protesterade och intellektuella kommunister rasade. Men än i dag står sovjetledarna vid högtidliga tillfällen på det mausoleum, som på sitt sätt blivit en symbol för hur långt en revolutions arvtagare kan avlägsna sig från revolutionens idé.

Även Leo Trotskij accepterade leninkulten som taktiskt nödvändig. I maj 1924 lästes ledarens testamente upp inför partiets centralkommitté. I ”Stalin, der rote Diktator” berättar B.

Bazjanov, som var närvarande, att det var alldeles dödyst vid uppläsningen. Stalin såg plågad ut. Så tog Sinovjev till orda:

— Kamrater, varje Iljitjs ord är för oss en lag. Vi har svurit att fullgöra hans verk. Men nu kan vi till vår glädje finna, att kamrat Lenins farhågor på en punkt visat sig vara ogrundade. Jag syftar på den punkt som rör vår generalsekreterare. Ni har alla bevittnat vårt harmoniska samarbete under de senaste månaderna. Och liksom jag kommer ni med glädje att säga att Lenins farhågor visat sig ogrundade — — —

— Ja, fyllde Kamenev i: Vår generalsekreterare måste kvarstå i sitt ämbete. Låt oss därför inte offentliggöra detta dokument — — —

Lenins änka protesterade. Trotskij lyssnade tigande. Han var för stolt att säga något.

”Man för bort kamrat Trotskij”

Sommaren 1924 for socialisten och blivande borgarrådet Zeth Höglund till Moskva för att delta i den kommunistiska internationalens femte kongress.

— Käraste Gultet, klagade han i ett brev till hustrun: sedan fem dagar här och intet utträttat, ej ens skrivit hem, hettan är ursinnig, obeskrivlig, man blir nästan sinnesslö — — —

Från sin plats i kongresshallen hade Zeth Höglund sett Leo Trotskij komma in och sätta sig bland de ryska delegaterna. En applådåska hade rullat mot honom, men bolsjevikledaren låtsades som om han ingenting hört. På gatorna lade Höglund märke till hur fullständigt obekanta människor kunde gå fram till den ryktbare krigskommissarien; de ville visa honom sin sympati. Men Trotskij såg bara plågad ut och vek undan. Han hade ingenting att säga. Ännu. Varken åt kongressen eller därute på gatorna. Under några kongressdagar i maj hade Trotskij nämligen valt, vad som skulle leda till hans politiska utplåning: den absoluta lojaliteten mot det parti som han ansåg vara arbetarklassens enda legitima språkrör, men som mer och mer börjat bli generalsekreterarens.

Det ryska kommunistpartiets kongress i maj 1924 markerar en ödesdiger kursändring i den marxistiska rörelsen. Vid detta möte riktades mot en marxist för första gången en anklagelse som ditintills varit förbehållen religionen: tankesynd! Stödda på den massivt fientliga talang som Stalin, generalsekreteraren, uppåddat, krävde triumvirerna att Trotskij inte bara skulle underkasta sig partiets disciplin. Han skulle också symboliskt falla på knä för kongressen och erkänna att *han tänkt fel*.

Trotskij skulle i sin enorma respekt för rörelsen inte ha varit obenägen att gå med på detta. Men han kunde inte, och försöket att svara speglar hans dilemma.

— Partiet har sist och slutligen alltid rätt, ty partiet är det enda beprövade hjälpmedel som proletariatet äger för att lösa sina fundamentala problem, förklarade han inför den fientliga församlingen: Jag har redan sagt, att ingenting kan vara lättare än att inför det egna partiet säga: all min kritik, mina påståenden, mina varningar, mina protester — alltsammans var bara ett misstag. Jag kan emellertid, kamrater, inte säga detta, ty jag tänker det inte! Jag vet att ingen får ha rätt mot partiet. Man kan endast ha rätt med partiet, ty historien har inte skapat någon annan väg till insikten om vad som är rätt. Engelsmännen har ett uttryck: Right or wrong — my country. Vår historia ger oss så mycket större orsak att säga: vare sig partiet har rätt eller fel i vissa konkreta fall, så är det ändå mitt parti — — —

I detta Trotskijs desperata försök att klargöra sin position, finns inte bara förklaringen till våldsamheten i de kättarprocesser som skakat den kommunistiska rörelsen; ett — som man kan hoppas — nu avslutat kapitel. Trotskij ger här också nyckeln till sitt eget fall.

Det hör nämligen till paradoxerna i denna uppgörelse att förrädaren, opportunisten och konspiratören Trotskij under maktkampens avgörande fas kom i underläge just tack vare sin absoluta partihängivenhet. Stalin kunde lita på, att vilka angrepp som han än riktade mot sin rival, skulle denne aldrig komma på idén att vädja till opinionen utanför partiet. Sympatibevisen på gatorna 1924 från de många missnöjda, som i den kritiserade krigskommissarien såg en oppositionsledare, uppfattade Trotskij därför närmast som en belastning. Hans kamp 1923 för en begränsad liberalisering hade inte gällt dessa de många, utan partiet. Mot oppositionen utanför rörelsen stod han lika främmande och likgiltig som Stalin — i vissa sammanhang t.o.m. långt likgiltigare.

Trotskij avgick som krigskommissarie i januari 1925 utan en antydning om att mot sina fiender försöka utnyttja den krigsmakt, som han byggt upp. Han gick så långt i sin lojalitet, att han

under en period t.o.m. tog avstånd från anhängarna utomlands och förnekade existensen av Lenins testamente. Fram till sin död skulle han behållit förfäktat proletariats diktatur som den enda acceptabla samhällsformen i Sovjetunionen. Av två partier i denna stat, måste det ena ovillkorligen bli kontrarevolutionärt, hävdade han.

Detta att Trotskijs avsikt aldrig var att organisera något fristående parti, utan att han såg sin opposition som uteslutande kommunistisk, är mycket betydelsefullt om man skall förstå denna uppgörelse. För både Stalin och Trotskij var utgångsläget och spelreglerna en gång för alla fixerade. Men Stalin var den överlägsne taktikern.

— Leo Davidovitjs recidiv av febern sammanföll med den vansinniga förföljelsen, som för oss var värre än själva sjukdomen, skrev hustrun Natalia Sedova 1924: Pravdas helsidor föreföll oss omätliga, ändlösa: varenda tidningsrad, varenda bokstav var lögn. Leo Davidovitj teg. Men vad kostade honom inte denna tystnad! Hans vänner besökte honom på dagarna och ibland på nätterna. Jag erinrar mig, att en och annan frågade honom om han läst dagens tidning. Han svarade, att han överhuvudtaget inte läste tidningar. Och det var sant: han tog i dem, ögnade igenom dem och kastade dem ifrån sig. Det var nog för honom att kasta en blick på dem, så väl kände han innehållet. Han kände alltför väl de kockar som tillagade anrättningen, för varje dag evigt densamma. Att läsa en tidning under dessa dagar, sade han, det var som att sticka en lampborste i halsen. Hans bronkitis förvärrades ständigt på grund av hans nervositet. Han hade blivit fruktansvärt mager och blek. Inom familjen ville vi undvika att tala om förföljelsen. Ändå var det omöjligt att tala om något annat. Jag minns i vilken sinnesstämning, jag dagligen gick till mitt arbete i kommissariatet för folkupplysning. Det var som att löpa gatlopp — — —

Och vari bestod då Trotskijs brott? Den som studerar kontroversen, säger Isaac Deutscher, kan ofta få en kuslig känsla av att själva tvistefrågan är odefinierbar och att striden, efter att ha uppväckt otyglat hat och bitterhet, rinner ut i sanden.

Det började, som vi minns, med debatten om byråkratin 1923. Stalin, tesernas mästare, hade på en konferens i början av 1924 formulerat Trotskijs sex misstag:

- att i politbyrån ha stött åtgärderna under orosmånaderna 1923, för att sedan öppet kritisera politbyrån,
- att ha satt sig högre än kamraterna — ja, intagit en övermänniskas attityd,
- att ha vägrat klart säga ifrån om han stödde centralkommittén eller oppositionen,
- att som ”byråkratins patriark” ha uppviglat partiet mot dess organisationsapparat,
- att ha gjort sig till språkrör för den småborgerliga intelligentsian,
- att ha påstått att uppkomsten av hemliga fraktioner berott på partiledningen, fast alla visste, att dessa fraktioner bara avspeglade kvarlevande klassintressen.

Vid denna tid började också leninkulten att systematiskt odlas. Den kulten dömde Trotskij. Stalin och hans medarbetare kunde med citat efter citat — tolv, femton, ja tjugo år gamla — påvisa att deras fiende hela sitt liv illvilligt bekämpat Lenin. Under jakten efter antileninistiska citat hittade man broschyren från 1906 om den permanenta revolutionen. Mot denna permanenta kamp, dessa eviga revolutioner, kunde Stalin hösten 1924 ställa sin tes om socialism i ett enda land. Det var den ryska revolutionens självtillräcklighet och inneboende kraft som proklamerades och det var något som mera svarade mot de kris- och krigströtta ryska massornas behov av stabilitet, än Trotskijs — som det snart hette — vanemässiga satsning på revolutioner.

Hösten 1924 rasade också den s.k. litterära debatten. Det var Trotskij som tog upp striden med sin bok ”Lärdomar från oktober”, där han påminde att Stalins medsammansvurna Sinovjev

och Kamenev under de kritiska novemberdagarna 1917 av Lenin betecknats som ”revolutionens strejkbrytare”. Triumvirerna lade genast fram sin version av oktoberrevolutionen, där Trotskijns insatser bagatelliserades. Det var den första ryska historierevisionen. Under tiden hade den kommunistiska internationalen uttalat sin förkastelsedom över kättaren.

I ”Moskva tur och retur” berättar Zeth Höglund:

— Jag satt med i en delegation som hade till uppgift att formulera ett uttalande i frågan om Trotskij. Bland de ryska delegaterna befann sig Stalin. Han hade ditintills inte framträtt på Internationalens kongresser — kanske på grund av sina bristande insikter utanför ryskan — men man visste att han satt bakom kulisserna ...

Det framlades från finskt håll en resolution, naturligtvis nedgörande för Trotskij. Stalin var inte nöjd med den, och de ryska delegaterna föreslog i stället en bannbulla. Jag frågade var denna resolution fanns att få, varpå en finsk representant svarade: Det är en broschyr på 80 sidor och den finns endast på ryska. Den anslöt sig kongressen enhälligt till ...

Det är en symbolisk episod i den kommunistiska Internationalens historia — anslutningen till ryska uttalanden som man inte kunde läsa, än mindre förstå! — — —

Trotskij avböjde att skriftligen yttra sig i egen sak, tillägger Zeth Höglund.

Sedan Trotskij vid årsskiftet 1924-1925 avgått som krigskommissarie, tilldelades han några mindre betydelsefulla uppdrag inom den ekonomiska förvaltningen. Här vaknade på nytt hans intresse för Rysslands industrialisering — den Stalin skulle genomföra några år senare. Men Trotskij trodde inte på Stalins väg. För att vinna den ekonomiska kampen mot USA — kapitalismens främsta fäste — fick inte sovjetstaten isolera sig, menade han. Revolutionen måste föras vidare.

— De nya problem som jag mötte i mitt arbete, behandlade jag i föredrag, böcker och broschyrer, säger Trotskij själv om denna tid: Stalins apparat var i hälar på mig. Varenda praktisk åtgärd som jag företog, gav anledning till en komplicerad intrig bakom kulisserna. Varje teoretiskt ställningstagande gav ny näring åt den löjligen myten om ”trotskismen”. Mitt praktiska arbete försvårades av de mest orimliga tilltag — --

Triumviratet började vid denna tid marschera i otakt. En partigrupp, dit Stalin så småningom anslöt sig, ville fortsätta den nya ekonomiska politikens bondevänliga linje, fast det visat sig att de rika bönderna, kulakerna, profiterade på de fattiga böndernas produktion, samtidigt som de kunde anklagas för kontrarevolutionär verksamhet. Kamenev och Sinovjev utdömde den milda NEP-politiken mot storbönderna som omärksamt och sökte sig till Trotskijns vänsteropposition. De hade också med stigande olust sett hur generalsekreterarens grepp över partiapparaten hårdnat och hur han, när de inte längre behövdes i så hög grad mot Trotskij, dragit sig undan samarbetet.

— Aha, de har tydligen beviljat varandra ömsesidig amnesti, lär Stalin sarkastiskt ha konstaterat, när oppositionen slutligen förenades.

— När vi för första gången åter träffade varandra, sade Kamenev: Ni behöver bara visa er tillsammans med Sinovjev på en tribun, så skall partiet omedelbart inse var det har sin verkliga centralkommitté berättar Trotskij i ”Mitt liv”. Men fullt så enkelt var det inte längre.

Det fanns de som varnat Trotskij för alliansen med Sinovjev och Kamenev, och deras förenade opposition fram till det slutliga sammanbrottet hösten 1927 blev också en sällsynt förvirrad tid med inbördes splittring, taktiska missgrepp, konspirationer och motkonspirationer. Stalin följde dem med växande segervisshet.

Åtskilligt av förvirringen får väl tillskrivas, att trion in i det sista höll fast vid föreställningen att oppositionens kamp också var det leninistiska partiets, samtidigt som rebellerna insåg, att

de i den striden ovillkorligen måste röra sig på gränsmarker.

När blev revolutionen en kontrarevolution, och när hotade deras rörelse innanför partiet att bli en rörelse utanför — ett separat parti? Detta var den ständiga frågan och varje åtgärd måste från en sådan utgångspunkt ha inneburit svåra politiska samvetsbetänkligheter. Men steg för steg frigjorde sig Trotskij från de lojalitetskrav som fått honom att tåga 1924. Hans kamp mot generalsekreteraren blev mer och mer desperat; nu gällde det att slå lika hårt och lika hänsynslöst som motståndaren. Ändamålet fick helga medlen.

Trotskij berättar i sina memoarer hur det i Moskva och Leningrad organiserades hemliga möten, som samlade ”ett tjugotal, ett hundratal, upptill tvåhundra som ville lyssna på några av oppositionens talesmän”:

— Under dagens lopp kunde jag hinna med att besöka både två och tre, ibland fyra sådana sammankomster ... Mitt under diskussionerna kunde kontrollkommissionens utsända dyka upp och uppmana de församlade att skingra sig — — —

I juli 1926 kunde Stalin inför partiets centralkommitté avslöja, att halvt hemliga oppositionsgrupper organiserats inom armén. Detta tvingade Trotskij och hans närmaste att i oktober underteckna en deklARATION, där de erkände brott mot parti-stadgarna, samtidigt som de förband sig att upplösa gruppbyggnaden inom partiet. Trotskij utstöttes ur politbyrån och Sinovjev avsattes som Kominternchef. Ett halvår av skenbart lugn följde, innan den avgörande krisen bröt ut.

Sommaren 1927 tycktes ett krigshot hänga över Sovjetunionen. Storbritannien hade avbrutit de diplomatiska förbindelserna med Kremlregeringen, och i Warszawa hade en sovjet-diplomat mördats. I Kina gick general Chiang Kai-shek — som Stalin valt att stödja trots oppositionens bittra kritik — till attack mot Mao Tse-tungs kommunister. Resultatet blev det fruktansvärda blodbadet i Shanghai.

— Epigonernas politik i Kina innebar att bolsjevismens alla traditioner trampades under fötterna. Kinas kommunistiska parti hade mot sin vilja underordnats det borgerliga Kuomintang, förklarar Trotskij. Det är en historieskrivning som Mao Tse-tung i dag utan vidare skulle kunna acceptera, om historikern bara inte vore Trotskij.

— En våg av vrede drog genom partiet efter blodbadet i Shanghai, heter det vidare i Trotskij's memoarer: Oppositionen lyfte huvudet. De oppositionella kom löpande i dussintal till mig i Koncessionskommitténs byggnad — — —

I denna situation gjorde Trotskij sitt beryktade s.k. Clemenceau-uttalande. Den franske statsmannen hade 1917 anklagat den sittande regeringens ineffektivitet i kriget mot tyskarna, innan han själv gripit makten. Om Sovjet råkade i krig, skulle oppositionen kunna göra något liknande, ville alltså Trotskij nu ha sagt. För många i sovjetledningen — inte bara Stalin och hans vänner — föreföll sådana uttalanden under dessa krisdagar gränsa till rena högförräderiet.

Den 7 november 1927, oktoberrevolutionens tioårsdag, samlades oppositionella till demonstrationer i Moskva och Leningrad. Den stalinistiska historieskrivningen har talat om ett kuppöversök.

”Kamp mot högern, mot kulakerna, NEP-männen och byråkraterna”, ”Vi vill fullfölja Lenins testamente”, ”Mot opportunist, mot splittring, för det leninistiska partiets enhet”, stod det på demonstranternas banderoller. Plakaten blev vridna ur händerna på dess bärare och rivna i småbitar, plakatbärarna genompryglade, förklarar Trotskij i ”Mitt liv”:

— En milissoldat avlossade ett skott mot min bil under förevändning att det varit ett varningsskott. Någon hade riktat hans hand. En berusad brandsoldat hoppade upp på fotsteget till min vagn, vräkte ur sig en massa grovheter och krossade rutan — — -

Nu hade Stalin fått den förevändning som han behövde för att definitivt slå till. Den 14 november 1927 uteslöts Trotskij tillsammans med Sinovjev ur det parti som han varit med om att föra till makten. På den femtonde partikongressen en månad senare — där det väldiga industrialiseringsprojektet tillkännagavs — konstaterades att ”anslutning till oppositionen och propaganda för dess åsikter är oförenliga med medlemskapet i partiet”. Lama försök att tala till oppositionens försvar dränktes i ett fruktansvärt oväsen.

— Nog kamrater, ropade Stalin, vi måste sätta punkt för det här spelet — — —

Men ännu återstod två avsnitt.

Den 12 januari 1928 fick Leo Trotskij veta, att han tillsammans med sin familj skulle deporteras till Alma Ata i Kazakstan nära kinesiska gränsen. Partiledningen fruktade demonstrationer vid avresan och uppsköt det första försöket som var utsatt till den 16 januari.

Så här berättar Natalia Sedova:

— Nästa morgon ringde det på dörrklockan och hela lägenheten översvämmades av civila och uniformerade GPU-agenter. Man läste upp en arresteringsorder och en order att Leo Davidovitj omedelbart under bevakning skulle föras till Alma Ata ... Vi låste in oss på ett rum i sällskap med två av våra gäster. Underhandlingarna med GPU-agenterna fördes genom den låsta dörren. Dessa visste inte, vad de skulle göra, de funderade över saken och telefonerade till sina överordnade. Slutligen fick de sina instruktioner och förklarade att de på order ämnade spränga dörren. Under tiden dikterade Leo Davidovitj en instruktion, hur oppositionen skulle uppträda i fortsätt-

132 133

ningen. Vi öppnade inte. Man hörde hammarslag mot dörren. Glasrutan i dörren krossades och en uniformerad arm blev synlig. — Skjut mig, kamrat Trotskij, skjut mig, upprepade Kisjkin alldeles utom sig. Han var en gammal officer som mer än en gång ledsagat Leo Davidovitj på dennes resor vid fronterna. — Vad är detta för dumheter, Kisjkin, svarade Leo Davidovitj lugnt: här är det ingen som tänker skjuta er. Gör ni bara, vad ni blivit ålagd. Agenterna öppnade dörren och trädde in, upprörda och förvirrade. När de såg att Leo Davidovitj endast hade tofflor på fötterna, letade de fram hans skor och satte dem på honom. Sedan letade de rätt på hans päls och mössa. Leo Davidovitj vägrade att följa med. De tog honom under armarna och släpade iväg honom. Vi följde skyndsamt efter. Jag fick i största hast på mig min päls och mina skinnfodrade kängor. Dörren smällde igen med en skräll bakom mig. Bakom dörren hörde jag larm. Med ett skrik lyckades jag hejda den eskort som släpade Leo Davidovitj ned för trapporna. Jag fordrade, att de skulle släppa ut mina söner. Den äldste skulle följa oss i förvisningen. Dörren öppnades på vid gavel, pojarna störtade ut, likaså våra gäster. När det bar ned för trapporna ringde Leo Sedov (äldste sonen) på varenda dörr och skrek: — Man för bort kamrat Trotskij! Man för bort kamrat Trotskij!

Förskräckta ansikten tittade ut i dörröppningarna. I huset bodde bara sovjetfunktionärer — — —

Ett protokollutdrag

GPU:s specialdomstol i Moskva den 18 januari 1929.

Behandlat: Fallet Trotskij, Leo Davidovitj, enligt mom. 5810 i kriminallagen anklagad för kontrarevolutionär verksamhet som yttrat sig i organiserandet av ett illegalt, sovjetfientligt parti, vars verksamhet på senaste tiden gått ut på att anstifta sovjetfientliga handlingar och förbereda väpnad kamp mot sovjetmakten.

Beslut: Medborgaren Trotskij, Leo Davidovitj, utvisas från Sovjetunionens territorium.

Precis på dagen ett år efter deportationen hade Stalin i politbyrån föreslagit att Trotskij skulle utvisas från Sovjetunionen. Även i sin deportation hade rivalen blivit farlig med sin omfattande korrespondens, sin orubbliga hållning och det martyrskap som gett honom många nya vänner.

Natten till 10 februari 1929 gick därför ångaren 'Iljitj' ut ur Odessas hamn och mot Bosporon och Turkiet. Det var mycket kallt och en isbrytare fanns på plats för att bana väg.

På hamnpiren stod ett förband soldater ur den armé som Leo Trotskij byggt upp. De stirrade ut i mörkret efter det bort-glidande fartyget. På dess däck stod en nu mycket ensam man med utdrag ur ett polisprotokoll i sin hand. De sparsamma ljusen från sovjetkusten blev allt avlägsnare. Till slut skulle de helt försvinna.

Jakt på en gengångare

— Du är ju här för att jaga Trotskijs mördare — — Den tjeckiske diplomaten — en bekant sedan flera år tillbaka

— log något maliciöst, när han med sin allra älskvärdaste ton tog upp den känsliga frågan. Vi balanserade med ölglas och tallrikar i en av det praktfulla Černický-palatsets salonger i Prag. Det tjeckoslovakiska utrikesdepartementet höll mottagning för statsgästen, utrikesminister Torsten Nilsson. Och tjecken hade alldeles rätt. Mitt officiella ärende i Prag var att för Expressens räkning följa excellensens tjeckoslovakiska resa; det inofficiella att — som jag trodde — mycket diskret försöka finna några spår efter Ramón Mercader alias Jacques Vandendreschd, som den 6 maj 1960 försvann från Mexico City och in i den stora kommunistiska glömskan.

Den älskvärda repliken i Černický-palatset satte punkt för jakten på mannen med ishackan. Det skulle ha varit fullständigt meningslöst att fortsätta. Officiellt råder i Tjeckoslovakien en gravens tystnad om Ramón Mercader: det enda som bekräftades är att han fick hjälp av två tjeckoslovakiska diplomater, när han frigavs ur det mexikanska fängelset. En partihistoriker, som jag senare talade med, sade sig också han ha sett uppgifterna i bl.a. New York Times om att Trotskijs mördare skulle ha bosatt sig i Prag. Men mera ville han inte veta.

Och ändå; en kort tid innan jakten på gengångaren växlades in på mera officiella banor, hade två källor i Prag — fullständigt oberoende av varandra — kommit med nära nog identiska uppgifter: Ramón Mercader lever! Efter ankomsten till den tjeckoslovakiska huvudstaden 1960 vistades han en längre tid på kurorten Karlsbad, innan han anställdes som arkivarbetare på Klement Gottwaldmuseet — partimuseet — på Rytířská i Prag. (Där arbetade han åtminstone för ett par år sedan. Enligt en av källorna skulle han sedan ha lämnat Tjeckoslovakien och bosatt sig i Östtyskland. Andra uppgifter ville göra gällande, att han vistades i Polen. Men båda dessa påståenden gav intryck av någon slags rökridå.)

Den avbrutna jakten på en gengångare i Prag dessa tidiga vårdagar 1966 skulle snart överskuggas av den politiska konfrontationen med en annan; Leo Trotskij själv. Och den kontakten skedde medan det ryska kommunistpartiets marskongress var dominerande nyhet i Pragtidningarna, och man tyckte sig spåra en tjeckisk olust över rykten om stramare tyglar och rehabilitering av Stalin.

Ett par dagar efter mötet med den tjeckiske diplomaten i Černický-palatset, blev jag som förste icke-kommunistiske journalist mottagen på institutet för det tjeckoslovakiska kommunistpartiets historia. Ústav Dějin Komunistické Strany Československa. I ett konferensrum, där både Lenin och gamle partichefen Klement Gottwald tronade i marmor, möttes jag av institutets vicechef, dr Jiří Čech, och en grupp av hans medarbetare, samtliga partihistoriker. Under några eftermiddagstimmar fördes i detta konferensrum en tämligen öppenjärtig diskussion om inte bara Trotskij och trotskismen utan också om världskommunismens

utveckling med den ryskkinesiska konflikten som bakgrund. Sammanträffandet slutade med det överraskande erbjudandet, att jag kunde få ta del av det material tyvärr något begränsade — som fanns om Trotskij i institutets bibliotek. Tillsammans med bibliotekarien fick jag själv gå igenom kartoteket, och det var med ett mångtydigt leende som han noterade en av mina beställningar: de fullständiga stenografiska protokollen från häxprocesserna i Moskva 1936, 1937 och 1938. Efter ett par dagar vid dessa protokoll — som översattes till tyska — började jag förstå, att tjeckerna gett mig min kanske nyttigaste lektion i konsten att nalkas dagens kommunistiska problem. Där utanför biblioteksfönstret fanns det Prag som bokstavligt och politiskt befann sig mitt uppe i en islossning, det Prag som läste mellan tidningsraderna om den ryska partikongressen och det Prag som diskuterade det tjeckoslovakiska näringslivets nya utvecklingslinjer — dessa som ledde bort från dogmatisk och snäv planhushållning. Och samtidigt, ur de gulnade luntorna, statsåklagaren Andreij Vysjinskijs spökröst:

— Unser ganzes Land, jung und alt, erwartet und fordert das eine: die Verräter und Spione, die unsere Heimat dem Feinde verschachem vollten, miissen wie räudige Hunde erschassen werden — — —

Förgånget och nuvarande. Detta var vad tjeckerna på olika sätt ville markera, när de lämnade sitt bidrag till jakten på en gengångare.

I de föregående avsnitten har jag avsiktligt undvikit diskussion och värderingar kring Trotskij och trotskismen, då jag sett det som min uppgift att så objektivt som möjligt försöka förmedla några glimtar av denne mycket färgstarke revolutionär. Det unika tillfället att med en grupp ledande partihistoriker i Östeuropa få diskutera trotskismens ideologiska och historiska problem, har gjort det möjligt att behålla denna journalistiska teknik också i ett försök till analys och summering.

Utgångsläget när dagens — och i ännu högre grad morgondagens — kommunistiska historieskrivning skall ta itu med Leo Trotskij, är en skarp skiljelinje mellan trotskismen som politiskt fenomen och dess upphovsmans historiska roll. Man väljer att först fastslå trotskismen som oåterkalleligen död.

— Kan man ens definiera begreppet trotskism, sade en av partihistorikerna i Prag: Trotskijs åsikter har blivit så förvrängda och vulgariserade, trotskismen med tiden så oklar att bara en definition av begreppet skulle kräva en mycket omfattande vetenskaplig analys. Och, från detta utgångsläge, hur skulle det då vara möjligt att ens i mycket grova drag kunna fastslå om det ena eller det andra fenomenet inom världskommunismen är trotskistiskt? Det är alldeles riktigt att man i den rysk-kinesiska ordväxlingen bollar med ömsesidiga beskyllningar för trotskism. Termen borde inte användas. Trotskij och trotskismen lämnar inga svar på dagens problem — — —

För kommunisterna i Prag liksom på sannolikt de flesta andra håll i världen, är således trotskismen som rörelse något definitivt avslutat. Studerar man den, så är det som historiskt fenomen. Än i dag existerar visserligen grupper som kallar sig trotskistiska i t.ex. Frankrike och Mexiko, men de framstår i stor utsträckning som ett slags äldre herrars klubbar utan förankring i dagspolitiska realiteter, menar man.

Vad kommuniströrelsen beträffar så har en del iakttagare i den växande polycentrismen velat se ett trotskistiskt inslag. Detta beror antagligen på att många — felaktigt — uppfattar Trotskij enbart som politisk motpol till Stalin och från detta felaktiga utgångsläge drar slutsatsen att avstaliniseringen skulle ha med trotskism att göra. Resonemanget blir på så sätt helt verklighetsfrämmande; det räcker att erinra sig att vid avstaliniseringens 20:e partikongress 1956, då en rad stalinoffer rehabiliterades, förblev Trotskij politiskt bannlyst. Ingenting har sedan dess förändrats. Det vore lika felaktigt att sätta etiketten trotskism på Titos kätteri 1948 som att vilja spåra en trotskistisk renässans i dagens självständighetssträvanden i Östeuropa eller i de västeuropeiska kommunistpartiernas försök att markera egna politiska linjer.

Naturligare vore i så fall att, åtminstone vad den östeuropeiska, nationalistiskt präglade utvecklingen beträffar, tala om en strävan efter att i praktisk politik försöka tillämpa de teorier som nationalitetsexperten Stalin en gång framlade för att sedan i handling så fullständigt underkänna.

Vill man nödvändigtvis dra paralleller så vore det kanske möjligt — hur illa det än må skorra i kinesiska öron — att finna en gemensam nämnare mellan Leo Trotskij och Mao Tse-tung, både när det gäller den förres tes om den permanenta revolutionen och den senares revolutionspolitik liksom deras gemensamma intresse för arbetskraftens militarisering. Detta om man nu kunde bortse från de historiska betingelser under vilka de trotskistiska teserna kom till och de helt andra förutsättningar som i dag gäller för den kinesiska politiken.

— Det finns alltid analogier, sade en av partihistorikerna i Prag om just denna mao-trotskism. Men, tillade han, man kan också konstruera analogier — — —

Men detta att underkänna trotskismen som princip är inte detsamma som att underkänna Trotskij som en av vår tids stora marxistiska tänkare. Det väckte åtskillig uppmärksamhet för några år sedan, när en östtysk grupp med dr Wolfgang Harich i spetsen formulerade ett program för oppositionell kommunism där det bl.a. krävdes att den marxistisk-leninistiska teorin skulle kompletteras med en del av Trotskijs idéer. Det är sannolikt, ja, t.o.m. ofrånkomligt i den process som världskommunismen nu genomgår, att åtskilliga av Trotskijs arbeten kommer att tas upp till förnyad granskning. Som revolutionshistoriker och kulturreformator och även när det gäller den ekonomiska politiken har han lämnat den marxistiska rörelsen ett mycket rikt och hitintills mycket illa förvaltad arv. Något som dock de tjeckiska partihistorikerna ännu tycks vara obenägna att medge.

Det är här som man kommer in på den andra faktorn i kommuniströrelsens dubbla sätt att se på dessa problem. I sitt stora Trotskijverk säger Isaac Deutscher att de kommunistiska rörelserna förr eller senare måste ta itu med Trotskijs historiska rehabilitering. Under samtalet på partiinstitutet i Prag bekräftades att ”dessa frågor inom en nära framtid skall studeras som ett vetenskapligt problem”.

— Det måste ligga i arbetarrörelsens intresse att skingra dunklet på den här punkten, sade en av partihistorikerna: Nej, vi i Tjeckoslovakien är inte särskilt angelägna. Vi har viktigare frågor att syssla med. Det här är ju förresten i första hand ett problem för de sovjetiska kollegerna. Men tro inte att vi undviker problemet. Den som vill studera Trotskij kan göra det hos oss — — —

Det politiskt vakna Prag fick i det fallet syn för sägen i början av 1966. Då publicerades nämligen, helt överraskande, en nyutgåva av ett dagboksreportage från sovjetstatens första år, ”Pravda o sovětovém Rusku” (Sanningen om Sovjetryssland). Författare var en socialdemokratisk vänsterman, Bohumir Šmeral, som sedermera blev det tjeckoslovakiska kommunistpartiets ordförande. Nyutgåvan väckte ett enormt uppseende, eftersom Šmerals bok var en osminkad skildring som i flera avseenden helt skilde sig från den traditionellt mycket förljugna kommunistiska revolutionslitteraturen. För Šmeral existerade knappt Stalin bland de ryska revolutionsledarna, däremot ägnade han en mycket stor uppmärksamhet åt Trotskij för det ”förtroende” denne ingav och för hans ”stora entusiasm för vår sak”. Det kan förresten noteras att Šmeral begav sig till Sovjet i sällskap med ”en svensk kamrat, Ture Nerman”.

Skildringar av den här typen är ett led i den historiska tillnyktringsprocess som just nu pågår i praktiskt taget alla kommuniststater. Upptakten var ju Chrusjtjovs tillkännagivande på 20:e partikongressen att en ny leninbiografi och nya lenindokument (hans politiska testamenten bl.a.) skulle publiceras, samtidigt som han efterlyste en ny lärobok i partihistoria. Under de tio år som gått sedan dess, har också sovjethistorikerna ägnat sig åt ett mödosamt restaureringsarbete, vilket åtminstone i någon mån eliminerat stalintidens grövsta svindlerier.

— Efter 20:e partikongressen har det både i Sovjet och på andra håll varit möjligt att studera Trotskij, hävdade de tjeckiska partihistorikerna. Om någon gjort det? Nåja, hans historiska rehabilitering angår strängt taget inte oss. Men på en presskonferens i oktober i fjol klargjorde faktiskt sovjethistorikerna, att man nu skall inleda en omfattande granskning av historiska fakta —

— Glöm inte att livet tar över bara det som är levande från det förflutna, löd de tjeckiska partihistorikernas avskedshälsning.

Ett av de centralaste, ännu i hög grad giltiga avsnitten i Leo Trotskijs självbiografi, är de framtidsperspektiv som han skisserar i en analys av oktoberrevolutionen.

Oktoberrevolutionens historiska innebörd var bolsjevismens försök att återuppbygga livet på ett sätt som skulle utesluta mänsklighetens ständiga återfall i krigens galenskap och samtidigt lägga grunden till en högre kultur, säger Trotskij. Men det var en uppgift som krävde årtionden för att kunna realiseras, fortsätter han: Oktoberrevolutionen måste betraktas som utgångspunkten för en ny epok i hela mänsklighetens historia. Mot slutet av trettioåriga kriget bör den tyska reformationen ha tett sig som en tillställning igångsatt av människor vilka nyss sluppit ur ett dårhus. Och ändå skulle det moderna Tyskland, England och USA, ja, hela den nuvarande civilisationen vara otänkbar utan reformationen med alla de otaliga offer som den krävde. Detsamma — fortsätter Trotskij — kan sägas om den franska revolutionen. Franska folket var säkert mycket fattigare och olyckligare några år efter Ludvig XVI:s avsättning än det varit under den gamla regimens tid. Men händelser som den franska revolutionen kan inte mätas efter några år. Utan denna revolution skulle det moderna Frankrike inte ha kunnat växa fram.

Oktoberrevolutionen måste bedömas med ett ännu bredare perspektiv, menar Trotskij i sin summering. Det var något av ett under att det efterblivna och isolerade Ryssland tolv år efter upproret lyckades tillförsäkra sina folkmiljoner en levnads standard som inte låg under förkrigsnivån. Men märk väl — fortsätter han — den verkliga betydelsen av oktoberrevolutionen låg inte i detta. Den var främst ett försök att nå fram till en ny social ordning.

Denna samhällsordning kommer att undergå förändringar, kanske till och med bli fullständigt omformad till hela sin struktur. Den kommer kanske att anta en helt ny karaktär beroende på en ny teknik. Men efter åtskilliga årtionden och århundraden skall det nya samhället blicka tillbaka på oktoberrevolutionen på samma sätt som det borgerliga samhället nu ser tillbaka på den tyska reformationen och den franska revolutionen.

— Nå, men vad har ni då att säga, vad ert eget personliga öde beträffar? Jag hör denna fråga i vilken nyfikenheten inte är utan en tillsats av ironi, fortsätter Trotskij: Jag mäter inte en historisk process med mitt personliga ödes mått. Tvärtom bedömer jag mitt personliga liv inte bara objektivt utan också subjektivt, i oupplösligt sammanhang med den sociala utvecklingens förlopp. Jag känner ingen personlig tragedi. Jag vet endast att ett avsnitt i revolutionen utbytts mot ett annat.

Med instämmande citerar Trotskij slutligen några rader som den franske anarkisten Joseph Proudhon år 1852 skrev från fängelset till en av sina vänner:

— Jag njuter av detta skådespel i vilket jag förstår varenda scen. Jag upplever dessa förvandlingar i världen, som om jag från ovan fått förklaringen på vad som sker. Det som krossar andra, det verkar upplyftande på mig, det gör mig stark och glad. Hur kan ni då begära att jag skall anklaga ödet, begråta eller förbanna människorna. Ödet skrattar jag åt, och vad människorna beträffar är de alldeles för ovetande och ofria för att jag skall kunna förarga mig över dem — — —

Det lönar sig föga — konstaterar Isaac Deutscher i "The Prophet Unarmed" — att spekulera

över vad som skulle ha hänt om Trotskij fått ta ledningen i Sovjet i stället för Stalin. Om han skulle ha lyckats genomföra industrialiseringen i jämförbar takt och omfattning utan att ha dömt det ryska folket till de försakelser, den nöd och det förtryck som blev deras öde under Stalin.

Och det är säkert lika litet lönande att spekulera över fortsättningen: häxjakterna, moskvaprocessernas förnedring, den marxistiska rörelsens systematiska förvandling till ett instrument för en allhärskares intressen.

Marxisterna brukade ofta tala om den historiska processen som det enda objektiva och partiet som inkarnationen av den historiska nödvändigheten. Trotskij förnekade sin personliga tragedi; det var bara så, att ett avsnitt i revolutionen utbyttes mot ett annat. Förräderiet och förbrytelserna var kvarlevorna från det gamla, en process som måste genomlidas under övergången till det nya.

— Din uppgift är enkel. Du har själv formulerat den: att förgylla det rätta och svärta det felaktiga, låter Arthur Koestler förhållsledaren säga i "Natt klockan tolv på dagen": Partiet lovar endast en sak: efter segern, då det inte mer kan åstadkommas någon skada, kommer materialet i de hemliga arkiven att publiceras. Då kommer världen att få veta vad som fanns bakom denna kasperteater — som du kallade det — vilken vi uppförde inför dem — — —

Nero var en produkt av sin tid. Då han dog bröts alla hans statyer sönder och hans namn utplånades överallt. Historiens hämnd är större än till och med den starkaste generalsekreterares. Jag vågar betrakta detta som en tröst — — —

Leo Trotskij fick aldrig fullborda den Stalinbiografi där dessa ord står. Ramón Mercader avslutade den med en ishacka. Eller gjorde han inte? En bödel blev gengångare. Hans rörelse sökte nya vägar. Och en partihistoriker, någonstans, hoppades kanske att inom en inte alltför avlägsen framtid få utropa:

— Trotskismen är död. Leve Trotskij!

Nero var en produkt av sin tid. Visst kan det betraktas som en tröst.

Några data

1879 Leo Trotskij föds i stäppbyn Janovka i södra Ukraina.

1888 Skoltiden i Odessa.

1898 Arresterad för politisk verksamhet i Nikolajev.

1899 Deporterad till Sibirien.

1902 Flykten från Sibirien. Mötet med Lenin i London.

1903 Ryska socialistkongressen som klövs i mensjeviker och bolsjeviker.

1905 Den 22 januari blodiga söndagen i S:t Petersburg. Trotskij åter i Ryssland i februari. I oktober den petersburgska arbetarsovjetens ledare, i december arresterad.

1906 Dömd till förvisning. Flykt under transporten.

1908 Bosatt i Wien. Utgivare av tidningen Pravda.

1912 Trotskijs kampanj mot Lenin kulminerar.

1913 Krigskorrespondent på Balkan.

1914 Krigsutbrottet och flykten till Schweiz, senare Paris.

1915 Zimmerwaldkongressen.

1916 Förvisad från Frankrike och Spanien. New York och tidningen Novyj Mir.

1917 Tsar Alexander II abdikerar i mars. Trotskij bryter upp från New York men arresteras i Kanada. Åter i Petrograd i maj. Ansluter sig till bolsjevikpartiet och arresteras i samband med julihändelserna. I september bryter Kornilovs uppror samman, Trotskij blir petrogradsovjetens ledare. I början av oktober marscherar han ut ur för-parlamentet och börjar organisera sovjetens militära revolutionskommitté (upprorets generalstab). Den 7 november arresteras den provisoriska regeringen. Trotskij utrikeskommissarie i den första sovjetregeringen.

1918 Trotskij ordförande för fredsdelegation i Brest-Litovsk.

I mars avgår han som utrikeskommissarie och blir i stället chef för krigsmakten. Under sommaren börjar hans legendariska pansartåg rulla på de ryska frontavsnitten. Trotskij organiserar Röda armén.

1919 Mot slutet av året befinner sig de vita arméerna i reträtt på alla fronter.

1920 Trotskijs strid med fackföreningarna.

1921 Kronstadtupproret och nya ekonomiska politiken.

1922 Lenin drabbas av sitt första slaganfall som så småningom avlägsnar honom helt från sovjetledningen.

1923 Trotskij till våldsamt angrepp mot partiapparatens byråkratisering. Stalin, generalsekreterare sedan 1922, tvingar honom till reträtt.

1924 Lenins död. Kampanjen mot Trotskij tilltar.

1925 Trotskij avsätts som krigskommissarie.

1927 Utesluts ur partiet.

1928 Deporteras till Alma Ata.

1929 Förvisas från Sovjetunionen och slår sig ned i Turkiet.

1933-1935 Huvudsakligen Frankrike.

1935-1936 Norge.

1936 Mexico.

1940 Dödligt sårad i ett attentat.

Personregister

Max Adler (1873-1937) österrikisk socialistisk sociolog och filosof.

Viktor Adler (1825-1918), ursprungligen läkare, blev den österrikiska arbetarrörelsens store organisatör.

Sylvia Ageloff, ”Trotskijns kurir”, socialarbetare från New York som slutit sig till Trotskij i Mexico. Under ett besök i Paris 1938 blev hon bekant med den man som skulle mörda Trotskij.

Pavel Akselrod (1850-1928) bildade tillsammans med Plechanov i Schweiz 1883 den första ryska socialdemokratiska gruppen, ”Arbetets frigörelse”. Anslöt sig till mensjevikerna 1903, efter oktoberrevolutionen 1917 bosatt i Berlin.

Alexander II (1818-1881) upphävde under sin kejsartid livegenskapen, mildrade censuren och medgav vissa ekonomiska reformer. Men efter de första årens reformsträvanden följde en svår reaktion. Tsaren föll offer för ett attentat 13 mars 1881.

Alexander III (1845-1894) blev det reaktionära skräckväldets tsar.

Alexandra Fjodorovna (1872-1918) tysk prinsessa som blev Rysslands sista kejsarinna.

Otto Bauer (1881-1938) österrikisk socialdemokrat, som omkring 1918 var en av de ledande på partiets vänsterflygel. August Bebel (1840-1913) den tyska arbetarrörelsens patriark. Hjalmar Branting (1860-1925) deltog som svensk representant vid den socialistiska internationalens möte i Basel 1912. Nikolaj Bucharin (1888-1938) en av den kommunistiska internationalens skapare och under många år Pravdas chefredaktör. Efter opposition, avbön och ny opposition mot Stalin dömdes han till döden i processen 1938.

Chiang Kai-shek (f. 1887), numera Formosas diktator, var länge den kinesiske politiker som Stalin satsade på.

Anton Ivanovitj Denikin (1872-1947) en av de vita generalerna under ryska inbördeskriget. Efter sovjetmaktens seger bosatt i USA.

Georgij Appollonovitj Gapon (1870-1906) prästen och polisagenten som i januari 1905 ledde den demonstration som utmynnade i blodiga söndagens upptakt.

Maxim Gorkij (pseud. för Aleksej Maksimovitj Pesjkov, 1868-1936) sovjetlitteraturens främste. Bland anklagelserna i häxprocessernas Moskva var att oppositionen mördat Gorkij.

Klement Gottwald (1896-1953) var pragkuppens ledande man 1948 och samma år det kommunistiska Tjeckoslovakiens president.

Edouard Herriot (1872-1957) fransk politiker som under årtionden också var en av landets främsta kulturpersonligheter.

Max Hoffman (1869-1927) tysk generalstabschef på östfronten från augusti 1916, då han efterträdde Ludendorff.

Zeth Höglund (1884-1956) var vid tiden för mötet med Trotskij det svenska

kommunistpartiets ordförande. År 1926 återinträdde han i det socialdemokratiska partiet.

Jean Jaurès (1859-1914) det gamla franska socialistpartiets främste ledare. Han mördades strax före första världskrigets utbrott.

Nikolaj Nikolajevitj Judentij (1862-1933) en av de vita generalerna under ryska inbördeskriget.

Leo Kamenev (1883-1936) var en av Stalins medsammansvurna under kampen om arvet efter Lenin. Senare i förbund med Trotskij, häktad 1934, avrättad 1936.

Karl Kautsky (1854-1938), tjeckisk-tysk socialistisk teoretiker och framstående publicist.

Alexander Kerenskij (f. 1881) blev Rysslands ledande man efter marsrevolutionen 1917. Drevs i landsflykt efter oktoberrevolutionen.

Sergej Kirov (1886-1934) avancerade snabbt efter revolutionen 1917. Han blev bl.a. partisekreterare i Leningrad, där han mördades. Mordet gav anledning till den första stora utrensningssvågen.

Alexandra Kollontaj (1872-1952) dotter till en adlig general, landsflyktig socialist, folkkommisarie efter oktoberrevolutionen. Sovjetsändebud i Stockholm 1930-1945, där hon blev utomordentligt respekterad.

Alexander Koltjak (1874-1920) under inbördeskriget den mest kände av de vita generalerna. Tillfångatogs och avrättades av sovjetregimen.

Georgij Kornilov (1870-1918) efter marsrevolutionen 1917 ryska krigsmaktens befälhavare. Efter det misslyckade kuppförsoket i september 1917 fängslad, men snart frigiven. Stupade under inbördeskriget på den vita sidan.

Peter Krapotkin (1842-1921) rysk furste som blev anarkismens främste uttolkare. Under vissa tider låg han i våldsam konflikt med Karl Marx. Efter revolutionen 1917 återvände Krapotkin till Ryssland.

Krupskaja Nadezjda (1869-1939) lärare och marxist som 1898 gifte sig med Lenin och blev hans trogna medarbetare.

Richard von Kühlmann (1873-1948) tysk diplomat som i augusti 1917 blev utrikesminister och i denna egenskap tysk delegationschef vid Brest-Litovsk-förhandlingarna.

Vladimir Nid Lenin ursprungligen pseudonym för Vladmimir Uljanov (1870-1924).

Tryggve Lie (f. 1896) norsk socialdemokrat, justitieminister 1935-1939, FN:s förste generalsekreterare 1946-1953.

Karl Liebknecht (1871-1919) blev mest känd som tysk socialistisk antimilitarist. Mördad.

Anatolij Lunatjarskij (1875-1933) författare som efter oktoberrevolutionen blev folkkommisarie för undervisningsväsendet. Gjorde en framstående kulturinsats i Sovjet.

Rosa Luxemburg (1870-1919) var av polsk-tysk ursprung. Under första världskriget satt hon flera gånger fängslad för sin socialistiska antimilitarism. Mördad.

Alexandra Lvovna, Trotskij's första hustru som han skildes ifrån i samband med landsflykten 1902.

Mao Tse-Tung (f. 1893) misstroddes länge av Stalin för sin kinesiska bondekommunism. Först sedan Chiang Kai-shek besegrats och folkrepubliken Kina upprättats accepterades Mao som en av vår tids stora marxistiska ledare.

Julij Osipovitj Martov (1873-1923) bildade tillsammans med Lenin 1895 "Kampförbundet för arbetarklassens befrielse". Efter 1903 en av mensjevikernas främste. Hans strid mot

bolsjevikregimen tvingade honom att bosätta sig i Västeuropa.

Jaime Ramón Mercader alias Jacques Mornard alias Frank Jacson alias Jacques Vandendreschd, Trotskij's mördare, var sannolikt född i Barcelona 1914. Självpågav han sig vara född i Teheran och son till en belgisk diplomat.

Ture Nerman (f. 1886), länge en av de svenska kommunisternas främste ledare. Han återvände till det socialdemokratiska partiet 1939.

Nikolaus II (1868-1918) Rysslands siste tsar. Avrättad tillsammans med sin familj.

Georgij Plechanov (1856-1918) den ryska marxismens portalfigur. Efter partisprängningen 1903 närmade han sig mensjevikerna, gick på nytt i allians med Lenin, men miste allt inflytande genom sina försök att under första världskriget underblåsa krigsstämningen i Ryssland.

Alexander Sergejevitj Pusjkin (1799-1837) Rysslands nationalskald.

Grigorij Jefimovitj Rasputin (1871-1916) munk och helbrägda- görare som genom kejsarinnan Alexandra fick ett förödande inflytande vid ryska hovet.

Georgij Sinovjev (1883-1936) kommunistiska internationalens förste ledare. I förbund med Stalin mot Trotskij, sedan med Trotskij mot Stalin. Avrättad.

Josef Stalin (1879-1953) egentligen Josef Dzjugasjvili. Utnämningen till partiets generalsekreterare 1922 blev upptakten till hans utomordentliga maktställning.

Peter Stolypin (1862-1911), det tsaristiska Rysslands siste store statsman. Offer för ett attentat.

Leo Tolstoj (1828-1910) lämnade i slutet av oktober 1910 sitt hem för att — enligt sina litterära idéer — egendomslös tillbringa sina sista dagar. Han drabbades av en svår förkylning och dog. Vid begravningen hyllades han av enorma folkmassor.

Familjen Trotskij: Natalia Sedova, Trotskij's andra hustru, dog i Paris 1962 sedan hon brutit med den s.k. fjärde internationalen. Leo Sedov, äldste sonen (1906-1938) var Trotskij's främste medhjälpare och bl.a. redaktör för rörelsens organ "Oppositionens bulletin". Yngste sonen Sergej häktad 1936, död i ett av de ryska strafflägren 1937. Döttrarna föddes i Trotskij's första äktenskap. Nina, död i tbc 1928, 26 år gammal, Sinaida Volkova, självmord i Berlin 1933, 32 år gammal.

Kliment Vorosjilov (f. 1881) satt från 1925 till 1940 på Trotskij's gamla post som folkkommissarie för försvaret. Han utnämndes till marskalk 1936. Åren 1953-1960 var han Sovjetunionens president. Senare stämplad som partifiende men rehabiliterad.

Andrej Vysjinskij (1883-1954) statsåklagare under moskvaprocesserna. Senare utrikesminister och rysk chefsdelegat i FN.

Lästips

Artikelsammanställning: [Trotskij – En biografi. Recensioner, debatt, kompletterande material.](#) Handlar främst om Pierre Broués Trotskij-biografi, men tar även upp D Volkogonovs och Robert Services dito.

Tony Cliff, [Om Trotskij-biografier](#)

Yngvar Ustvedt, [Världsrevolutionen i Hønefoss. En redogörelse för Leo Trotskij's vistelse i Norge](#)

Se även [Trotskij i exil. Pjäsa i två akter](#) av Peter Weiss. Den berättar om Trotskij's liv i teaterpjäsens form (som framgår av titeln handlar den främst om hans exil dvs sedan han förvisats).

Mordet på Trotskij:

Julian Gorkin, [Mordet på Trotskij](#)

Sudoplatov, [Sovjetisk spionchef om mordet på Trotskij](#).

David Alfaro Siqueiros, [Mexikansk målare erkänner mordförsök på Trotskij](#) (intervju från 1972)

Valentín Campa, [Kommunistledare avslöjar mordförsök på Trotskij](#) (ur den mexikanske kommunistledarens memoarer)

Mandel/Krasso, [Debatt om Trotskij's marxism](#)